

Čistilište, pakao i raj u djelu i misli C. S: Lewisa

Kovač, Damjan

Master's thesis / Diplomski rad

2019

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Catholic Faculty of Theology / Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Katolički bogoslovni fakultet u Đakovu**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:120:310357>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-04-24**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the Catholic Faculty of Theology](#)

SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU
KATOLIČKI BOGOSLOVNI FAKULTET U ĐAKOVU

ČISTILIŠTE, PAKAO I RAJ U DJELU I MISLI C. S. LEWISA

Diplomski rad

Mentor:

Doc. dr. sc. Boris Vulić

Student:

Damjan Kovač

Đakovo, 2019.

Sažetak

Čistilište, pakao i raj u djelu i misli C. S. Lewisa

Situacija u kojoj se ljudsko društvo danas nalazi odiše relativizmom, zaboravom „starih“, odnosno kršćanskih vrijednosti uopće. Kako se kršćanstvo zapostavlja, zapostavljaju se i njegova učenja i doktrine. Isto vrijedi i za eshatološka pitanja od kojih se danas posebno zadire proglašavajući ih nazadnim, zastarjelim, mitskim ili bajkovitim. Međutim, budući da niti jedan čovjek nije obični smrtnik, nego vječno biće, ova su pitanja od izrazite važnosti.

C. S. Lewis je u svom raznolikom opusu veoma često, bilo implicitno, bilo eksplicitno, govorio o Bogu, zajedništvu čovjeka s njim te, u konačnici, o mogućnostima koje čovjek svojim životom odabire. Pred čovjeka je s jedne strane postavljen život u zajedništvu s Bogom – u miru, radosti i potpunom ispunjenju svih želja, a s druge strane prokletstvo bivanja isključivo sa samim sobom, samoizabranom zatvaranju u sebe. Čovjekov se put, u konačnici, svodi isključivo na izbor između ove dvije stvarnosti, bez ikakve alternative ili srednjega puta. Konačna čovjekova sudbina ne poznaje nikakav virtus in medio.

Ovaj rad nastoji prikazati viđenje eshatoloških stvarnosti čistilišta, pakla i raja briljantnoga oxfordskog profesora Lewisa. Konzultirana su, gotovo isključivo, njegova djela s namjerom iščitavanja i prenošenja njegovih misli o navedenim stvarnostima. Lewis je nastojao na nov i svjež način prenijeti drevni kršćanski nauk te smatramo vrijednim prikazati njegova nadasve plemenita i kreativna nastojanja oko toga.

Ključne riječi: čistilište, pakao, raj, spasenje, izbor, sloboda, C. S. Lewis

Summary

Purgatory, hell and heaven in work and thought of C. S. Lewis

The situation in which human society finds itself today breathes relativism, and the 'old' Christian values are being forgotten. Neglecting Christianity means neglecting both its teachings and doctrines. The same goes for eschatological questions which are today especially despised and which are called old, mythical and regressive. However, being that not one man is a mere mortal, but an eternal creature, these questions are of great value.

*C. S. Lewis in his various works often spoke about God, whether implicitly or explicitly, and about the relationship a man has with God along with all the possibilities which a man can choose in his life. On one hand, a man can choose living in a relationship with God – in peace, happiness and wholesome fulfillment of his desires. On the other hand, he can choose the curse of being alone and of being self contained. In the end, a man's life path is purely the choice between those two things, without any alternatives or a middle way. A man's destiny does not recognise the principle *virtus in medio*.*

This essay wants to show the vision of eschatological realities of purgatory, hell and heaven as seen by the brilliant Oxford professor C. S. Lewis. We consulted, almost exclusively, his works with the intention to read and share his thoughts about the aforementioned themes. Lewis endeavoured to share the ancient Christian teachings in a new and fresh way, and we consider it very important to share his noble and creative efforts regarding that.

Key words: purgatory, hell, heaven, salvation, choice, free will, C. S. Lewis

Uvod

Čovjek je biće koje (se) pita. Svi postavljamo pitanja o smislu neke izjave, radnje, stanja ili događaja; jednako se tako pitamo koji je smisao života, postoji li nešto što nas nadilazi, hoće li sve završiti sa smrću? Hoćemo li jednostavno prestati postojati, hoćemo li pak postati nešto drugo, ujediniti se s kozmosom ili ćemo nastaviti živjeti svjesni sebe, zadržati svoju osobnost te živjeti drugačijim, *profinjenijim* životom? Vječna su to pitanja na koja različite religije nastoje dati različite odgovore. Jedan od odgovora jest i onaj kršćanski. U ovom ćemo radu pokušati prikazati kako je Lewis odgovarao na ova pitanja.

C. S. Lewis je u svojim životnim traženjima preko ateizma došao do teizma i konačno se pronašao u kršćanstvu. Za njega su također vrijedila pitanja o smislu te o čovjekovoj konačnoj sudbini. Ta su ga pitanja pratila cijeloga života te je na njih tražio odgovore. Pokušavao je odgovoriti samom sebi, ali se nije zaustavio samo na tome: odgovore do kojih je dolazio je implementirao u svoja djela. Čini se da nema djela koje je nastalo u njegovom kršćanskom dijelu života a da na neki način ne govori o Bogu te da barem ne dotiče i eshatologiju. Stoga u prvom dijelu ovoga rada prvenstveno želimo reći nešto o samom Lewisu, o njegovom životu i djelovanju te o njegovim djelima generalno. Zatim na red dolazi njegovo poimanje spasenja, koje doživljava veoma slično kao i katolici, udaljujući se od protestantskog viđenja stvari. Budući da je Bog savršen i da čovjek kao takav, sam po sebi, nije dovoljno dobar, totalna transformacija čovjeka je nužna. Nje nema bez radikalnog pokajanja. Čitav proces „pripreme“ za savršeno i nepomućeno zajedništvo s Bogom se naziva *čistilište*. Lewis je u čistilište vjerovao, iako je bio anglikanac. Nastojat ćemo prikazati Lewisovu vjeru u čistilište, njegovo poimanje same doktrine te iz njegovih djela pokazati kako je i zašto smatrao da je čistilište sasvim logično, kakvim ga je slikama predstavljao te koja je unutarnja logika i suvislost u vjerovanju u čistilište – barem preko ostavštine koju imamo u Lewisovim djelima.

Drugi dio rada je posebno škakljiv te ćemo ga pokušati obraditi što detaljnije kako bismo prenijeli što cjelovitiju sliku i otklonili eventualne poteškoće u razumijevanju. Ovaj dio rada se bavi temom pakla. Pakao je kršćanska doktrina koja je zasigurno jedna od glavnih kamena spoticanja za one koji kršćanstvo odbacuju jer ga ne mogu ili ne žele prihvatiti. Bog koji je uistinu dobar se upravo zbog ove doktrine često pogrešno može shvatiti kao sadistički sudac koji uživa u osudi svih onih koji ne čine točno što on naređuje. Upravo ćemo se u ovom poglavlju nastojati *obračunati* s idejom čovjekove vječne propasti. Započet ćemo tako s

govorom o slobodnoj volji i njezinim implikacijama. Lewis ljudska bića vidi stvorena kao slobodna te im se sloboda zapravo i ne može oduzeti jer ju je Bog čovjeku jednom dao – i od toga ne odstupa. Sloboda je stalna i vječna te se čovjek može trajno odlučiti živjeti bez Boga ili biti u sukobu s Bogom. Sloboda je, dakle, ona koja omogućuje izbor između dvije stvarnosti koje moraju biti sasvim stvarne i ozbiljne. Izbor se, naime, sužava na izbor između dobra i zla. Nastojat ćemo objasniti zašto su takvi uvjeti nužni i zašto je Bog uopće bio spreman toliko riskirati, znajući koliko se zla iz toga može izroditi. Slike pakla su u Lewisovom opusu brojne i raznolike. Veličanstveno je uspio uriječiti i čitatelju prenijeti temeljne grijehе kojima se čovjek zaključava u pakao, ali – iznutra! Lewis ide čak toliko daleko da u pitanje dovodi što je ono što se „baca“ u pakao: je li to uopće čovjek? Ili je to nakupina grijehа koja je u sebi jednostavno ubila sve što bi bilo imalo ljudsko? Je li pakao stvoren za ljude? Ima li *ljudi* u paklu? Kako Dobrota sama uopće može dopustiti propast ma i samo jednog njegovog stvorenja? Na ova i brojna druga pitanja nastojimo dati odgovor u ovom poglavlju. Koristit ćemo razna Lewisova djela kako bismo prikazali kako je na intelektualan način govorio o paklu, ali i djela koja su plod njegove mašte iz kojih se daje iščitati njegovo viđenje pakla koje ne utjelovljeno u brojnim slikama i likovima iz njegovih priča.

Završni je dio rada posvećen onomu za čim čovjek cijeloga života žudi: onoj nikad ispunjenoj želji za nečim što ni ne znamo točno objasniti – žudimo, ali ne znamo točno za čim jer nikada nismo došli do toga; želja nikada nije bila ispunjena. Lewis smatra da je ta trajna i neutaživa čežnja zapravo čežnja za Bogom, odnosno za zajedništvom s njim u nebu. Tako će treći dio rada biti o nebu. Govor o eshatološkim stvarnostima uistinu jest u krizi, ali se ta kriza posebno može osjetiti u govoru o nebu. Je li uopće moguće danas govoriti o nebu, a da se to ne tumači kao koristoljubivost u vidu vječne nagrade? Ili još gore: kao bježanje od odgovornosti na ovoj zemlji? Ako se o nebu i može govoriti, o njemu se često govori na negativan način, u smislu negacija nekih stvarnosti. Iako se ovo može činiti isključivo kao problem na jezičnoj razini, važno je i o njemu progovoriti. Nadalje, kakvo će nebo biti? Hoće li nebo izgledati kao opisi s renesansnih slika u kojima dominiraju debeljuškasti anđelčiči s harfama? Pitanje tjelesnosti u nebu je također jedno od onih kojih želimo obraditi, pritom govoreći i o tjelesnosti općenito, ali i o čitavoj stvarnosti zemlje. Lewis je oduvijek htio biti pjesnik, no u tome nije postigao uspjeh koji je postigao na drugim područjima. Upravo se njegov tankoćutni pjesnički duh posebno prepoznaje u govoru o nebu. Tako je u opise neba ugradio nešto čudesno što će biti iznimno teško za prenijeti. O nebu govori kao o onom gdje

ćemo biti ono što jesmo, za što smo stvoreni, gdje ćemo dobiti novo ime koje će nas potpuno izražavati. Nebo je vječni ples u blaženom sebedarju spašenih ljudi koje predvodi sam Veliki majstor, čista radost za koju smo stvoreni. Budući da je nebo gdje je Bog, a Bog je nepriopćiv, za nebo možemo samo govoriti tepajući. Tako je nebo za Lewisa još neispričana priča koja je svakim novim poglavljem bolja i bolja.

1. C. S. LEWIS O ČISTILIŠTU

Ideja jest stvarnost koju čovjek domišlja, razrađuje i oblikuje te kasnije prenosi. Budući da ideje postoje samo¹ kao produkt čovjeka, odnosno njegova uma, kvalitetno razumijevanje ideje potrebuje i poznavanje autora iste. Tema rada kompleksna je i osjetljiva te je za početak potrebno reći nekoliko ključnih stvari o autoru čije ćemo misli nastojati prezentirati i objasniti. Jer, kako navodi Duriez, jedan od brojnih Lewisovih biografa, „Njegova prijateljstva, mjesta u kojima je boravio kao i događaji u njegovu životu te njegova djela, pomažu da razumijemo tko je bio C. S. Lewis“.² Drugim riječima, poznavajući njegovu osobu malo bolje, možemo temeljitije razumijevati njegove misli.

1.1. Biografija

Clive Staples Lewis (1898. – 1963.), u krugovima prijatelja poznat pod nadimkom „Jack“,³ izuzetna je ličnost na više područja društveno-literarnog angažmana 20. stoljeća. Utjecaj mu s vremenom ne jenjava, nego čak i raste, što se može zahvaliti, između ostaloga, i filmskim prikazom njegovog serijala *Kronike iz Narnije*. Pišući o Lewisu, može se pisati kao o akademskom stručnjaku, apologeti kršćanstva, ili pak piscu literature za djecu i odrasle. Sva tri navedena područja svjedoče kako je u njima ostavio značajan trag.

Rođen je u dobrostojećoj sjevernoirskoj obitelji Lewis u Belfastu, Sjeverna Irska, od majke Flore i oca Alberta. Rano djetinjstvo proživljava u mirnom obiteljskom okruženju, sa svojim tri godine starijim bratom Warrenom. Majku, koja je bolovala od raka, izgubio je u devetoj godini života što je utjecalo na stanje u cijeloj obitelji. Utučeni se otac Albert nije znao sam nositi s odgojem u novonastaloj situaciji te svoje dječake šalje u internat u Englesku.⁴

U razdoblju školovanja, koje obilježava odsustvo od doma te nesporazumi s ocem, Lewis gubi svoju dječaku, kršćansku vjeru te kroz niz životnih iskustava i razočaranja prelazi na racionalistički ateizam. Godine 1916. započinje studij humanističkih znanosti na Oxfordu, ubrzo ga prekidajući bivajući dobrovoljcem Britanske vojske na sjevernom

¹ Ovim ne nastojimo opovrgavati filozofska naučavanja koja bi naizgled bila u kontradikciji s navedenom izjavom. Riječ je, naime, o antropološkom utemeljenju ideje – one do koje čovjek dolazi ili ju stvara, ne dotičući se pritom, a još manje opovrgavajući, nauka poput Platonova svijeta ideja, *nousa* iz starogrčke filozofije, niti čega sličnoga.

² C. DURIEZ, *C. S. Lewis. Biografija prijateljstva*, KS, Zagreb, 2016., str. 7.-8.

³ Usp. Isto, str. 10.

⁴ Usp. Isto, str. 13.-33.

francuskom bojištu. Nakon povratka, 1918. godine završava studij s počastima iz klasične grčke i latinske literature, filozofije i antičke povijesti te mu se otvara mjesto predavača na Oxfordu gdje predaje filozofske kolegije.⁵ To predavačko mjesto zadržava do trenutka trajnog preuzimanja katedre za srednjovjekovnu književnost na Cambridgeu 1955. godine.

Mladi oxfordski predavač Lewis se suočio s čitavim nizom intelektualno snažnih ljudi, koji su, unatoč svojim intelektualnim sposobnostima, naginjali ka nadnaravnom. Jedan od tih ljudi je bio i J. R. R. Tolkien s kojim se prvi put susreo 1926. godine, a povezivala ih je posebna sklonost ka mitovima i bajkama. Čitajući razne autore, Lewis se susreće s kršćanskim autorima poput G. K. Chestertona, ili posebice Georgom MacDonaldom, te kršćanstvo počinje doživljavati pozitivnije. Kasnije će učestalo ponavljati da dosljedan ateist mora vrlo pažljivo birati što će čitati.⁶ U rujnu 1931. godine, nakon razgovora s Tolkienom i Hugom Dysonom postaje uvjeren u istinitost kršćanske vjere te se, ubrzo nakon toga, vraća kršćanskoj vjeri.⁷ Bio je član Anglikanske crkve.

Kao novoobraćeni oxfordski profesor filozofije, Lewis postaje interesantna ličnost, podjednako za kršćane, kao i za ateiste. Nije se zaustavljao na osobnom, privatnom kršćanstvu, živeći ga jednostavno u svoja četiri zida, nego je javno nastupao iznoseći argumente za vjeru. Tim se postupcima ističe kao značajan, ako ne i vodeći, kršćanski apologet prve polovice 20. stoljeća. Hvatao se u koštac s brojnim temama poput problematike zla i trpljenja, pitanja o Božjoj dobroti, biblijskog učenja o postojanju pakla itd. Svojim grandioznim angažmanom dobiva nadimak „apostola skeptika“.⁸ Neka od njegovih najutjecajnijih djela su: *Kršćanstvo nije iluzija*, *Četiri ljubavi*, *Problem boli*, *Pisma starijeg đavla mlađem*, *Until we have faces*, *Miracles* i *The Abolition of Man*.

Svoje kršćanstvo je implementirao i u fiksijske romane koje je pisao. Međutim, uskogrudno je Lewisove romane promatrati isključivo kroz prizmu kršćanskoga interesa koji stoji u pozadini. Lewis smatra kako u pozadini svih mitova, estetskih doživljaja, moralne svijesti, radosti itd. stoji općeljudska i iskonska čežnja za Bogom.⁹ Tako njegova fiksijska djela nisu veo koji zakriva militantnog kršćanina, već, uzimajući u obzir često puta prikrivenu čežnju za Bogom, literarni smjerokazi kako se ljudske čežnje imaju konačno ispuniti u Bogu.

⁵ Usp. Isto, str. 117.-137.

⁶ Usp. C. S. LEWIS, *Surprised by Joy: The Shape of My Early Life*, Harcourt, Brace&World, INC., New York, 1955., str. 191.

⁷ Usp. C. DURIEZ, C. S. Lewis. *Biografija prijateljstva*, str. 137.-145.

⁸ Usp. Isto, str. 207.

⁹ Usp. C. S. LEWIS, *Kršćanstvo nije iluzija*, Verbum, Split, 2009., str. 136.

Ovdje se, naime, radi o dva temeljna djela, *Perelandra* te veoma poznate *Kronike iz Narnije*. Oba djela su nastala u klubu *Inklings*, društvu prijatelja pisaca koje je Lewis pohađao, uz Tolkiena i brojne druge.¹⁰ Sastajali bi se u pubovima, uz kriglu piva i lulu te čitali djela iz svojih pera. Iz istoimenog društva se rodilo i Tolkienovo slavno djelo *Gospodar prstenova*.

Godine 1956. se ženi sa spisateljicom Joy Grisham, iako je znao da boluje od iste bolesti koja njegovoj majci uzela život. U braku su proveli četiri godine, zajedno dijeleći radost i zanos, muku i bol. Joy je preminula 1960. godine što je ostavilo neizbrisiv trag na Lewisu te on piše knjigu o patnji pod nazivom *Grief observed*.¹¹ U njoj opisuje svoje trpljenje, samo što je ovaj puta ono proživljeno duboko egzistencijalno.¹² Nakon ženine smrti, Lewisovo zdravlje biva narušeno te se 1963. povlači s katedre na Cambridgeu, gdje je u međuvremenu počeo predavati. Dana 15. lipnja doživljava srčani udar dok se liječio u Domu za stare i nemoćne Acland. U petak, 22. studenoga Lewis umire u svojem domu, tjedan dana prije svoga 65. rođendana. Njegovo napuštanje ovoga svijeta prolazi gotovo nezamijećeno, jer je istog dana izvršen atentat na J. F. Kennedyja.¹³

1.2. Lewisov stil pisanja

Nakon kratkih crta Lewisova života, za razumijevanje nauka je važno promotriti način pisanja i pretakanja misli u strukturirani tekst. U ovom je trenutku hrvatska duhovno-književna scena obogaćena sa šest, odnosno dvanaest Lewisovih knjiga: Četiri ljubavi, serijal *Kronike iz Narnije* koji se sastoji od sedam knjiga, *Kršćanstvo nije iluzija*, *Pisma starijeg đavla mlađem*, *Problem boli te Velika rastava*.¹⁴ Iz navedenih knjiga se vrlo jednostavno može dobiti uvid o Lewisovom stilu, kojega možemo sažeti kao *osebujna raznolikost*.

Četiri ljubavi, *Kršćanstvo nije iluzija* te *Problem boli* krasi pečat Lewisove apologetsko-filozofskog (ni u kom slučaju militantnog) stila kojega karakterizira

¹⁰ Usp. C. DURIEZ, C. S. Lewis. *Biografija prijateljstva*, str. 160.-165.

¹¹ Usp. Isto, str. 251.-255.

¹² Usp. C. S. LEWIS, *A Grief Observed*, Harper, San Francisco, 2001.

¹³ Iako je za biografiju korištena cijela knjiga, gotovo se sve, u sažetom obliku, može pronaći u: C. DURIEZ, C. S. Lewis. *Biografija prijateljstva*, str. 265.-272. Za detaljnije informacije vidi: D. GRESHAM, *Lenten Lands. My Childhood with Joy Davidman and C. S. Lewis*, Collins, London, 1989.; W. HOPPER i R. L. GREEN, C. S. Lewis: *A Biography*, HarperCollins Entertainment, San Francisco, 2011.; A. JACOBS, *The Narnian*, London, SPCK, 2005.; C. S. LEWIS, *Surprised by Joy. The Shape of My Early Life*, Geoffrey Bles, London, 1955.; G. SAYER, *Jack. C. S. Lewis and His Times*, Macmillan, London, 1988.; A. N. WILSON, C. S. Lewis: *A Biography*, W. W. Norton & Company, New York, 2002.

¹⁴ Napomena: budući da hrvatski prijevod većeg dijela Lewisova opusa još uvijek ne postoji, koristit ćemo se vlastitim prijevodima pojedinih djela. Opisanoj grupi pripadaju sva djela koja nisu u gornjem popisu, autor im je C. S. Lewis i naziv je na engleskom jeziku. Isto vrijedi i za djela drugih autora čiji je naziv na engleskom jeziku.

problematiziranje filozofsko-teoloških tema praćeno nastojanjem racionalne argumentacije. U Predgovoru *Problema boli* ističe: „Dužan sam dodati i da je jedina svrha ove knjige riješiti intelektualni problem s kojim se suočavamo kada govorimo o patnji“,¹⁵ s temeljnim naglaskom na rješavanju intelektualnog problema, a ne patnje same. Misao nastoji sustavno razvijati, objašnjavati slijed, čak i nužnost događaja i pojava te, svesrdno izbjegavajući logičke skokove, doći do zaključka. Pritom na brojnim mjestima ostaje ponizno skroman objašnjavajući kako neke stvari može samo nagađati i nadati im se, zazirući tako od svake pretencioznosti i samozadovoljne intelektualne bahatosti.

S druge strane, *Kronike iz Narnije*, *Pisma starijeg đavla mlađem* te *Velika rastava* bivaju živim primjerom dijametralno oprečnog stila pisanja. Iako pisane za mlađu skupinu čitatelja prilagođenim stilom, *Kronike iz Narnije* u sebi suptilno sadrže te čak obiluju brojnim, u priču svjesno integriranim kršćanskim motivima,¹⁶ o kojima će također biti spomena u ovom radu. Djelo *Pisma starijeg đavla mlađem* na jednostavan, vrlo duhovit, teološki i psihološki profinjen način govori o mladom demonu Wormwoodu koji ima nalog upropastiti mladog Mr. Spikea. Nezadovoljan izvještajima nećaka, Wormwoodov stric Screwtape nizom pisama neiskusnog nećaka poučava kako bolje zavoditi svoga pacijenta. Tu se na zanimljiv, duhovit, ironičan način, odvija razgovor koji otkriva brojne istine o čovjeku, Bogu i zloduhu.¹⁷

Velika rastava, za našu temu jedno od temeljnih djela, jest, baš kao i što sam prevoditelj podnaslov veli, fantastična pripovijest o raju i paklu. Lewis je podnaslovu dao naziv *a dream* – san. Koncept samoga djela sadrži elemente pripovijetke uz brojne opise prostora uopće, ljudi, unutarnjih emocija i procesa koji se događaju pred autorovim očima. U predgovoru ističe:

¹⁵ C. S. LEWIS, *Problem boli*, Verbum, Split, 2015., str. 10.

¹⁶ Usp. S. BONTA, *Chronicles of Narnia: Masterpiece of Christian Allegory*, 10. 12. 2010. URL: <https://www.thenewamerican.com/reviews/books/item/6439-chronicles-of-narnia-masterpiece-of-christian-allegory> (22. 11. 2018.); A. McGRATH, *The religious symbolism behind the Chronicles of Narnia*, 21. 11. 2013. URL: <http://www.bbc.co.uk/religion/0/24865379> (22. 11. 2018.); C. BACON, *Symbolism and the Identity of Aslan in the Chronicles of Narnia*, 18. 4. 2016. URL: <https://hobbylark.com/fandoms/TheIdentityofAslanSymbolisminthChroniclesofNarnia> (22. 11. 2018.); D. BLAKE, *C. S. Lewis Letter Testifies Narnia's Lion as Christ*, 7. 12. 2005. URL: <https://www.christiantoday.com/article/c.s.lewis.letter.testifies.narnia.lion.as.christ/4724.htm> (22. 11. 2018.).

¹⁷ Usp. C. S. LEWIS, *Pisma starijeg đavla mlađem*, Biblioteka družbe katoličkog apostolata, Zagreb, 1983., str. 5.-6.

„Molim čitatelje da imaju na umu da je knjiga koju drže u rukama puka fantazija. Ona, naravno, ima određenu moralnu pouku – barem sam je ja tako zamislio. No o stanju nakon smrti možemo samo više ili manje maštovito pretpostavljati; ono nije čak ni nagađanje ni spekulacija o onome što nas tamo možda doista čeka. Posljednje što bih želio jest potaknuti kod čitatelja znatiželju o pojedinostima zagrobnoga života.“¹⁸

Upravo zbog toga što se radi o fantaziji, način pisanja nije kao da se radi o umu dohvatljivim stvarima, nego u obliku priče, prepričavanja sna koje ipak ima moralnu pouku.

Namjera pisanja rada jest iz Lewisovih djela napraviti ekstrakt onoga što je povezano s eshatologijom, odnosno konkretnije s konceptima čistilišta, pakla i raja. Budući da se Lewis tom tematikom ozbiljnije bavi u *Problemu boli*, točnije u dva cijela poglavlja, na drugim mjestima samo djelomično i usputno, u *Velikoj rastavi* na način priče, u djelu *Letters to Malcom* u jednom poglavlju, nastojat ćemo iz danih nam izvora prikupiti misli i stvoriti koherentnu i suvislu cjelinu.

1.3. Poimanje spasenja

Sama esencija spasenja, koja nas vraća u ispravan odnos s Bogom, te nas čini prikladnima za nebo, jest totalna, apsolutna transformacija ljudskog bića koja nas suobličuje Kristu.

„U našem prirodnom stanju mi nismo Božji sinovi, već samo (da kažem) kipovi. Mi nemamo *zoe*, tj. duhovni život, već samo *bios*, biološki život, koji će se uskoro istrošiti i prestati. Kršćanstvo nam nudi priliku, koju nam Bog pruža, da uzmemo učešća u Kristovu životu. Ako tako postupimo, bit ćemo sudionici života koji je rođen, a ne stvoren, koji je oduvijek postojao i koji će zauvijek postojati. Krist je Božji Sin i ako uzmemo udio u takvoj vrsti života, i sami ćemo postati Božji sinovi.“¹⁹

Stoga se Krist utjelovio, postao čovjekom, bio raspet, umro i uskrsnuo „kako bi – onim što ja zovem „dobrom zarazom“ – prenio na sve ljude život koji je u njemu.“²⁰ Sva se svrha kršćanstva sastoji u tome da nas Bog želi potpuno promijeniti, naš *bios*, recimo to tako, prevladati i uzdići nas na razinu života Boga – dovesti nas u njegov život, *zoe*. „Svaki bi

¹⁸ C. S. LEWIS, *Velika rastava*, Verbum, Split, 2011., str. 11.

¹⁹ C. S. LEWIS, *Kršćanstvo nije iluzija*, str. 172.

²⁰ Isto.

kršćanin trebao postati mali Krist. Cijela svrha postajanja kršćaninom upravo je u tome.²¹ Snažno ističe kako nema alternative u Božjem planu s čovjekom. Upravo je to najvažnije događanje u povijesti stvorenoga, uvođenje čovjeka u ono što

„je važnije od svega na svijetu. Ovaj ples, ova drama, ovaj obrazac troosobnoga života treba se prikazati u svima nama. Možemo to i obrnuto kazati: svatko od nas treba ući u taj obrazac, mora se uključiti u taj ples. Sreću za koju smo stvoreni ne ćemo ostvariti ni na jedan drugi način.“²²

Čitava četvrta knjiga ovoga djela je posvećena transformaciji čovjeka koja se očituje u njegovom posvećenju.²³

1.3.1. Totalna transformacija

Za temu spasenja se sljedeća važna ideja može objasniti ovako: totalna transformacija zahtjeva radikalno pokajanje. U poglavlju *Savršeni pokajnik* Lewis govori o Kristovoj otkupljujućoj smrti kao onoj koja nas je na neki način, sasvim djelotvorno pomirila s Bogom. To je ono sržno, dok sve ostale teorije koje čin otkupljenja i pomirenja pokušavaju protumačiti, jesu nešto sasvim drugo. Tu se radi o predodžbama koje dobivamo pomoću teorija, ali one nisu stvarnost, nego samo nalik njoj – nešto što nam pomaže u razumijevanju stvarnosti.²⁴ Ono ključno jest da je čovjek upao u nevolju kad se

„pokušao osamostaliti, ponašati kao da pripada samome sebi. Drugim riječima, pali čovjek nije jednostavno nesavršeno biće koje bi trebalo usavršiti – on je pobunjenik koji mora položiti oružje. Jedini način da se izvuče iz 'nevolje' jest u tome da položi oružje, da se preda, ispriča, shvati da je krenuo krivim putem i da se pripremi za novi početak. To je ono što kršćani zovu pokajanje.“²⁵

Ovdje se radi o jednoj od glavnih tema Lewisova pisanja uopće: moramo se odviknuti od staroga načina djelovanja, od uobraženosti i samovolje. Moramo se odreći staroga načina djelovanja i uvježbavati ono što bi se nazvalo *forma mentis* u svemu onome što bi Bogu bilo

²¹ Isto.

²² Isto, str. 171.

²³ Usp. Isto, str. 149.-213.

²⁴ Usp. C. S. LEWIS, *Kršćanstvo nije iluzija*, str. 63.-65.

²⁵ Isto, str. 66.

ugodno. Takve misli Lewis razvija u djelima *The Abolition of Man, Miracles*²⁶ te *Kršćanstvo nije iluzija*. Taj proces je iznimno bolan, upravo jer smo „pobunjenici koju moraju položiti oružje“, predati se, prinijeti svoj ponos, svoje *ja* kao žrtvu paljenicu Bogu na ugodan miris (usp. Ef 5, 1-2). To je svojevrsno umiranje bez kojega nema pokajanja niti kršćanskog života.

„Važno je znati da ovo pokajanje, to jest svjesno podlaganje poniženju, i, da kažem, umiranju, nije nešto što Bog od nas traži prije nego što će nas primiti natrag i čega nas može osloboditi ako želi, to je samo opis našeg povratka njemu. Ako od Boga tražite da vas vrati na početak bez toga, tada od njega tražite da vas vrati, a da ne krenete natrag. To ne može biti. Dakle, kroz sve to ipak moramo proći.“²⁷

Jasno je da nema alternative, nikakvog preskakanja stepenica ili prečice. Bez pokajanja zbog grijeha i osobnog prelaska u življeni (!) život vjere, čovjek ne može napredovati u povratku Bogu, jer je to jednostavno objašnjenje kako povratak *izgleda* – on je *de facto* takav.

1.3.2. Radikalno pokajanje

Usko vezana uz ovakav Lewisov nauk stoji i misao o mogućnosti objašnjenoga radikalnoga pokajanja. Naime, zbog utjelovljenja, muke, smrti i uskrsnuća Onoga koji je bio savršen i nama postaje moguće radikalno se pokajati. Svo ono zlo koje se u čovjeku nalazi, priječi i čini nesposobnim za čin savršena pokajanja. Možemo se pokajati *isključivo* ako nam Bog u tome pomogne. Pod njegovom se pomoći podrazumijeva da u nas usađuje dio sama sebe, dio svoje ljubavi. Mi trebujemo njegovu pomoć da bismo se predali, patili, podčinili, umrli – a to ne nalazimo u Božjoj naravi. Trebamo vodiča, a Vodič sam nije tom stazom kročio. Jedino rješenje za ovaj problem je da Bog postane čovjek, da se naša devijantna narav stopi s njegovom u jednoj osobi – u tom bi nam slučaju ta osoba mogla pomoći. Ta osoba bi bila u mogućnosti odreći se svoje volje, patiti i umrijeti jer bi bila čovjek. S druge strane, sve to bi moglo biti učinjeno na savršen način jer bi istodobno bila i Bog.²⁸ Cijela misao se može sažeti u ovu izjavu:

²⁶ Vidi: C. S. LEWIS, *The Abolition of Man. Reflections on Education with Special Reference to the Teaching of English in the Upper Forms of Schools*, Oxford University Press, London, 1943.; ISTI, *Miracles. A Preliminary Study*, Collins Fontana Books, London, 1960.

²⁷ Isto.

²⁸ Usp. C. S. LEWIS, *Kršćanstvo nije iluzija*, str. 66.-67.

„Vi i ja možemo proći kroz takav proces jedino ako to Bog učini u nama. Ali Bog to može učiniti samo ako postane čovjek. Naši napori u takvu umiranju bit će uspješni jedino ako mi ljudi uzmemo udjela u Božjemu umiranju.“²⁹

Stoga možemo reći da je Bog 'morao' postati čovjek kako bi čovjeku omogućio povratak sebi.

1.3.3. Poimanje pravednosti

Važno je za napomenuti da Lewis pravednost, koja je potrebna za zajedništvo s Bogom, ne doživljava na protestantski način, u smislu *sola gratia*. Kristove zasluge nisu jednostavno pripisane čovjeku kao da su njegove vlastite,³⁰ imputirane ili mu „prikačene“.³¹ Naprotiv, riječ „pravednost“ ni jednom nije upotrijebljena u *Kršćanstvo nije iluzija*, a još bi se manje mogao dobiti dojam da se Kristova pravednost može jednostavno pripisati čovjeku. Nadalje, u djelu ne postoji podjela na dvije grupe ljudi, od kojih je jedna opravdana i sigurna oko svog dolaska u nebo, a druga neopravdana, koja nije sigurna u svoj dolazak u nebo.³² Lewis, naime, inzistira da je spasenje proces koji je puno složeniji:

„Kao prvo, stvarnost je daleko složenija. Svijet se ne sastoji od stopostotnih kršćana i stopostotnih nekršćana. Ima ljudi (i to vrlo mnogo) koji postupno prestaju biti kršćani, ali se i nadalje smatraju takvima. Među njima bi se moglo naći i svećenika. S druge strane, postoje i takvi koji neprimjetno postaju kršćani, premda se još ne nazivaju tim imenom. Neki pak ne prihvaćaju u potpunosti kršćanski nauk o Kristu, ali ih Krist u tolikoj mjeri privlači da mu oni pripadaju više nego što to sami shvaćaju.“³³

Upravo je u riječi „postupno“ sadržana opasnost koja čovjeku otežava da vidi svoje pravo stanje. Možemo polako propadati, činiti malene, gotovo neznatne odluke, koje u konačnici vode do kraljevanja čovjekove samovolje koja je okrenula leđa Bogu.

Upravo u ovom trenutku do izražaja dolazi jedna od iznimno značajnih Lewisovih misli koja u sebi povezuje slobodu, čovjekovu vječnu sudbinu, njegov konačan usud.

²⁹ Isto, str. 67.

³⁰ J. L. WALLS, *Purgatory for Everyone*, travanj 2018. URL: <https://www.firstthings.com/article/2002/04/purgatory-for-everyone> (22. 11. 2018.)

³¹ J. L. WALLS, *Purgatory. The Logic of Total Transformation*, Oxford University Press, New York, 2012., str. 159.

³² Usp. Isto.

³³ C. S. LEWIS, *Kršćanstvo nije iluzija*, str. 198.

„Kad god biramo, pretvaramo svoj središnji dio, onaj koji bira, u nešto što je mrvicu drukčije negoli je bilo prije. Uzimajući život u cjelini, sa svim našim nebrojenim izborima, cijeli život polako pretvaramo taj središnji dio ili u nebesko ili u pakleno biće; u biće koje je u skladnu odnosu s Bogom, s drugim bićima i sa samim sobom ili u biće koje je u stanju zavade i mržnje s Bogom, bližnjima i samim sobom.“³⁴

Rezultat je vrlo jasan: u ovom životu biramo; izbora se, na svojevrsan način, akumuliraju, odnosno kreiraju ono sržno u čovjeku te ga samim tim određuju. U takvom objašnjenju Lewis ne vidi nikakav problem, nego ga, štoviše, vidi i podržava kao ispravnoga. Tako čovjek svojim pojedinačnim i naizgled nepovezanim odlukama formira svoju osobu koja je sve više nalik Božjemu planu za njega – nebeskom biću, ili totalno autodestruktivnoj negaciji istoga plana – sve više paklenom biću. Postoji određena nutarnja dosljednost, put koji postaje sve više utaban koji, u konačnici, vodi jednoj od dvije mogućnosti.³⁵

1.4. Čistilište

Nakon svog obraćenja, Lewis je bio član Anglikanske crkve. Ono za nas značajno u njegovoj misli možemo predstaviti kao stav da je on nastojao predstaviti i braniti kršćanstvo koje je zajedničko gotovo svim kršćanima svih vremena – ono što on naziva „elementarnim“ kršćanstvom. Neusporedivo je više poveznica između kršćana različitih denominacija, nego što je razlika. Stoga se nastoji od tih razlika ograditi, ne ulaziti u pojedinosti, nego objasniti temelje, dovesti u predvorje iz kojeg se može ući u više soba.³⁶

Za razumijevanje njegova poimanja čistilišta, moramo konzultirati više djela kako bismo pojmlili cjelovitu (ili barem cjelovitiju) katoličku doktrinu koju Lewis zagovara. Kako danas, u postkoncilskom razdoblju, možemo govoriti o novom licu posljednjih stvari,³⁷ tako je Lewis u svom vremenu na nov i svjež način govorio o navedenoj temi. Možemo se uputiti na put shvaćanja Lewisova koncepta danas površno poimane, prilično neshvaćene (ili barem maglovito shvaćene) stvarnosti koja nosi ime *purgatorium*.

³⁴ Isto, str. 96.

³⁵ Sličnu ideju o temeljnom opredjeljenju čovjeka, koje ipak može biti prekriveno slojevima drugotnih odluka te tek mora izbiti na površinu zagovara i Ratzinger. Vidi: J. RATZINGER, *Eshatologija. Smrt i vječni život*, Verbum, Split, 2016., str. 207.

³⁶ Usp. C. S. LEWIS, *Kršćanstvo nije iluzija*, str. 6.-13.

³⁷ Usp. A TAMARUT, Novo lice posljednjih stvari, u: *Riječki teološki časopis* 5 (1997.) 1, str. 61.-84.

1.4.1. Lewisova vjera u čistilište

Iako anglikanac, Lewis je vjerovao u čistilište. Na više mjesta njegova kolosalna opusa možemo pronaći jasne proklamacije snažne vjere u čistilište, dok se drugdje mogu uočiti naznake iste. Najočitiji i najsadržajniji pokazatelj takvog uvjerenja se nalazi u posljednjoj knjizi koju je napisao. Radi se, naime, o posthumno objavljenoj knjizi *Letters to Malcom: Chiefly on Prayer* koja je koncipirana u obliku niza od 22 pisma, upućenih imaginarnom prijatelju, kojemu autor odgovara na pitanja o molitvi, intimnom odnosu čovjeka i Boga.³⁸ Između ostaloga, u 20. poglavlju knjige³⁹ govori kako je, nakon dugo vremena, konačno uspio oprostiti nekome. Nadalje se pita znaju li mrtvi kada im netko živ oprosti te započinje odgovor na pitanje fiktivnog prijatelja o molitvi za mrtve. Odgovara:

„Naravno da molim za mrtve. Taj čin je toliko spontan, jednostavno neizbježan, da bi me jedino najkompulzivniji teološki spor protiv njega spriječio [u činu molitve za mrtve]. Teško mi je zamisliti kako bi moje ostale molitve preživjele kad bi one za mrtve bile zabranjene. Većina onih koje najviše volimo je, u našim godinama, mrtva. Kakav bih mogao imati odnos s Bogom kad bi ono što najviše volim, za njega bilo nepojmljivo?“⁴⁰

U ovom pismu Lewis odbacuje protestantsku ideju da je molitva za mrtve besmislena⁴¹ jer su oni već ili spašeni, ili nepovratno prokleti⁴² ističući da je neka vrsta napredovanja nakon smrti moguća.⁴³ Nastavlja:

„Može se pretpostaviti da čak i u nebu postoji trajno uvećavanje blaženstva, dosegnuto neprestanim sve većim ekstatičnim samopredanjem, bez mogućnosti neuspjeha, ali vjerojatno ne bez vlastitoga truda i žara – jer naslada također ima i svoje poteškoće,

³⁸ Usp. J. L. WALLS, *Purgatory. The Logic of Total Transformation*, str. 154.-155.

³⁹ C. S. LEWIS, *Letters to Malcom. Chiefly on Prayer*, San Diego, Harcourt Brace Jovanovich, 1964., str. 106.-111.

⁴⁰ C. S. LEWIS, *Letters to Malcom. Chiefly on Prayer*, str. 107.

⁴¹ Usp. *Luther's Small Catechism: With Explanation*, Concordia Publishing House, Missouri, 1991., str. 85.; J. L. WALLS, *Purgatory. The Logic of Total Transformation*, str. 155.

⁴² Usp. C. S. LEWIS, *Letters to Malcom. Chiefly on Prayer*, str. 107.

⁴³ Usp. Isto. O čovjekovom, u određenom smislu, napredovanju, navikavanju na Krista vidi: B. VULIĆ, Spasonosna kirurgija duše, u: *Vjesnik Đakovačko-osječke nadbiskupije i Srijemske biskupije* 146 (2018.) 10, str. 1.

kao i uspone, kako to ljubavnici znaju. Ipak za sada neću tvrditi niti nagađati o tome. Ja vjerujem u čistilište.“⁴⁴

Za istaknuti je da Lewis ovdje govori da bi molitva za mrtve možda čak imala smisla i bez pretpostavke čistilišta, jer oni u nebu mogu iskusiti „trajno uvećavanje blaženstva“ te nam naše molitve možda mogu pomoći u tome. U svakom slučaju, ovu spekulaciju po strani te iskrenom tvrdnjom zaključuje kako vjeruje u čistilište.⁴⁵

Nadalje, Lewis je također govorio o čistilištu u knjizi *A Grief Observed* koja je nastala kao plod izrazito bolnog događaja u njegovu životu, naime, smrti njegove voljene supruge.⁴⁶

„Kako mogu znati da je sva njena patnja prošlost? Nikada prije nisam vjerovao – smatram to silno nevjerovatnim – da bi i najvjernija duša mogla skočiti ravno u savršenost i mir u trenutku kada [ju] smrt pogodi u vrat. [...] Nebo je divna stvar; duša sređena, svijetla i čvrsta kao mač. Ali ne savršeni svetac. Grešna žena vjenčana s grešnim muškarcem; dva Božja pacijenta koja nisu još izliječena. Znam da postoje ne samo suze koje moraju biti obrisane, nego i mrlje koje moraju biti očišćene. Mač će biti još svjetliji. Ali, Bože! Nježno, nježno.“⁴⁷

Na ovom se mjestu Lewisovo vjerovanje u čistilište ne očituje kao izrazito dogmatsko, nego kao sud koji on shvaća kao „silno“ vjerovatan. Ovdje eksplicitno ne koristi izraz „čistilište“ kako bi izrekao svoje uvjerenje, ali to čini kasnije u knjizi, u obliku pridjeva.⁴⁸ Tako se suočava s uvjerenjem da teški gubitak osjećaju isključivo oni koji ostaju nakon što netko umre:

„Ako, a ne mogu si pomoći u toj slutnji, mrtvi također osjećaju bol razdvajanja (što bi mogla biti jedna od čistilišnih patnji), tada je za oboje ljubavnika, i svaki par ljubavnika bez iznimke, težak gubitak univerzalan i integralan dio našega iskustva ljubavi.“⁴⁹

Još jedno od mjesta gdje na scenu stupa Lewisova vjera u čistilište jest u jednoj od njegovih manje poznatih knjiga, naime *Reflections on the Psalms*. U knjizi *Kršćanstvo nije*

⁴⁴ C. S. LEWIS, *Letters to Malcom. Chiefly on Prayer*, str. 108.

⁴⁵ Usp. J. L. WALLS, *Purgatory. The Logic of Total Transformation*, str. 155.

⁴⁶ Usp. C. DURIEZ, C. S. Lewis. *Biografija prijateljstva*, str. 9.; 253.-257.

⁴⁷ Usp. C. S. LEWIS, *A Grief Observed*, Harper, San Francisco, 2001., str. 42.

⁴⁸ Usp. J. L. WALLS, *Purgatory. The Logic of Total Transformation*, str. 156.

⁴⁹ C. S. LEWIS, *A Grief Observed*, str. 50. Vidi također: Isto, str. 27.

iluzija, navodi da je posve običan laik, pripadnik Anglikanske crkve te da nastoji objašnjavati i braniti ono vjerovanje koje je zajedničko gotovo svim kršćanima svih vremena. Nastoji izbjeći kontroverzna pitanja te, primjerice, o Blaženoj Djevici Mariji govori samo da je ona rodila Krista. Smatra kako se tu radi o pojedinostima koje su bitno iz područja visoke teologije te bi se njima trebali baviti isključivo stručnjaci.⁵⁰ Gotovo iste misli izriče u *Reflections on the Psalms*, ograđujući se od prijepornih pitanja.⁵¹ I onda odjednom izriče:

„[Ja sam] puno dosadnija osoba nego što mislim. (Hoćemo li, možda, u čistilištu, vidjeti vlastita lica i čuti svoje glasove točno onakvima kakvi su bili?)“⁵²

Ovakva izjava je usporediva upravo s udarcem munje, jer je par redaka prije rekao kako želi izbjeći kontroverzna pitanja. Čini se da se tu da zaključiti kako je Lewis ideju čistilišta, unatoč tome što je bio anglikanac, uzimao „zdravo za gotovo“⁵³ te ju nije vidio kao kontroverznu doktrinu, berem ne u smislu kako ju je on sam shvaćao, ističe Jerry L. Walls.⁵⁴

Iz do sada navedenih primjera Lewisove vjere u čistilište želimo otići korak dalje te pokušati pojasniti da na sasvim spontan i prirodan način takav stav proizlazi iz njegove teologije, posebice poimanja prirode spasenja. Sasvim je jasno da doktrina čistilišta u Lewisovoj misli ne zauzima tako važno mjesto kao što je slučaj s paklom i rajem, ali tvrdimo da ona ni u kojem slučaju nije slučajna, ili samo usputna, nego da ima pažnje vrijedan značaj. Štoviše, čistilište sasvim logično proizlazi iz njegove knjige *Kršćanstvo nije iluzija* koja je, usput budi rečeno, njegova najpoznatija knjiga apologije kršćanstva.⁵⁵

1.4.2. Poimanje doktrine čistilišta

Za objašnjenje Lewisova poimanja *purgatoriuma* je najbolje ponovno se vratiti na *Letters to Malcom: Chiefly on Prayer*, djelo koje smo ranije spominjali s nakanom čvrsto utemeljiti autorovo vjerovanje u čistilište. Nadalje, u navedenom su djelu najjasniji i najesplicitniji izričaji njegove vjere i shvaćanja čistilišta. Radikalno izriče:

„Naše duše *zahtijevaju* čistilište, zar ne? Ne bi li slomilo srce kad bi nam Bog rekao: 'Istina je, sine moj, da imaš odvratani zadah i da ti s dronjaka kapa blato i mulj, ali mi

⁵⁰ Usp. C. S. LEWIS, *Kršćanstvo nije iluzija*, str. 5.-7.

⁵¹ Usp. C. S. LEWIS, *Reflection on the Psalms*, Fontana Books, Glasgow, 1961., str. 13.-14.

⁵² Isto, str. 14.

⁵³ J. L. WALLS, *Purgatory. The Logic of Total Transformation*, str. 157.

⁵⁴ Usp. Isto.

⁵⁵ Usp. Isto.

smo dobrotvorni ovdje i nitko te neće prekoravati zbog ovih stvari, niti se povlačiti od tebe. Uđi u radost'? Ne bismo li odgovorili: 'Gospodine, uz dužno poštovanje, ako nema prigovora, *radije* bih prvo bio očišćen.' 'Znaš, moglo bi boljeti' – 'Svejedno, Gospodine.'⁵⁶

Ono što odmah upada u oči jest da *zahtjev* za očišćenjem, u Lewisovom viđenju stvari, nije nametnut izvana, nego proizlazi iz duše same. Vlastita želja duše za čistoćom preobražava viđenje čistilišta u nešto *za što* se moli, što se traži i na čemu se inzistira, a ne na kaznu od superiornijega nametnutu. Radikalno drugačije poimanje čistilišta, u usporedbi s aktualnim i, kako rekosmo na početku, maglovitim stavom o čistilištu, još je jasnije u činjenici da želja duše ne jenjava iako proces čišćenja uključuje bol. *Unatoč* boli, *čak i ako* taj proces uključuje bol, duša ostaje postojana u takvom zahtjevu. Ako je patnja⁵⁷ sastavni dio toga procesa, Lewis smatra kako će ona biti točno ono što je potrebno da bi se postiglo čišćenje i izlječenje.⁵⁸ Vrlo mu je draga slika iz ordinacije stomatologa koji, nakon što je izvadio zub, kaže:

„Isperi svoja usta s ovim.' *To* će biti čistilište. Ispiranje može trajati duže nego što mogu zamisliti. Okus *toga* može stezati i biti vatreniji nego što bi to moja trenutna osjetljivost mogla podnijeti.⁵⁹

Imajući ovo u vidu, iznimno je važno objasniti još jedan naglasak Lewisova pogleda na čistilište. Ističe, naime, da su reformatori imali pravo kad su sumnjali u doktrinu čistilišta u svoje vrijeme, jer je postajala sve devijantnija te je *ad nauseam* korištena u skladu sa svojim tadašnjim stanjem – pogrešno. Donosi primjere Thomasa Morea i Johna Fishera,⁶⁰ objašnjavajući kako čistilište u njihovom poimanju ima sasvim krive konotacije.⁶¹

„U stvari, sama etimologija riječi *čistilište* je pala u zaborav. Čistilišne muke nas [u njihovim poimanjima] ne dovode bliže Bogu, nego čine da ga zaboravimo. To nije mjesto očišćenja, nego čiste odmazde.⁶²

⁵⁶ C. S. LEWIS, *Letters to Malcom. Chiefly on Prayer*, str. 108.-109.

⁵⁷ Riječi „patnja“ i „bol“ koristimo kao sinonime, upravo kako je to i Lewis sam činio. Usp. C. S. LEWIS, *Problem boli*, str. 101.

⁵⁸ Usp. J. L. WALLS, *Purgatory. The Logic of Total Transformation*, str. 164.

⁵⁹ C. S. LEWIS, *Letters to Malcom. Chiefly on Prayer*, str. 109.

⁶⁰ Za detaljnije objašnjenje Moreovih i Fischerovih stavova vidi u: J. L. WALLS, *Purgatory. The Logic of Total Transformation*, str. 164.-167.

⁶¹ Usp. C. S. LEWIS, *Letters to Malcom. Chiefly on Prayer*, str. 108.

⁶² Isto.

Kako smo netom nastojali objasniti, Lewis je dijametralno suprotnoga stava. Cilj i svrha čistilišta se ne iscrpljuje, kako u izvornom tekstu stoji, u *retribution* – odmazdi, nego u *purification* – pročišćenju koje za cilj ima posvećenje čovjeka. Takvim kaznama, opisanim kao neusporedivo nepodnošljive, teže i mračnije nego bilo što na zemlji, bitno nedostaje ključni element i usmjerenje, koji se očituje u distinkciji između odmazde mučilišta i pročišćenja, na što Lewis ne može ostati ravnodušan. Tako postaje jasna i njegova izjava da su reformatori imali pravo sumnjati u tadašnje poimanje čistilišta.

Nasuprot ovom stavu spominje Newmana i njegovu knjigu *The Dream of Gerontius*,⁶³ u kojoj vidi povratak ispravne ideje čistilišta. U njoj je opisana smrt starca i putovanje njegove duše pred Božje prijestolje. Svetost koja dolazi od Boga je duši neizdrživa zbog njegova vlastita stanja te moli da bude poslana u čistilište kako bi se pročistila i mogla stajati pred Bogom. Budući da duša želi vječno stajati pred Bogom, rado prihvaća privremeno i nužno očišćenje.

1.4.3. Čistilište u djelu *Velika rastava*

Nastavljajući dalje, dolazimo do djela *Velika rastava*. Kad bi se predgovor ovoga djela morao maksimalno sažeti, dvije riječi bi bile dovoljne: *kobna pogreška*. Naime, kontekst nastajanja djela je opisan od samoga autora koji spominje engleskoga pjesnika Williama Blakea i njegovo *Vjenčanje raja i pakla*.⁶⁴ Oduvijek se nastojalo da do toga vjenčanja dođe, ali je ono jednostavno nemoguće. Iako nam se stvarnost često nadaje kao ona koja u sebi obgrljuje dvije suprotnosti, kobno griješimo ako takav stav prihvatimo. Lewis inzistira da ne možemo zadržati ništa od onoga što je zlo, niti najsitniji dio pakla, ukoliko želimo u nebo.⁶⁵ Ne odustaje i izričito tvrdi:

„Rezultat zbrajanja moguće je popraviti, ali samo tako da se istim putem vratite natrag i pronađete grešku te, započevši od te točke, otpočnete sve iznova, a ne tako da jednostavno *nastavite* započetim putem. Zlo je moguće poništiti, ali ono se ne može „razviti“ u dobro. Njega vrijeme ne ublažava.“⁶⁶

Ovakav izričaj se slaže s njegovim pogledom na spasenje koji smo nastojali opisati, u smislu da spasenje zahtjeva korjenitu promjenu; ono mora biti kopernikanski obrat u čovjeku.

⁶³ Vidi: J. H. NEWMAN, *The Dream of Gerontius*, Alba House, New York, 2001.

⁶⁴ Vidi: W. BLAKE, *Vjenčanje raja i pakla*, Centar za društvene djelatnosti omladine, Zagreb, 1972.

⁶⁵ C. S. LEWIS, *Velika rastava*, str. 10.-11.

⁶⁶ Isto, str. 10.

Budući da su teme raja i pakla imaju zasebna mjesta na kojima ih se obrađuje, ovdje ćemo nastojati ne ulaziti u pojedinosti i dati isključivo pregled čistilišta. Samo djelo želi oslikati prirodu izbora koji konačno moramo napraviti u odluci između jedine dvije mogućnosti: pakla i raja.⁶⁷ Radnja se sastoji u tome da grupa sjena iz pakla ima priliku omnibusom putovati u raj gdje su, jednom kad su došli u neku vrst predvorja ili predgrađa raja, svesrdno bivaju poticani da ostanu. Sva logika, od fizičkog opisa pa sve do prikazana mizerne atmosfere pakla,⁶⁸ upućuje da bi svatko poželio ostati u raj. Međutim, događa se nevjerojatan i neočekivan preokret te se sjene, gotovo bez iznimke, opetovano žestoko opiru mogućnosti prebivanja u raj, slobodno i, paradoksalno samouvjereniji nego ranije, biraju povratak u pakao. Lewis je također lik u djelu te u početku promatra nekoliko takvih scena. Nakon toga susreće Georgea MacDonalda, kojega inače iznimno cijeni, te mu on postaje pratitelj i svojevrsni tumač događaja. U jednom ga trenutku pita koja je svrha posjeta tih duhova/sjena, odnosno mogu li duhovi stvarno ostati u nebu, referirajući se na ideju *refrigeriuma*.⁶⁹ MacDonald odgovara da duše stvarno mogu ostati te za takav primjer navodi cara Trajana, koji je ujedno primjer *post mortem* obraćenja. Naš autor se sasvim logično nalazi u nedoumici: „Ne razumijem. Zar kazna Božja nije konačna? Zar je zbilja moguće izići iz pakla i otići u raj?“⁷⁰ Odgovor na ovo pitanje se nalazi u načinu korištenja riječi pakao i raj. Ako duhovi napuste Sivi grad, tada to nije pakao; za svakoga tko ga napusti, on je bio samo čistilište. Ni kraj u kojem se nalaze nije dobro nazivati rajem, barem ne dubokim rajem; taj kraj je bolje nazvati Dolinom Sjene Života. Ipak, za one koji ovdje stignu i ostanu, taj će dio od početka biti raj.⁷¹ Dakle, ono što Lewis naglašava i za ovozemaljski život, vrijedi i za Sivi grad:

„Ulice u Sivom gradu su Dolina Sjene Smrti, ali onima koji tamo ostanu, to je od početka pakao. Kada se dobro i zlo potpuno razviju, postaju retrospektivni. Cijela zemaljska prošlost bit će raj onima koji su spašeni. Osuđene duše će shvatiti da je čitav njihov život na Zemlji bio pakao. Kada se jednom dođe u raj, čak se i neka besmislena

⁶⁷ Za detaljnije opise radiklanog izbora između dvije mogućnosti, s kojima bi se Lewis zacjelo složio, vidi: R. GUARDINI, *Posljednje stvari*, KS, Zagreb, 2002., str. 27.-30.; J. RATZINGER, *Eshatologija*, str. 207.

⁶⁸ Usp. C. S. LEWIS, *Velika rastava*, str. 13.-14.; 20.-22.

⁶⁹ *Refrigerium* je ideja koja govori da su duše osuđene na pakao pozvane provesti svoj godišnji odmor, svojevrsan izlet u *Dolinu Sjene Života*. Taj odmor nije ograničen vremenom, nego su duhovi čak pozvani i poticani da ostanu u raj, da se tu „presele“. Za detalje o *Refrigeriumu* vidi: C. S. LEWIS, *Velika rastava*, str. 69.; E. ENSS, *Refrigerium*, u: W. KASPER i dr. (ur.), *Lexikon für Theologie und Kirche. Achter Band*, Herder, Freiburg, 2006., str. 960.; *Refrigerium*. URL: <https://en.oxforddictionaries.com/definition/refrigerium> (4. 12. 2018.)

⁷⁰ C. S. LEWIS, *Velika rastava*, str. 69.

⁷¹ Usp. Isto, str. 68.-69.

patnja može pretvoriti u blaženstvo. Za grešno zadovoljstvo ne shvaćaju da će vječno prokletstvo zagorčiti zadovoljstvo – jer djeluje retrospektivno. Oba procesa započinju prije smrti. Tako će, na kraju svega, dobri reći: Nikad nismo živjeli nigdje drugdje nego u raju. Izgubljeni će reći: uvijek smo bili u paklu. I jedni i drugi će govoriti istinu.“⁷²

Tako se bit Sivoga grada očituje u krajnjem cilju: ukoliko čovjek odluči ostati u njemu, od početka mu je pakao. Ukoliko mu Sivi grad bude samo „stanica“ prema raju, promatramo ga kao čistilište.

Lewis, nadalje, postavlja pitanje o mogućnosti čovjekova izbora nakon smrti. Odgovor glasi: „Ne opterećuj se takvim pitanjima. Odnos između odabira i vremena se može shvatiti tek onkraj odabira i vremena.“⁷³ Tako dolazimo do jednog od najvećih problema za našega autora:

„Što odabiru [u omnibusu pristigle] duše koje se vraćaju [u Sivi grad], i kako mogu odabirati? Milton je bio u pravu, svaka izgubljena duša kaže: bolje je vladati u paklu nego služiti u raju. Postoji nešto što želi zadržati, čak i uz cijenu bijede. Nešto im je uvijek milije od radosti, to jest od stvarnosti. Razmaženo dijete: radije se odreći igre i večere nego se ispričati. Durenje koje kasnije krstimo drugim imenima.“⁷⁴

Čini se da je mogućnost napuštanja Sivoga grada takva da ju iskoristiti može svatko tko istinski želi napustiti grad.⁷⁵ MacDonald to objašnjava iznoseći: u omnibus se ukrcaju svi koji žele – oko toga nema nikakvoga straha. Sve se svodi na dvije vrste ljudi: oni koji kažu: „Bože budi volja tvoja“, ili oni kojima Bog kaže: „Pa dobro, neka bude tvoja volja.“ Svi u paklu jesu odabrali biti tamo; bez mogućnosti izbora pakao ne bi mogao postojati. Niti jedna jedina duša koja iskreno žudi za pravom radošću neće ostati bez nje.⁷⁶ Tražitelji će naći; onomu koji kuca će se otvoriti.⁷⁷

Da bi se bolje razumjela mogućnost promjene i prelaska iz Sivog grada, Lewis donosi primjer sa ženom koja govori neviđenom brzinom. Tjelesna Duša – njezin sugovornik, ne

⁷² Usp. Isto, str. 70.

⁷³ Usp. Isto, str. 72.

⁷⁴ Usp. Isto.

⁷⁵ Usp. Isto, str. 75.

⁷⁶ Za sličnu ideju koja je esencijalno traženje i nastojanje oko dobra, istine i pravde, vidi: C. S. LEWIS, *Kronike iz Narnije. Posljednja bitka*, Golden Marketing – Tehnička knjiga, Zagreb, 2002., str. 150.-151.

⁷⁷ Usp. C. S. LEWIS, *Velika rastava*, str. 75.

može doći do riječi. MacDonald komentira netom viđen događaj opisujući ženu kao budalastu brbljavicu koja je navikla gundati i prigovarati. Od ključne je važnosti je distinkcija koja se očituje u tome je li ta žena jednostavno, banalno gundalo ili gundanje *samo*. Ukoliko je gundalo, postoji nada da će se promijeniti i za nju ima nade, postoji nada u ostajanje u Dolini Sjene Života.

„Ako je u tom gundanju prisutna prava žena – pa neka je to samo i najmanji trag prave žene – bit će je moguće ponovno oživjeti. Ako pod tim pepelom postoji i najsitnija iskra, mi ćemo je ražariti dok se cijela hrpa ne razgori i ne postane čista. Ali ako ne postoji ništa drugo osim pepela, nećemo vječno puhati u nj tako da nam se vraća u oči. Pepeo treba pomesti.“

⁷⁸Ako postoji ikakva nada da se grešnik rehabilitira, Bog će učiniti sve što je moguće i potrebno da se to i dogodi. Postoji li ikakva iskra čovještva, „ikakva klica žudnje za Bogom“, ⁷⁹ postoji nada da biće može biti spašeno.

Posljednji primjer koji ćemo navesti jest jasan i nedvosmislen bestjelesnog Duha koji na ramenu malenog guštera (ovdje simbol požude) koji Duhu šapće nešto u uho i odvraća ga od planina – simbola raja te ga usmjerava nazad prema Sivom gradu. Duh se susreće s plamtećom Dušom koja odmah nudi mogućnost utišavanja guštera. Duh se slaže s prijedlogom, na što Duša odgovara da će ubiti guštera. Tako se razvija razgovor, gotovo prepirka između bestjelesne Duha i plamtećeg Duše, koja je zapravo anđeo, u kojoj se očituje strahovanje Duha da bi ubijanje guštera moglo ubiti i Duha samog. Nakon mučnog „natezanja“ između Duha i anđela, isfrustrirani Duh plačljivo pristaje da anđeo ubije guštera. Duh se oglašava neviđeno bolnim uzvikom koji Lewis do tada nije čuo na zemlji. Anđeo je zgrabio guštera, slomio mu kičmu i mrtva ga bacio na tratinu. U tom se trenutku događa ono čudesno, ono što jest sama bit čistilišta: Duh se počinje pretvarati u čovjeka! Ruke, ramena, vrat, glava – sve je popimalo materijalni oblik i bilo je zasljepljujuće za gledati. Autorovu je pozornost okupiralo nešto drugo: gušter, za koja je mislio da je mrtav, uopće nije bio mrtav, nego se i dalje otimao i postajao sve veći. Kako je rastao, sve se više mijenjao; pretvorio se u najplemenitijeg, srebrnastobijelog pastuha, s grivom i repom od suha zlata. Pastuh je bio gladak i sjajan, hrzao je i udarao kopitima na što bi zemlja podrhtavala, a drveće se treslo. Tek

⁷⁸ Isto, str. 77.

⁷⁹ Isto, str. 94.

zgotovljeni čovjek i novonastali pastuh se prisno pozdraviše te se mladić u zahvalnosti baci pred noge anđelu.⁸⁰ Nakon toga

„u hitnji prepunoj radosti mladić se vinu na konjska leđa. (...) Kakvo je to bilo jahanje! Izašao sam što sam brže mogao iz grmlja kako bih ih mogao ispratiti pogledom, no činjahu se već poput zvijezde repatice tamo daleko na zelenoj ravnici, a uskoro zatim već su zamicali za obronke visoke planine. Zatim ih vidjeh gdje poput zvijezde i dalje vijugaju, uspinjući se visokim i strmim vrletima, sve brže i brže.“⁸¹

Slijedi pjesma radosti Arheprirode jer se po njoj opet jaše te ju se tako, u novonastalom konju dovršava. MacDonaldovo objašnjenje netom viđena događaja je sasvim jasno, ne treba dodatnih objašnjenja te savršeno objašnjava bit čistilišta:

„Ništa, čak ni ono najbolje ni najplemenitije, ne može nastaviti kao do sada. Ništa, čak ni ono najniže i najbestijalnije, neće se uzdići iz groba ako podnese smrt. Zasijano je kao prirodno tijelo, uzdiže se iz groba kao duhovno tijelo. Put i krv ne mogu u Planine. Ne zato što su isuviše odbojni, nego zato što su isuviše slabi. Što je gušter u usporedbi s pastuhom? Požuda je nešto jedno i slabo što cvili i šapuće u usporedbi s onim bogatstvom i snagom žudnje koja će se uzdići iz groba nakon što požuda bude ubijena.“⁸²

1.5. Zaključno o čistilištu

Na koncu poglavlja o čistilištu, iznesimo u sažetom obliku Lewisovo poimanje čistilišta. Lewis je molio za mrtve te doktrinu o čistilištu vidi kao sasvim smislenu te se njegovo uvjerenje bitno približava katoličkom, spram protestantskoga stajališta. Teško je odrediti kreće li se tu induktivnim putem te *iz* i *zbog* molitve za mrtve zaključuje o smislenosti čistilišta, ili deduktivno vidi čistilište kao smisljeno, iz čega zaključuje o valjanosti molitve za mrtve, no to nije predmet našega rada. Smatramo kako je najvažniji Lewisov argument *pro purgatorio* upravo sadržan u izjavi da naše duše *zahtijevaju* čistilište. Na svom putu savršenosti duša zahtijeva i inzistira na očišćenju koje dovodi do savršenstva. Taj radikalni zahtjev je bitno obilježen shvaćanjem čistilišta kao svrhovitih patnja koje za cilj imaju *posvećenje* čovjeka. Navedeno poimanje stoji nasuprot čistilištu shvaćenu kao *odmazdi* za

⁸⁰ Usp. Isto, str. 100.-105.

⁸¹ Isto, str. 105.

⁸² Isto, str. 106.

grijehe. U potpunjenju i suvislije objašnjenje *posvećenja* svoje uporište nalazi u dubokom vapaju čovječjega srca koje se ne može zadovoljiti ničim drugim osim savršenim i besprijeckornim odnosom s Bogom, za koji, u konačnici, i jest stvoreno.⁸³

Drugo, čistilište za Lewisa jest obilježeno patnjom, ali je ta patnja proaktivnog karaktera koja vodi izlječenju i izmirenju, ali nije cilj sama sebi, u smislu osvetoljubiva vraćanja *milo za drago*. U Katekizmu Katoličke Crkve stoji: „Ona [unutarnja pokora] istodobno obuhvaća želju i odluku za promjenom života s nadom u Božje milosrđe i pouzdanjem u pomoć njegove milosti. To obraćenje srca popraćeno je spasonosnim bolom i žalošću koju su Oci nazivali *animi cruciatus* [muka duha], *compunctio cordis* [skrušenje srca].“⁸⁴ Tako patnja treba voditi potpunoj reorijentaciji, promjeni nutarnjeg bića i odvrtaćanju od zla. Za Lewisa Bog toliko čezne za spasenjem ljubljenoga čovjeka da ni jedna mjera nije prevelika, da će svaka prilika, dokle god za nju ima nade, biti čovjeku pružena, što se očituje u *post mortem* obraćenju cara Trajana iz *Velike rastave*. Življena se sloboda očituje u brojnim malim izborima, a za konačnu svrhu očituje opredjeljenje za pakao ili raj.

Čistilište, dakle, nije zastrašujuće mjesto koje postoji kako bi čovjeku bilo prijetnja, nego obećanje mjesta nade koje obistinjuje riječi: „Onaj koji otpoče u vama dobro djelo, dovršit će ga do Dana Isusa Krista.“ (Fil 1,6) Govoreći o čistilištu, ono je mjesto slobodne suradnje čovjeka s veličanstvenom Božjom milošću koje u konačnici rezultira neshvatljivim zajedništvom s Bogom – onime za čime smo oduvijek čeznuli.⁸⁵

⁸³ Upravo u ovakvom rafiniranom, istinskom shvaćanju doktrine o čistilištu J. L. Walls vidi obećavajuću poziciju za ekumenski dijalog oko ove sporne teme. Vidi: J. L. WALLS, *Purgatory. The Logic of Total Transformation*, str. 171.-175.

⁸⁴ *Katekizam Katoličke Crkve*, Hrvatska biskupska konferencija – Glas koncila, Zagreb, 1994., br. 1431., str. 374.

⁸⁵ Usp. C. S. LEWIS, *Problem boli*, str. 161.

2. O LEWISOVOM POIMANJU PAKLA

Započinjući govor o doktrini pakla, stupamo na bojno polje gdje su ljudi gotovo svih vremena, bilo teolozi ili ne, vjernici i nevjernici, doživljavali pobjede i poraze, izgubljenosti i pronalaženja, nesigurnosti i pouzdanje. Imajući sve ovo u vidu, ipak je teško reći da je nekom mila ideja vječne propasti ljudskoga bića; s njom se gotovo nemoguće pomiriti. Naš se autor susreće s istim problemom pa izriče:

„Na prethodnim smo stranicama više puta isticali da čovjek ima slobodnu volju te da su stoga svi darovi što ih čovjek prima dvosjekli. Iz ovih premisa neizbježno proizlazi zaključak da trud što ga Bog ulaže u otkupljenje svijeta ne može biti uspješan s obzirom na svaku pojedinu dušu. Neki neće biti otkupljeni. Ne postoji doktrina koju bih, kada bi to bilo u mojoj moći, radije uklonio iz kršćanstva.“⁸⁶

2.1. Slobodna volja i njezine implikacije

Sustavan kao i obično, uvodeći čitatelja u temu pakla prvenstveno naglašava da je čovjek biće slobodne volje.⁸⁷ Iako je navedena tema nužan preduvjet za ikakav govor o eshatološkom položaju čovjeka, obrađivat ćemo ju u ovom poglavlju jer upravo u devijantnom korištenju slobode do posebna izražaja dolazi njezina važnost i ozbiljnost, upravo zato što na vidjelo dolazi suprotnost onoga za što je čovjek stvoren, takoreći *anti-plan*. Sloboda je, naime, stvarnost koju Lewis podrazumijeva i svesrdno podržava. Tako je govor o paklu uopće nemoguć bez pretpostavke bića koje bi živjelo u slobodi. Sloboda samosvjesnih bića se sastoji u pravom, istinskom odabiru – ljubiti Boga više nego sebe, ili sebe više nego Boga.⁸⁸

„Kršćanstvo potvrđuje da je Bog dobar; da je On sve stvari stvorio dobrima i radi njihova dobra; da je jedna od dobrih stvari koje je stvorio – slobodna volja razumskih bića – već po samoj svojoj naravi uključivala mogućnost zla te da su stvorenja, koristeći se ovom mogućnošću, postala zla.“⁸⁹

⁸⁶ C. S. LEWIS, *Problem boli*, str. 131.

⁸⁷ Termine *sloboda* i *slobodna volja* koristimo kao sinonime. Govoreći o slobodnoj volji ili o slobodi, mislimo isključivo na slobodu *za*, a ne slobodu *od*. Dar slobode od Boga darovan upravo jest u tome da je to sloboda *za* – sloboda izbora u kojoj se biće odlučuje i u konačnici prijanja uz jednu od dvije temeljne mogućnosti – dobra ili zla. Također je važno naglasiti da nikakva alternativa ne postoji: ovdje se radi o izboru *ili* – *ili*, a nikako o mogućnosti *i* – *i*. Usp. 2 Kor 6, 15-16.

⁸⁸ Usp. Isto, str. 31.; 34.-35.

⁸⁹ Isto, str. 76.-77.

Iz ove premise je sasvim jasno da je slobodna volja Božji dar čovjeku; radi se tu o daru koji je *per se* dobar (Jak 1, 17). Božja intencija kod darivanja slobodne volje je da bi ju čovjek koristilo valjano, u dobre svrhe. Međutim, budući da se tu radi o slobodi, moraju postojati stvarnosti između kojih se bira. Još jednom snažno naglašava:

„Bog je stvorio bića koja imaju slobodnu volju. To znači stvorenja koja mogu ići pravim ili krivim putem. Možda netko misli da se može biti slobodan, ali bez mogućnosti da se skrene na krivi put. Ja takvo što ne mogu zamisliti. Ako je nešto slobodno da bude dobro, onda je isto tako slobodno da bude zlo. Upravo je slobodna volja ono što čini zlo mogućim.“⁹⁰

Bog je uistinu mogao stvoriti svijet i bića čije bi se djelovanje odvijalo po isključivim principima ranije utvrđene forme te bi radili poput strojeva ili automata. Međutim, iz preobilja svoga života, iz toga božanskoga plesa⁹¹ Bog odlučuje stvoriti čovjeka koji je slobodan. Upravo slobodna volja, iako čini zlo mogućim, u isto vrijeme „jedina omogućuje da postoje ljubav, dobrota i radost, vrijedne toga naziva.“⁹² Sva se sreća stvorenog čovjeka⁹³ sastoji u tome da slobodno i dobrovoljno odabere život i sjedinjenje s Bogom „u ushitu ljubavi i radosti, a s time se ne može usporediti ni najzanosnija ljubav između muškarca i žene. To je razlog zašto ljudska bića moraju biti slobodna.“⁹⁴

2.1.1. Božji rizik

Kako smo do sada nastojali prikazati, da bi odnos s Bogom uopće bio moguć, sloboda je nužna. Prikazali smo kako slobodna volja omogućuje stvarni izbor između dobra i zla. Osim nužnosti slobode i njezina ispravna korištenja, druga strana medalje jest čista suprotnost svega dobra: oholost, mržnja, pakost. Jednom riječju – *zlo*. Pitanje zla i primijenjenoga zla, koje rezultira patnjom, jesu vječna pitanja koja zahtijevaju neprestano *životvorno* odgovaranje, ali vjerojatno nikad neće dobiti odgovor kakav bismo mi htjeli.⁹⁵ Bog nije naivan pa da nije znao što se može dogoditi ako se čovjek odluči za zlo – naravno da je znao. Lewis zagovara ideju da je Bog bio voljan riskirati i, štoviše, Bog smatra da je vrijedno

⁹⁰ C. S. LEWIS, *Kršćanstvo nije iluzija*, str. 57.

⁹¹ Usp. Isto, str. 170.-171.

⁹² Isto, str. 58.

⁹³ Ni jedna druga opcija neće čovjeka učiniti sretnim. Jedini način da se ona ostvari jest gore naveden. Usp. Isto, str. 171.

⁹⁴ Isto, str. 58

⁹⁵ Nebo će pružiti nebesku utjehu, dok zemaljske utjehe u konačnici – nema. Usp. C. S. LEWIS, *Četiri ljubavi*, Verbum, Split, 2012., str. 171.

riskirati. Unatoč našem možebitnom neslaganju s njim, inzistira da Onaj koji nam uopće daje mogućnost da se možemo slagati ili ne, zasigurno zna bolje nego mi: ne možemo mi biti u pravu, a on u krivu.⁹⁶

Dolazimo tako do točke gdje je Bog preuzeo rizik i čovjeku dao slobodu.⁹⁷ Lewis zagovara evolutivni pristup razvoju čovjeka. Iako evolucijski nazadniji od današnjeg čovjeka, preci čovjeka su živjeli u nepomućenom zajedništvu s Bogom te se može reći da su u nekom smislu bili razvijeniji od nas danas – nisu bili ranjeni grijehom. Čovjek je tu bio svjestan sebe i Boga. Prvi se grijeh čovjekov, njegov pad, temelji na oholosti, sklonosti stvorenja da se osovi na vlastite noge te da postoji samo za sebe.⁹⁸

„Od trenutka kada stvorenje postane svjesno Boga kao Boga, i sebe kao sebe, ono se suočava sa strašnom alternativom: izabrati kao središte svojega života Boga ili sebe sama. Ovaj grijeh počinjaju svakodnevno kako nejaka djeca i neuki seljaci, tako i profinjeni intelektualci, podjednako samotnjaci kao i ljudi koji žive u nekoj društvenoj zajednici; on je pad u životu svakoga pojedinca, u svakomu danu života svakoga od nas, temeljni grijeh u pozadini svih konkretnih grijeha.“⁹⁹

Samovoljan čin stvorenja, u kojem se želio osamostaliti, biti svoj na svome, imati *meum*, svoj kutak u svemiru, jedini je grijeh koji je moguće pojmiti kao Pad. Upravo je taj prvi grijeh paradigma: okretanje od Boga prema sebi, *u sebe*.¹⁰⁰ Tako smo došli do točke gdje je sloboda aktualizirana, i to u njenom negativnom smislu. Tako je čovjek pao, narušio svoj odnos s Bogom, narušio odnos sa samim sobom¹⁰¹ i otvorio vrata zlu. Od tada je u bitno nepovoljnijem položaju s obzirom na zlo: značajno mu je podložniji te mu se teže odupire. Zlo je od tada sastavni dio svakodnevice. A Bog?

2.1.2. Stalnost slobode i njezinih nuspojava

„Bog je nesumnjivo mogao na čudesan način ukloniti posljedice čovjekova prvoga grijeha, ali od toga ne bi bilo velike koristi, osim ako ne bi bio pripravan ukloniti

⁹⁶ Usp. C. S. LEWIS, *Kršćanstvo nije iluzija*, str 58.

⁹⁷ Usp. C. S. LEWIS, *Pisma starijeg đavla mlađem*, str. 17.

⁹⁸ Usp. C. S. LEWIS, *Problem boli*, str. 76.-83.

⁹⁹ Isto, str. 83.

¹⁰⁰ Usp. Isto, str. 89.

¹⁰¹ Lewis zagovara ideju da je čovjek mogao kontrolirati i funkcije svoga organizma. Čovjekov duh je do Pada potpuno vladao čovjekovim organizmom. Nakon tragičnog događaja, to se promijenilo. Nadalje, želje se u ljudskom umu nisu pojavljivale po odabiru razuma, nego kao uzrokovane biokemijskim i ambijentalnim faktorima. Volja je također bitno narušena. Sve u svemu, čovjek je Padom izgubio svoju specifičnu i izvornu narav. Usp. Isto, str. 90.-91.

posljedice drugoga, trećega, četvrtoga grijeha, i tako do u beskonačnost. Ako bi čuda prestala, našli bismo se, prije ili kasnije, u žaljenja vrijednoj situaciji u kojoj se nalazimo danas; ako ne bi, svijet koji Bog svojim uplitanjem neprekidno podbočuje i popravljiva bio bi svijet u kojemu ništa ne bi ovisilo o čovjekovu izboru i u kojem bi ubrzo i sam izbor bio onemogućen jer biste bili sigurni da jedna od očitih alternativa koje su pred vama ne može dovesti ni do kakva rezultata, pa stoga i ne bi bila alternativa. Kao što smo vidjeli, šahistova sloboda da igra šah ovisi o rigidnosti šahovskih polja i poteza.¹⁰²

Jedom darujući slobodnu volju ljudima, Bog ne odstupa od svoje namisli, ne uzmiče te svojevrijedno, svjesno i odgovorno na se preuzima rizik darujući čovjeku dar pomoću kojega se, ovisno o korištenju, može preobraziti u sina ili Očeva neprijatelja. Kako smo vidjeli, posljedice slobodne volje Bog ne uklanja kao čarobnim štapićem, nego poštuje čovjekov izbor. Nije i neće odustati od svoje namjere, unatoč problemu „iskazivanja svoje dobrote pomoću posvemašnje drame svijeta nastanjena slobodnim subjektima unatoč njihovoj pobuni protiv njega i pomoću nje.“¹⁰³ Koliko god nam teško bilo prihvatiti ovoliki *kompliment* slobode i vječne posljedice aktualizirane slobode, Lewis ne odustaje nego tvrdi kako „svako nastojanje da se vječnost vidi drukčije nego kroz leću vremena kvari poznavanje slobode.“¹⁰⁴ Dakle, sloboda je misterij te ćemo ju bolje poznavati tek kada budemo onkraj vremena. Tako smo objasnili postojanje zla u čovjekovom životu i njegovom odnosu s Bogom. Duboko, tvrdoglavo i trajno ustrajavajući u zlu, čovjek odustaje od odnosa s Bogom te se sve više zatvara u sebe. Ukoliko od toga u jednom trenutku ne odustane, prema Lewisu, njegova sudbina jest *inferno*.

2.2. Protjerivanje iz čovječstva

Početak govora o paklu u *Problem boli* obilježava potvrda netom objašnjene slobode: budući da je slobodan, čovjek može postati buntovnik koji pokajanja neće, nego prkosno vrši svoju anarhističku volju. Posljedice slobodnih izbora su stvarne i ozbiljne: ne možemo ih doživljavati kao neke imaginarne mogućnosti u virtualnom svijetu u kojemu će, u konačnici, sve ipak biti dobro. Čovjek svoj put bira na način da se nužno mora nositi s posljedicama svoje slobodne odluke.¹⁰⁵ Iako, kako naznačismo na početku poglavlja, Lewisu doktrina o

¹⁰² Isto, str. 78.; usp. Isto, str. 35.

¹⁰³ Isto, str. 93.

¹⁰⁴ C. S. LEWIS, *Velika rastava*, str. 129.

¹⁰⁵ Usp. C. S. LEWIS, *Problem boli*, str. 131.

paklu nije niti malo draga te bi ju rado uklonio da može, naglašava kako je doktrina pakla utemeljena u Svetom pismu, Gospodinovim riječima, tradiciji kršćanstva te ju, osim toga, potkrepljuje i ljudski razum. Logika kojom se vodi je sljedeća: sreća stvorenja se sastoji u dragovoljnom predanju Bogu. Taj čin predanja može učiniti samo stvorenje i nitko drugi osim njega; stvorenje može odbiti predati se.¹⁰⁶ Ističe:

„Ne znam koju cijenu ne bih platio da mogu s pouzdanjem reći: 'Svi će biti spašeni.' Moj mi razum, međutim, uzvraća: 'Bez njihove volje ili s njom?' Kažem li: 'Bez njihove volje', odmah uviđam proturječnost; kako najviši dragovoljan čin – predavanje sebe Bogu – može biti nedragovoljan? Kažem li pak: 'S njihovom voljom', razum mi uzvraća: 'Kako, ako se *ne žele* predati?’“¹⁰⁷

Nadalje je od iznimne važnosti približiti kakav je Božji stav i konkretan odgovor na moguću propast čovjeka. Lewis koristeći Objavu tvrdi kako je Božje djelovanje ovdje zapanjujuće, ali istovremeno i zamršeno i nejasno.¹⁰⁸ Kršćanstvo nas tako suočava

„s Bogom koji je toliko pun milosrđa da postaje čovjekom i umire u mukama kako bi tu konačnu propast odvratio od svojih stvorenja, ali koju unatoč tome, kada taj veličanstveni lijek zakaže, ne želi ili čak ne može spriječiti našu propast koristeći se čistom moći.“¹⁰⁹

Toliko nam je preobilne i prelijevajuće milosti pruženo, a pakao ipak postoji! Od izrazite je važnosti da govor o paklu ne bude iz osobnih pobuda, neovisno o njihovom uzroku u iskustvu: „Ovdje moramo biti posebno oprezni. I najmanje popuštanje žudnji za osvetom smrtni je grijeh.“¹¹⁰ Pakao ne možemo temeljiti na stavovima proizašlim iz naših srušenih svjetova, na manjim ili većim antagonizmima te neostvarenim ili ugušenim željama. Ovim ne želimo reći da se ništa od ovoga povremeno ne podudara sa stvarnim argumentima koji utemeljuju pakao, ali svoje povremene, *odviše ljudske* hirove ne smijemo divinizirati. U prvom smo poglavlju pokušali prikazati proces koji duša mora proći u svojoj nutarnjoj transformaciji kako bi iz svoga *narušeno-naravnog* stanja dospjela u stanje prikladnosti za nebo. No taj proces nije apsolut i njega se može izbjeći – na vlastitu propast. Tako čovjek koji živi *par excellence* pokvareno jednostavno ne zaslužuje blaženu sudbinu u vječnosti – ne ako

¹⁰⁶ Usp. Isto, str. 132.

¹⁰⁷ Isto.

¹⁰⁸ Zamršeno i nejasno u smislu paradoksa: kako povezati apsolutnu stvoriteljsku ljubav Boga i eventualno uistinu moguću vječnu propast njegovih ljubljenih stvorova?

¹⁰⁹ Isto, str. 133.

¹¹⁰ Isto, str. 134.

ostane onakav kakav jest! U nas je upisan autentičan etički imperativ prema kojemu pravednost, prije ili kasnije, mora pobijediti. U tvrđavi grozne buntovničke duše je nužno podignuti barjak istine,¹¹¹ čak i ako to neće značiti spasenje za tu dušu. Ne možemo htjeti da čovjek cijelu vječnost živi u sablasnoj iluziji da je on bio *u pravu*, a svi drugi *u krivu*. U stanovitu je smislu, i za opisanoga čovjeka bolje, makar se on nikada ne priklonio dobru, da mu bude jasno da je promašen čovjek, da je čitav njegov život ništa doli golema pogreška.¹¹²

2.2.1. Opako samoljublje

Propast opakog čovjeka¹¹³ slobodno možemo misliti ne kao kaznu koja se čovjeku dosuđuje, nego naprosto kao *činjenicu* kakav opaki čovjek *jest*. „Značajka je izgubljenih duša u tome što one 'odbacuju sve što nisu one.'“¹¹⁴ Tako Lewis započinje govor o jednom od važnih aspekata pakla koji se očituje su patološkom samoljublju i samodostatnosti. Na ovaj način dovodi u kontekst citate koje je koristio kao uvertiru za poglavlje o paklu:

„Što je svijet, o, vojnici?

Svijet – to sam ja:

ja, taj neprekidni snijeg,

to sjeverno nebo;

vojnici, ovo zabito mjesto

kroz koje prolazimo –

to sam ja.'

W. de la Mare, *Napoleon*

'Rikarda voli Rikard; to jest, ja sam ja.'

Shakespeare“¹¹⁵

Upravo se u navedenim citatima jezivo naslućuje nevjerojatna tama bića koje se sasvim zatvorilo u sebe, ne vidi ništa osim sebe te sve s čime se susreće nastoji pretvoriti u domenu ili privjesak vlastitoga ega. Ukoliko čovjek slobodno izabire živjeti i umrijeti u

¹¹¹ Usp. Isto, str. 106.

¹¹² Usp. Isto, str. 134.-136.

¹¹³ Opaki čovjek kojega Lewis opisuje neodoljivo podsjeća na brojne prikaze oholih grešnika u Bibliji. Takav čovjek jest reprezentativni uzorak svih koji čine sve ono što je mrsko u očima Božjim. Budući da ne želi drugačije, živi po svom i na sebe (govoreći starozavjetnim jezikom) navlači mržnju Božju, isključuje se iz kruga prijatelja Božjih, i sam se izbacuje van – u tamu. Usp. Izr 8, 13; Mt 25, 30.

¹¹⁴ Usp. Isto.

¹¹⁵ Isto, str. 131.

ovakvom stanju, nakon smrti vidi i proživljava ostvarenje svojih želja: čista prepuštenost samome sebi. A u sebi nalazi ništa doli pakao.¹¹⁶

2.2.2. Pakao *ad intra* – čovjek u paklu?

Budući da takav čovjek u sebi nalazi pakao, opisivanje stanja pakla dolazi na red. Naime, u govoru o paklenim mukama moramo diferencirati između raznih *prikaza* kojima se doktrina pokušava dočarati i same doktrine. Najkraće rečeno, prikaz se veoma često razlikuje od doktrine: na nju upućuje, ali se na njemu ne smijemo zadržavati. Lewis tvrdi kako se Gospodin koristi trima simbolima kada govori o paklu: simbolom kazne, simbolom uništenja te simbolom lišavanja, isključenja i progonstva u vanjsku tamu. Naš autor posebnu pozornost posvećuje simbolu uništenja. Uništiti neku stvar je moguće; u procesu uništavanja nastaje druga stvar – cjepanica se u ognju pretvara u plinove, toplinu i pepeo. Ukoliko se duše mogu uništiti, mora postojati stanje u kojemu je postojalo nešto takvo kao što je ljudska duša. Upravo se prelazak iz stanja *postojanja* duše, transformacija koja se događa, s pravom opisuje kao mučenje, uništavanje i lišavanje.¹¹⁷ Prispodoba iz Mt 25, 31-46 govori kako spašeni odlaze na mjesto koje je *pripravljeno za njih*, dok prokleti odlaze na mjesto koje uopće nije pripravljeno za *ljude*.¹¹⁸

„Ući u pakao znači biti protjeran iz čovječstva. Ono što se baca (ili što samo sebe baca) u pakao nije čovjek, to su 'ostatci'. Biti *bivši* čovjek ili 'prokleti duh' znači posjedovati volje usredotočenu u potpunosti na sama sebe i strasti koje su potpuno izvan kontrole volje. Nemoguće je, naravno, i zamisliti kakva bi svijest toga stvorenja – već otprije rasute hrpe međusobno suprotstavljenih grijeha negoli grešnika – mogla biti.“¹¹⁹

Ne može se preglasiti Lewisovo inzistiranje na propalom čovjeku, štoviše bivšem, odnosno ostacima onoga što je nekada bio čovjek. Tako narav pakla dobiva sasvim drugu dimenziju: pakao ni u kom slučaju nije odmazda hirovitog Boga za počinjene grijeha (na što smo već stavili naglasak u poglavlju o čistilištu), nego slobodno izabrano samouništenje, tvrdoglavi odmak od života uopće, rezanje grane na kojoj se sjedi; jednom riječju – smrt.

¹¹⁶ Usp. Isto, str. 137.

¹¹⁷ S obzirom na problematičnost izričaja 'postojanje duše' i prelaska u 'ne-postojanje', važno je naglasiti kako se radi o predočavanju, o slici koju Lewis koristi. Slika po svojoj naravi nije stvarnost sama, nego odraz, približavanje stvarnosti. Nadalje, Lewisova imaginacija je bila daleko razvijenija i tankočutnija nego imaginacija autora ovoga rada pa se sve eventualne greške ili paradoksi u prenošenju misli mogu pripisati neumješnosti autora ovoga rada da prikaže izvornu Lewisovu misao.

¹¹⁸ Usp. C. S. LEWIS, *Problem boli*, str. 138.-139.

¹¹⁹ Isto, str. 139.

Pakao nije svojevrsni pandan raju u smislu radosti i mira na jednoj strani, a muke i kaosa na drugoj. Naprotiv, on je svojevrsna potpuna perverzija i negacija svega rajskoga. Pakao nije stvoren *za čovjeka!* Radi se ovdje o apsolutnoj negaciji svega za što je čovjek stvoren, o (samo)protjerivanju iz egzistencije namijenjene za ljudska bića u svrhu manijakalne totalitarne diktature svih strasti, odnosno svih ostataka čovjeka. Takvo se biće svojevolljno, a stoga i tvrdoglavo nepovratno zatvara u sebe i u sebi doživljava kataklizmički rasap svega što je stvoreno da bi živjelo podlažući svoju volju savršenijoj i bujalo napajajući se na preobilju božanskoga života od kojega jedino i živi. Tu se, dakle, više niti ne radi o grešniku, o osobi. Doći do pakla, ući u njega, znači i negaciju svakog personalizma, odnosno završava u rasplinuću i nestajanju osobe, kidanju nutarnje esencije te degradaciju na puki otpad strasti koje divljaju i sve više poniru u sebe – u prokleti bezdan. Lewis, nadalje, čak ide za idejom da su prokleti toliko opijeni sobom da im ni njihova paklena sudbina ne izgleda toliko strašnom.

„Možda ima neke istine u poslovi da 'pakao doista jest pakao, ne sa svojega vlastitog motrišta, već s nebeskoga stajališta'. Ne mislim da ova poslovica proturječi oštrim riječima našega Gospodina. Samo se prokletima njihova sudbina ne čini toliko nepodnošljivom. [...] Čak i kada bi bilo moguće da ovo iskustvo (ako ga možemo nazvati iskustvom) prokletih ne uključuje bol, već golem užitak, taj mračni užitak bio bi takav da bi svatko tko nije proklet, prestravljen tom noćnom morom, smjesta pohrlio molitvi, čak i kada bi u nebu postojale muke, poželjeli bi ih svi koji razumiju ovo što govorim.“¹²⁰

2.2.3. Konačnost pakla

Unutarnja logika toka misli dovodi Lewisa i do govora o temporalnosti pakla. Inzistira da Gospodinov bespoštedno oštri govor o paklu najčešće ne naglašava trajnost koliko *konačnost* paklenih muka. Izručenje paklenomu ognju koji sve proždire najčešće označava kraj priče – ne početak jedne sasvim nove priče. Bez sumnje je da prokleta duša postojano zadržava svoj dijabolični stav prema Bogu, ali se ne može sa sigurnošću reći znači li ova stalnost beskonačno dugo trajanje – ili čak bilo kakvo trajanje. U paklu bića iščezavaju u ništavilu. U konačnici, Lewis vjeruje da su buntovnici, u stanovitu smislu, do kraja uspješni u svom buntovništvu – da su vrata pakla zaključana *iznutra!* Oni za sva vremena uživaju strašnu

¹²⁰ Isto, str. 140.

slobodu koju su zahtijevali i stoga bivaju robovi samima sebi, baš kao što blaženi, podlažući se zauvijek poslušnosti, postaju cijelu vječnost slobodniji i slobodniji.¹²¹

2.3. O paklu u djelu *Velika rastava*

Lewisovu *Veliku rastavu* krase opisi raja i pakla koji bacaju drugačije svjetlo na njih. Za istaknuti je da autor ovim djelom na način priče želi ukazati na stvarnosti raja i pakla te svoje ideje ugrađuje u fabulu. Stoga valja obratiti pozornost na opise eksterijera, ponašanja i razgovore ljudi, događaje i odluke istih. Naime, samo djelo započinje opisom pakla kao mjesta koje je jedan ogromni sirotinjski kvart s bezbroj prljavih kuća, visokih ograda, skladišta bez prozora, u kojemu neprestano kiši. Nikoga se ne može vidjeti na ulici te se grad doima sasvim prazan, a sumrak u kojemu se grad nalazi nikako ne prelazi u noć. Glavni lik djela – promatrač okolnih događaja – se nalazi na autobusnoj stanici gdje tucet ljudi čeka omnibus kojim će putovati na izlet u raj. Stanovnici su u neprestanim svađama, podbadaju jedni druge, međusobno se preziru, prijevare, sebičnost i patološki egoizam. U jednom je trenutku omnibus uzletio nad grad te se moglo vidjeti da njegova prostranost seže u nedogled.¹²²

Tajna pakla se nalazi u objašnjenju njegove veličine: naime, stanovnici pakla su izrazito svadljivi ljudi. Unutar 24 sata od dolaska i naseljavanja, netko se posvađa sa svojim susjedom. Do kraja tjedna toliko svađa sa susjedima da se odluči seliti. Tako se postupno seli do ruba grada i tamo gradi kuću koja čarobno nastaje kada se na nju samo pomisli. Iz toga se razloga grad neprekidno širi te sve više ulica zjapi prazno. Autobusna stanica je tisuće milja udaljena od Građanskog Centra gdje pristižu svi pridošlice sa zemlje te su potrebni svojevrсна želja i trud kako bi se do nje došlo – a ona je jedino mjesto s kojeg se može otići na izlet u raj, što smo ranije objasnili koristeći pojam *refrigerium*. Neki stanovnici pakla su se toliko udaljili od svojih susjeda da se tu već radi o astronomskim udaljenostima od svih drugih pa tako i od stanice. Za njih nema nade, oni su svaku nadu odbacili te su zatvoreni u svoj svijet, u sebe.¹²³ Istu smo ideju ranije koristili kada smo govorili o paklu u *Problemu boli*: apsolutna zatvorenost u sebe koja ne vidi dalje od svoga ega te si tako ukida mogućnost spasenja, zaključavajući se u svoj mali i prokleti svijet – iznutra.

¹²¹ Usp. Isto, str. 141.-142.

¹²² Usp. C. S. LEWIS, *Velika rastava*, str. 13.-17.

¹²³ Usp. Isto, str. 21.-23.

Na putovanju iz Sivoga grada – pakla – prema „predgrađu“ raja svjetlost sve više prodire u omnibus te glavni lik djela uviđa kakvi su njegovi suputnici.

„Ustuknuo sam pred licima i likovima kojima sam bio okružen. Sva ta lica bijahu nepomična, ispunjena – ne mogućnostima već nemogućnostima, neka od njih upala, druga naduta, neka su, opet, zračila idiotskom surovošću, neka nepovratno uronjena u snove, no sva ona bijahu na ovaj ili onaj način izobličena i uvenula. Činilo vam se da se mogu svakoga trenutka raspasti ako se svjetlost još više pojača.“¹²⁴

Ovakvi opisi suputnika ukazuju na ideje koje su, za razliku od više spekulativnog aspekta, promatrane očima Lewisa kao romanopisca. Nutarnja logika je, međutim, nepovrijeđena te se upravo na ovaj groteskno-poetičan način ukazuje na još jednu konstantu bića koja nastanjuju pakao: oni su *ružni*.¹²⁵ Ta se ružnoća očituje, kako u unutarnjem dijelu tih bića, tako i na van. Slikovit prikaz ideje koji Lewis ovdje koristi se pojačava kada stanovnici pakla stignu u Dolinu Sjene Života, odnosno u predgrađe raja. Naime, odvratnost atmosfere u omnibusu koja kulminira netom iznesenim opisom lica, biva prekinuta opisom doživljaja predgrađa raja, koji je, jednom riječju, čista suprotnost svemu u paklu. Svjetlost i svježina tišina preplavljaju glavnog lika, prostor mu se čini širim nego ikada ranije, gotovo da se radi o drugoj vrsti prostora – osjećaj slobode je nepriopćiv. Vrlo brzo slijedi šok kada postaje jasno da suputnici nisu ništa drugo doli *duhovi*. Oni nisu bili ljudi, nego prozirni duhovi, čovjekolike mrlje na bistrini onoga zraka; čak se ni trava ne savija pod njihovim nogama.¹²⁶ Ovdje možemo povući paralelu između stanovnika pakla, odnosno duhova, i Lewisova opisa istih u *Problem boli* gdje navodi da se tu ne radi o čovjeku, nego o pukim ostacima čovjeka.

2.3.1. *Non serviamus!*

Osim izvanjskih opisa ljudi i eksterijera kojim uspješno izražava svoje viđenje pakla, Lewis snažan naglasak stavlja na događaje i dijaloge koji slijede u knjizi. Primjeri su egzemplarni te svaki za cilj ima ukazati na jednu od devijacija u načinu razmišljanja i djelovanja prokletih duhova. Prvi primjer koji donosi jest usputan te govori o dva duha kojima

¹²⁴ C. S. LEWIS, *Velika rastava*, str. 27.

¹²⁵ Čini se zanimljivo usput primijetiti sljedeće: u ontologiji postoje transcendentali koji su obilježja *svakog* bića: *unum, verum, bonum i pulchrum*. Stanovnici pakla su jednostavno razjedinjeni, neistiniti, zli i ružni. Ne možemo sa sigurnošću tvrditi da je Lewis i ovo imao na pameti dok je pisao o paklu i njegovim stanovnicima, ali se kao usputna opaska također može koristiti za bolje shvaćanje apsolutne negacijske naravi pakla. Za detalje o transcendentlima vidi: L. HONNEFELDER, *Transzendental*, u: W. KASPER i dr. (ur.), *Lexikon für Theologie und Kirche. Zehnter Band*, Herder, Freiburg, 2006., str. 182.-187.

¹²⁶ Usp. C. S. LEWIS, *Velika rastava*, str. 30.

se atmosfera Doline Sjene Života ne sviđa te bježe nazad u omnibus s namjerom povratka u pakao.¹²⁷ To je jedna od brojnih obilježja duhova, *sjena* u paklu: ako neće biti po mom, neće biti nikako. Milton je to sjajno izrekao:

„Tu možemo sigurni vladati; a po mom sudu

Vrijedna je težnja vladat, makar i u paklu:

Bolje je vladati u paklu nego služiti u nebu.“¹²⁸

Bolje je vladati u paklu, nego služiti u raj! Radi se tu o volji koja neće ništa što se ne slaže s njenim vlastitim predodžbama svijeta pa se zatvara u sebe i – (nepovratno) vraća u pakao. Primjer koji slijedi jest o čovjeku koji u razgovoru sa spašenom dušom koja mu je poslana kako bi mu pomogla ako želi ići dublje prema raj, tvrdoglavo inzistira na svojim pravima, pritom ističući kako je nepošteno da je on u paklu, a jedan ubojica u raj. Iako spašena duša nastoji razgovor voditi u pravom smjeru, s ciljem da se duh odobrovolji i promijeni način mišljenja, duh to ne dopušta nego ustrajava u svom shvaćanju stvari te se na kraju paradoksalno slavodobitno udaljava prema omnibusu jer je, u svom viđenju stvari, uspio izdominirati situacijom i iz nje izašao kao pobjednik.¹²⁹

Treći razgovor jednog od duhova iz pakla s tjelesnom dušom jest razgovor između dvojice teologa. Razlog zbog kojega je duh biskupa (!) u paklu svoj korijen ima u mišljenju koje je sasvim zagospodarilo biskupom te se on, sasvim logično, ni milimetra ne želi odmaknuti od vlastita stajališta. Biskup, naime, u nekom neodređeno-duhovnom smislu vjeruje u postojanje pakla i raja, ali ne konkretno; na sebi svojstven način *traži* Kraljevstvo Božje, ali ga uopće ne vidi i ne nalazi; smatra da se vlastito mišljenje treba dosljedno slijediti i stoga mu je problem što čovjek može biti kažnjen zbog istoga. Silno je zanimljivo kako i sam ističe da mu je nauk o Uskrsnuću bio prihvatljiv do trenutka kad je od Boga darovanim kritičkim sposobnostima (!) uvidio da mu više ne treba te ga – odbacio. Bio je liberalni teolog ne zbog dobrote srca koje se ne želi rigidno i nauštrb ljudi držati pukih pravila, nego jer je upravo zbog liberalizma došao do prilike postati poznat i kasnije biskup.¹³⁰ Biskup postavlja pitanja radi postavljanja pitanja, želi biti koristan, ne može se predati i u konačnici, uz, *nota bene*, iznimne manire i uglađen govor, odbacuje spasenje te se vraća u pakao koji, uzgred

¹²⁷ Usp. Isto, str. 32.-33.

¹²⁸ J. MILTON, *Izgubljeni raj*, Knjiga I., br. 40, Školska knjiga, Zagreb, 2013., str. 20.

¹²⁹ Usp. C. S. LEWIS, *Velika rastava*, str. 37.-39.

¹³⁰ Problem vezivanja za zemlju zbog svojih uspjeha te podlaganje svih kriterija cilju zemaljskoga uspjeha je također jedan od problematiziranih problema u ovom primjeru. Usp. C. S. LEWIS, *Pisma starijeg davlja mlađem*, str. 89.

budi rečeno, uopće ne smatra paklom, kako bi u Teološkom društvu (u paklu) pročitao referat o Kristu – u kojem iznosi kako je Krist zapravo toliko toga ostavio nedovršena i da je mogao još puno učiniti da nije umro tako mlad.¹³¹ Iako sažeto iznesen, smatramo kako se i u ovom razgovoru jasno vide obilježja prokletnika koji, iako na lijep i graciozan način, odbijaju svaku promjenu, toliko zavaravajući sebe da im umjesto želje za vidjeti Krista i biti s njim važnije postaje u Teološkom društvu pročitati o Kristu – *referat*!

2.3.2. Tvrdokorni *modus vivendi*

Priča teče dalje i u njoj u kratkim crtama možemo uočiti eklatantne primjere sitnih mana koje su uzrasle u nešto devijantno i po osobu koja ih nosi pogubno, jer svoj temelj ima u oholosti, odnosno u stavljanju sebe i jedino sebe na prvo mjesto. Primjer je to čovjeka koji pokušava krasti rajsko voće i nositi ga sa sobom u pakao, iako mu je rečeno da se to ne može te da nauči jesti voće u raju. Nadalje, susrećemo se s duhom koji je zaluden idejom takoreći teorije zavjere te sve smatra običnom propagandom. Sve vodi jedna te ista firma i svi smo robovi. Treći usputni primjer jest žena koja je svjesna svoje ružnoće i ne želi da ju itko vidi. Ona jednostavno ne može pred druge *takva* i ne može se usredotočiti na nešto što nije ona. Sva tri primjera, dakako, završavaju tragično jer nitko od navedenih duhova ne želi početi misliti i živjeti drugačije.¹³²

Glavna ideja koja opisuje proklete duhove se može iščitati iz primjera duha žene koja govori s tjelesnom dušom vrlo brzo te sugovornik ne može doći do riječi. Ovaj smo primjer naveli u poglavlju o čistilištu, ali ga također koristimo ovdje jer nam je u kontekstu važan. Govorimo, dakle, o duhu žene budalaste brbljavice koja navikla gundati i prigovarati. Ipak, pitanje koje se postavlja je o njezinom trenutnom stanju: je li ona sada gundalo ili je *samo* gundanje. Ako se ispod tih naslaga gundanja¹³³, ako ispod gundala ima prave žene, moguće ju je oživjeti. Međutim, ako je ona *perpetuum mobile* gundanja, za nju nade nema jer ona više *nije* čovjek, nego puko gundanje.¹³⁴ Upravo se o tome radi kod stanovnika pakla: toliko su opsesivni za nekom uočljivijom ili manje uočljivom manom da postaju opsjednuti istom i tako u sebi ubijaju sve ljudsko, svoju osobnost koja jedina ima mogućnost preobrazbe za vječni život.

¹³¹ Usp. C. S. LEWIS, *Velika rastava*, str. 42.-50.

¹³² Usp. Isto, str. 53.-66.

¹³³ Usp. J. RATZINGER, *Eshatologija. Smrt i vječni život*, str. 207.

¹³⁴ Usp. C. S. LEWIS, *Velika rastava*, str. 75.-76.

2.3.3. Devijantne vrline

Razgovor duha bezimene žene s plamtećom dušom koji slijedi jest pokazatelj kako nisu samo poroci oni koji čovjeka vode u pakao. Navedena žena govori o svom mužu Robertu kojemu može oprostiti sve čim ju je povrijedio, ali ne i zaboraviti. Problem je u njegovoj nezahvalnosti: naime, ona je učinila čovjeka od svoga muža, gurala ga u dobre prilike, na što bi se on samo durio. Prepredeno je radila na tome da se prestane družiti sa svojim starim prijateljima u čemu je, u konačnici, i uspjela. Oni, po njenom sudu, njemu nisu činili nikakva dobra. Zbog nje je stekao sve nove i *korisne* prijatelje. Pomogla mu je da dobije novi i naizgled bolji posao koji on nije htio te su se, uz njegovo protivljenje, na njezinu želju preselili u veću i bolju kuću. Rezultat svega toga je bio da joj je muž počeo neprestano šutjeti, izgubio apetit i bio mrzovoljan, sasvim se povukao u sebe. Počeo ju je mrziti i to joj je bila nagrada. Konačno je dobio živčani slom. Duh žene koji drži svoj monolog ističe kako će se susresti s njim (u raj) pod uvjetom da ima odriježene ruke te ga može preuzeti. Toliko je toga što želi učiniti s njim. Ona jednostavno mora imati nekoga o komu će se brinuti; njoj njezin muž Robert jednostavno treba. U tom histeričnom objašnjavanju jednostavno iščezava.¹³⁵ Dakle, žena koja je naizgled imala dobre namjere zapravo pati od bolesne opsesivnosti u smislu da mora nekom biti potrebna, da se mora brinuti o nekom. Tako je u svom mužu Robertu ugušila svaku kreativnost, izrugivala njegove ideje (pisao je, po njenom mišljenju, neku *glupu* knjigu), *razvalila* njegova prijateljstva¹³⁶, to od njega napravila amorfnu masu koju ispunja ništa doli ogorčenost. Pokraj njezina „svetog“ truda oko njega, muž je jednostavno bio napaćen čovjek – mučenik. Žena tu stvarnost uopće ne uviđa te, kao svi dosadašnji primjeri, ne odustaje od svoga pogleda na svijet, zadržava svoj *Weltanschauung* te dotad u knjizi najsnažnije izraženo – iščezava u ništavilo.

Ljubav koju često smatramo najsvetijom (što i jest, ako Bog vodi naš život)¹³⁷ među vrlinama (1 Iv 4, 7-8; 1 Kor 13, 1-13) također može podivljati i izrasti u nešto demonsko. Lewis na jednom mjestu ističe:

„Riječi sv. Ivana da je Bog ljubav dugo sam u svojem umu dovodio u ravnotežu s komentarom jednoga suvremenog autora (M. Denisa de Rougermonta) da ljubav

¹³⁵ Usp. Isto, str. 87.-92.

¹³⁶ Na što je Lewis zasigurno bio posebno alergičan jer je njegov život bio u svakom smislu bitno obilježen prijateljstvima. Bez svojih prijatelja Lewis uopće ne bi bio ono što jest. Usp. C. S. LEWIS, *Četiri ljubavi*, str. 78. Nadalje, toliko su mu prijatelji bili važni i u djelovanju da je zbog Tolkiena uopće napisao svoju svemirsku trilogiju, a Tolkien svoga *Gospodara prstenova*. Usp. C. DURIEZ, *Biografija prijateljstva*, str. 191.-192.

¹³⁷ Usp. C. S. LEWIS, *Velika rastava*, str. 95.

'prestaje biti demon samo onda kada prestane biti bog', što se, dakako, može preformulirati u: 'počinje biti demon onoga trenutka kada počinje biti bog'. Ta je ravnoteža, čini mi se, neophodna zaštita. Zanimarimo li je, istina da je Bog ljubav može na prepreden način početi značiti za nas obrnuto – da je ljubav Bog.“¹³⁸

Da ovu misao potkrijepimo primjerom paklene izopačenosti na koju je upozorio, govorit ćemo o majci po imenu Pam koja razgovara sa spašenom dušom Reginaldom oko toga da želi vidjeti svoga sina Michaela koji je tragično preminuo. Paradigma se ponavlja, s naglaskom na drugi aspekt: Pam, budući da je duh, mora biti zgusnuta kako bi vidjela Michaela. To zgušnjavanje započinje u trenutku kada Pam nauči željeti nešto osim sina. U njoj se mora roditi klica, mrvičak žudnje za Bogom. Za početak je dovoljno to, ne očekuje se da je inicijalni korak apsolutna transformacija. Jasno, odgovara da je spremna učiniti sve što je potrebno kako bi vidjela vlastitoga sina. Međutim, machiavellistički princip kojim se vodi je pogrešan: ne može Bog biti sredstvo za doći do sina. Pitanje koje Pam postavlja je: „Zašto je Bog uzeo Michaela?“ Jednostavno je morao¹³⁹ jer ljudska bića ne mogu istinski usrećiti na duže vrijeme. Stvarni problem je ovdje što se instinktivna majčinska ljubav mora transformirati u nešto više. Pam je bila opsesivna te je osujećenje opsesivnosti bila jedina mogućnost da se njezina ljubav razvije u nešto drugo. Slijedi oštar odgovor kako nema svetijega od majčinske ljubavi. Sugovornik Reginald odvrća da je sve sveto kad Bog vodi naš život. Kada to nije slučaj, sve se iskvari i pretvara u lažne bogove. Pam je pogriješila jer je pretjerano žalila za Michaelom, čak da je slavila njegove rođendane i njegovu sobu ostavila netaknutom nakon njegove smrti. S tim je terorizirala muža i kćer te ih potpuno zanemarivala. Bila je to tiranija njezina prošlosti, ne Michaelove.¹⁴⁰ Pam odvrća:

„Ne vjerujem u Boga koji razdvaja majku od sina. Ja vjerujem u Boga ljubavi. Nitko nema pravo stati između mene i mog sina. Čak ni Bog. Reci mu to u lice. Želim svojega dječaka i u tome me nitko i ništa neće spriječiti. On je moj, razumiješ li ti mene? Moj, moj, moj, zauvijek, zauvijek.“¹⁴¹

Nedugo nakon toga se glavni lik priče udaljava sa svojim sugovornikom Georgeom MacDonaldom koji pojašnjava kako se od ovog razgovora čulo dovoljno kako bi se shvatilo što je izbor. Za Pam još postoji nade jer u njoj još uvijek postoji sićušna iskra nečega što nije

¹³⁸ C. S. LEWIS, *Četiri ljubavi*, str. 13.-14.

¹³⁹ Lewis ovu tvrdnju ne izgovara olako. Patnja mu nije bila nepoznanica, čak je i napisao dvije knjige o patnji: *A Grief observed* i *Problem boli*.

¹⁴⁰ Usp. C. S. LEWIS, *Velika rastava*, str. 93.-97.

¹⁴¹ Isto, str. 97.

ona te bi se ta iskra mogla razgorjeti u plamen. Glavni problem s kojim se Pam suočava jest pogrešno shvaćanje ljubavi. U ljubavi postoji nešto što se lakše zadržava na prirodnoj razini i brka se s nebeskim.¹⁴²

„Mjed je lakše zamijeniti sa zlatom nego glinu. I ako se ona na koncu odbije obratiti, njezino će kvarenje biti gore nego kvarenje onoga što nazivaš nižim strastima. Ona je snažniji anđeo i stoga, kada padne, pretvara se u još bješnjeg đavola.“¹⁴³

Iako Pam još nije potpuno izgubljena, zarobljena je prirodnom majčinskom ljubavlju koju je apsolutizirala i uzdigla na razinu božanskoga. Lewis u jednom drugom kontekstu snažno ističe:

„Ova ljubav [prema prirodi], kada se uzdigne do religije, postaje bogom – dakle demonom. A demoni nikada ne ispunjavaju svoja obećanja.“¹⁴⁴

Premda se ovaj citat odnosi na pogrešno obožavanje prirode koje vodi do idolatrije, isti princip vrijedi za svaku ljubav. Budući da vrijedi za svaku ljubav, primjenjiv je i na majčinsku. U skladu s već korištenom sintagmom da „ljubav prestaje biti demon samo kada prestaje biti bog“¹⁴⁵ ovdje vidimo izopačen primjer ljubavi koja se sve više pretvara u nešto demonsko.

2.3.4. Kaniti se tvrdoglavosti – ili radije biti nesretan

Posljednji primjer koji govori o nekom prokletom duhu jest razgovor između muža Franka iz pakla te slavom okrunjene žene Sarah Smith. Sarah je okružena čitavom procesijom ljudi i životinja, pred njom lišće pleše, čitava je obučena u uljudnost i radost te joj lice sjaji nepodnošljivom ljepotom. Njezina se ljubav prelijeva na sve oko nje dok korača kako bi započela razgovor sa svojim mužem. Frank je, međutim, patuljak koji na lancu vodi visokog i mršavog duha po imenu Traged.¹⁴⁶ Sarah razgovara s patuljkom te mu se približava i ljubi ga, na što ovaj uopće ne reagira, nego mjesto njega odgovara Traged. Kako se razgovor odvija, postaje jasno da su Frank i Traged zapravo jedna osoba, ali je Traged preuzeo gotovo svu kontrolu nad Frankom. Ono što od svega najviše muči Franka, *ad neuseam* potaknuto Tragedovim mišljenjem i govorom, jesu loša sjećanja, prošlost preko kojih njih dvojica,

¹⁴² Usp. Isto, str. 99.

¹⁴³ Isto.

¹⁴⁴ C. S. LEWIS, *Četiri ljubavi*, str. 32.

¹⁴⁵ Isto, str. 13.

¹⁴⁶ Usp. C. S. LEWIS, *Velika rastava*, str. 109.-113. Što se tiče imena Traged, u izvorniku stoji „Tragedian“. Dakle, tragičar, onaj koji radi tragediju od svega.

odnosno Frank, ne mogu prijeći. Vodi se, s Frankove strane ucjenjivački, razgovor o tome je li Sarah sada sretna te je li ga voljela. Sarah se, blistajući radošću, ispričava što prije nije dovoljno voljela Franka, uz objašnjenje kako sada ljubi istinski te stoga traži oprost. Prije ga je voljela jer joj je bio potreban, što sada više nije slučaj – sada ima sve. Pri tom ga poziva da i on učini isto, da pusti lanac i odrekne se Trageda.¹⁴⁷

„Ne znam jesam li ikada vidio išta jezivije od borbe toga duha-patuljka protiv radosti. Jer bio je već gotovo nadvladan. Nekada, prije nebrojeno mnogo godina, u njemu je morao postojati neki tračak volje i razuma. Na trenutak, kada ga je gledala pogledom ljubavi i radosti, shvaćao je apsurdan položaj u kojemu se nalazi Traged. Na trenutak nije uopće pogrešno shvaćao njezin smijeh: on je također nekoć morao znati da nema ljudi koji jedan drugoga doživljavaju tako apsurdnim kao što se međusobno doživljavaju ljubavnici. No svjetlost koja je dopirala do njega obasjavala ga je protiv njegove volje. Nije zamišljao da će se ovaj susret tako odvijati; ne, on neće pristati na to. Još jednom ščepa svoju uzicu koja gaje spajala sa smrću i odmah progovori Traged. [...] Nakon ovih njegovih riječi Patuljak više nije progovorio.“¹⁴⁸

Prepuštajući se Tragedu iznova Frank misli da ga Sarah svojim ponašanjem tjera natrag u pakao, što je, dakako, dijametralno suprotno od istine. Nitko njega ne tjera u pakao. Štoviše, mjesto na kojem se trenutno nalazi je kraljevstvo radosti u kojem ga sve poziva da oстане. Frank, međutim ustrajava u svojim stavovima te se sve više smanjuje te ponudu ostajanja odbacuje opravdavajući se riječima:

„Tako se poziva psa. U meni je slučajno ostalo još malo samopoštovanja i vidim da moj odlazak tebi neće ništa značiti. Tebi ništa ne znači što se vraćam u onu studen i tminu, u one samotne i puste ulice...“¹⁴⁹

Tako pokušava zlorabiti samilost. Razgovor dolazi do svoga vrhunca u kojemu je objašnjen princip pakla i, naizgled,¹⁵⁰ paralelno supostojanje vječne radosti koja ničim ne može biti pomućena i vječnog prokletstva.

¹⁴⁷ Usp. Isto, str. 113.-116.

¹⁴⁸ Isto, str. 119.

¹⁴⁹ Isto, str. 120.

¹⁵⁰ Ovdje mislimo na četvrti prigovor doktrini o paklu koju Lewis razrađuje u *Problem boli*. Čini se da nije dao definitivan odgovor na pitanje supostojanja li raj i pakao kao paralelne stvarnosti u jednolinearnom vremenu, kao što supostojaju engleska i američka povijest, ali je svakako stavio naglasak na to da Gospodin najčešće govori o *konačnosti* paklenih muka, u smislu samouništenja, iščezavanja u ništavilo. Usp. C. S. LEWIS, *Problem boli*, str. 140.-141.

„Daj se razboru. Jesi li mislio da je radost stvorena kako bi zauvijek živjela pod tom prijetnjom? Da će zauvijek biti bespomoćna pred onima koji će radije biti nesretni nego da se kane tvrdoglavosti? Jer to je doista bila nesreća. Sada to znam. Bio si doista nesretan, vlastitom krivnjom. Još uvijek možeš to činiti. Ali ne možeš više nikome priopćiti svoju nesreću. Sve postaje sve više i više ono što jest. Ovdje je radost koju ništa ne može pomutiti. Nađe svjetlo može progutati vašu tamu, ali vaša tama ne može okružiti našu svjetlost. Ne, ne i ne. Dođi k nama. Mi nećemo doći k tebi. Je li moguće da si mislio da će ljubav i radost biti zauvijek ostavljeni na milost i nemilost mrgođenju i bolnim uzdasima? Zar nisi znao da su ljubav i radost jači od onoga što im je oprječno?“¹⁵¹

Frank se sasvim smanjio te ga je Traged, u konačnici, progutao. Uz objašnjenje da bi Sarah rado pošla u pakao da je to ikako moguće, i da je to od ikakve koristi, ali se pakao ne može unijeti u nju. I sam Traged nestaje. Kasnije se vodi razgovor između Lewisa i njegova učitelja MacDonalda oko onoga što su vidjeli. Lewis se pita kako je moguće da Sarah nije dirnula Frankova nesreća, čak i onda kada je sam kriv za nju? MacDonaldov odgovor otkriva još nešto o paklu.

2.3.5. Narav pakla

„Ti bi više volio da on i dalje ima moć mučiti je? U zemaljskom životu činio je to dan za danom, godinu za godinom.'

'Hm, ne. Ne želim to.'

'Što onda želiš?'“¹⁵²

Upravo se u ovih nekoliko rečenica otkriva još jedan od razloga dopustivosti (iako ne i podnošljivosti)¹⁵³ postojanja pakla. Premda se zna reći da nepovratni gubitak jedne duše prevara u laž svu radost onih koji su spašeni, te naizgled milosrdne riječi, u sebi kriju jednu opasnost. Ta opasnost je:

„Zahtjev onih bez ljubavi, onih koji su sami sebe zaslužnili, da im se omogući da ucjenjuju čitav svijet; da nitko drugi, dok oni ne pristanu na radost (pod njihovim

¹⁵¹ C. S. LEWIS, *Velika rastava*, str. 121.-122.

¹⁵² Isto, str. 123.

¹⁵³ Usp. C. S. LEWIS, *Problem boli*, str. 133.

uvjetima, naravno), ne smije okusiti radost; da konačna moć pripada njima; da pakao može *zabraniti* raj.“¹⁵⁴

O tome se radi, u tome je stvar. Zbog strasti samilosti koja je takve naravi da se zbog nje dopušta što ne smije biti dopušteno, da se laska kada je potrebno reći istinu, koja je prevarila mnogu ženu i oduzela joj njezino djevičanstvo te mnogoga državnika lišila poštenja i časti; zbog takve samilosti bismo radije doživljavali teror onih bez ljubavi nego bili stameni i ne dopustili da se paklom zabranjuje raj. Mora biti ovako ili onako. Jedna je mogućnost da će doći dan kada će zavladati radost i kada ju oni koji ljude čine nesretnima neće moći pokvariti. S druge strane, ako ne dođe takav dan, onda će oni koji ljude čine nesretnima moći zauvijek druge činiti nesretnima, uništavajući tako sreću koju sami ne žele.¹⁵⁵

Nadalje se postavlja pitanje zašto Sarah nije otišla s Frankom do pakla, ili ga barem otpratila do omnibusa. Na to se pitanje MacDonald neobično nasmiješio te ubrao vlat trave. Spustio se na koljena i njezinim vrškom pokazao na iznimno tanku pukotinu u zemlji objašnjavajući kako su svi stanovnici pakla došli u predgrađe raja kroz pukotinu ništa veću od pokazane! Putovanje s početka knjige nije bilo puko kretanje, nego se također radilo o povećanju. Pakao je toliko malen da bi ga leptir mogao progutati cijeloga bez da bi mu ovaj naškodilo!¹⁵⁶

„A ipak, kada bismo sve samoće, sve srdžbe, sve mržnje, zavisti i žudnje što ih on sadrži umotali u jedino iskustvo i stavili ih na jednu stranu vage, a najmanji trenutak radosti što je osjeća i onaj najmanji u raju na drugu, njihovu ukupnu težinu ne bismo mogli ni registrirati, tako je neznatna. Zao čovjek ne može uspjeti čak ni u tome da bude istinski zao u onoj mjeri u kojoj je dobar čovjek dobar.“¹⁵⁷

Da ovo sve ne izgleda previše apstraktno i nevjerojatno, moramo reći da je „duša osuđena na pakao gotovo ništa, ušla je u se, zatvorena je u sebe.“¹⁵⁸ Upravo se u toj zatvorenosti prokletnik sve više zakrivljuje u sebe, sve više se smanjuje, do te mjere da postaje ništa. Zbog toga je pakao malen, mizeran i neznatan. Bijeda prokletih i radost spašenih nisu dvije paralelne stvarnosti, koje se međusobno nastoje isključiti i poništiti, nego svo prokletstvo prokletih uopće ne možemo uspoređivati sa svom radošću i preobiljem milosti u

¹⁵⁴ C. S. LEWIS, *Velika rastava*, str. 124.

¹⁵⁵ Usp. Isto, str. 124.-125.

¹⁵⁶ Usp. Isto, str. 125.-126.

¹⁵⁷ Isto, str. 126.

¹⁵⁸ Isto, str. 127.

spašenih. Iz toga razloga Sarah nije mogla u pakao s Frankom, zbog toga se *ne može* pomoći prokletniku koji neće pomoći – ne zbog manjka želje u Boga ili bilo koje spašene duše, nego zbog, takoreći *prostorne* ili *fizičke* nemogućnosti smanjenja na takve razine (ne)egzistencije. To je mogao samo najveći od svih, samo je Jedan sišao u pakao. I ne postoji ni jedna duša u tamnici kojoj on nije propovijedao. Neke od njih ga čuju i – poslušaju.¹⁵⁹

2.4. Pakao u ostalim Lewisovim djelima

2.4.1. Politika pakla

Bit čitavog djela *Pisma starijeg đavla mlađem* jest u uvođenju mladog napasnika Wormwooda u shemu napastovanja ljudi. Njegova je edukacija pod brižnim okom strica Screwtapea koji mladog demona poučava kako što bolje obavljati svoj posao. Đavlina je cilj čovjeka udaljiti od Crkve¹⁶⁰, pacijentove predodžbe nužno treba držati maglovitima, uz poticanje krivih slika o ljudima, stvarima ili događajima.¹⁶¹ Jedan od glavnih zadataka demona je da se čovjekova zloća usmjeri na prvog susjeda kojega svakodnevno susreće, a dobrotu protegnuti na najdalji horizont, prema ljudima koje uopće ne poznaje. Tako zloća dobiva na stvarnosti, dok se dobrota velikim dijelom zadržava samo u mišljenju. Jer sve vrline koje čovjek sebi slika u mašti ili koje njegov razum odobrava i koje on sam do neke mjere voli i divi im se, neće ni jednog čovjeka spasiti od kuće Oca svih demona u podzemlju.¹⁶²

Pakao je u navedenom djelu promatran više kao mjesto prebivanja demona te možemo reći da je on onakav kakvi su njegovi stanovnici. Budući da se u ovom djelu ne radi o prostoru eksterijera, pa čak niti same naravi pakla, iz opisa demona i demonskih nastojanja u djelovanju na čovjeka možemo zaključivati o paklu. Tako je đavlina cilj svijet učiniti ciljem pacijentova (čovjekova) života, a vjeru samo sredstvom za postizanje toga cilja. Cilj im je toliko obmanuti čovjeka da ga u konačnici dovedu u pakao gdje će im on postati hrana. Bog od čovjeka želi učiniti sina, dok cijelu politiku pakla možemo promatrati kao svesrdno nastojanje oko dovođenja stoke u klaonicu.¹⁶³ U pakao demoni ili donose hranu ili hranom postaju.¹⁶⁴ Nadalje, govoreći o užicima, oni ni u kojem slučaju nisu iznašašće pakla; stoga se u napastovanju ljudi koriste Božjim darom čovjeku od kojega oni pokušavaju učiniti nekakvu

¹⁵⁹ Usp. Isto.

¹⁶⁰ Usp. C. S. LEWIS, *Pisma starijeg đavla mlađem*, str. 13.

¹⁶¹ Usp. Isto, str. 17.-19.

¹⁶² Usp. Isto, str. 28.-29.

¹⁶³ Usp. Isto, str. 32.-33. Vidi također: Isto, str. 89.

¹⁶⁴ Usp. Isto, str. 94.

perverziju u izvornom smislu riječi. Budući da je Bog stvorio užitek te on, sasvim jasno, nije zabranjen, moraju naći način kako da ga izopače: tako ohrabruju čovjeka da radosti koje je Bog stvorio „uživaju u vrijeme ili u takvom stupnju kako on [Bog] zabranjuje.“¹⁶⁵

„Najsigurniji put u pakao je postupno, blago klizanje, ugodno za noge, bez naglih krivina, bez miljokaza i bez putokaza.“¹⁶⁶ U skladu sa svim opisima pakla i stanjem onoga koji biva u paklu, ovo je paradigma koja sve sažima: postepeno utvrđivanje u uspješno nametnutoj obmani koja sve više postaje *forma mentis* te, dakako, rezultira i životom koji je u skladu s politikom pakla. Tako se čovjeka pokušava dovesti do razine kada misli da je sasvim u pravu, dok je istina potpuno drugačija, do razine kada više ne može ili ne želi van pakla u kojem se nalazi. Povezano s ovim možemo promatrati i malenu, gotovo neznatnu troslovnu riječ *moj: moj Bog, moje čizme* itd. To je ono što demoni potiču – bolesnu želju za vlasništvom koje, u konačnici, završava proždiranjem svega toga *moga*¹⁶⁷ te čovjeku onemogućava ulazak u raj gdje je slobodan od svakog vlasništva i samodopadnosti.¹⁶⁸ Konačno, demoni ponekad lukavo inzistiraju na tome da se čovjeku, ako nema drugoga načina, pokaže njegov grijeh u čitavoj njegovoj sramotnosti te pokušavaju učiniti da ovaj postane uopće nesposoban tražiti oproštenje, za koje znamo da bi ga dobio, samo da zamoli. Upravo je u tome trik: zdvajanje je gore od svega što čovjek može počinuti pa je izrazito korisno oružje ako se može upotrijebiti protiv čovjeka.¹⁶⁹

U ovih smo nekoliko primjera iz knjige *Pisma starijeg đavla mlađem* nastojali kratko prikazati da je i ovo djelo još jedno u nizu koje potvrđuje Lewisove ideje o paklu. Čovjek mora biti prevaren da bi počeo drugačije razmišljati, sukladno tome i živjeti te se potpuno zatvoriti u sebe i od demona biti huškan do te razine da se čak može govoriti o manipulaciji. Ne radi se u djelu o tome da je čovjek od demona opsjednut, nego više napastovan s namjerom da ga se, kako smo već istaknuli, dovede u pakao gdje će za krvožedne paklene stvorove postati – hrana.

¹⁶⁵ Isto, str. 36.

¹⁶⁶ Isto, str. 45.

¹⁶⁷ Usp. Isto, str. 58.

¹⁶⁸ Usp. Isto, str. 68.

¹⁶⁹ Usp. Isto, str. 93.

2.4.2. Kronike iz Narnije

Lewis je također objasnio još jednu dimenziju utjecaja pakla u svom djelu *Kronike iz Narnije*.¹⁷⁰ Na više mjesta gdje se donose opisi i djelovanja zlih likova može iščitati puno toga o samom zlu, a onda i o paklu. Dio serijala pod nazivom *Lav, vještica i ormar* stavlja pred čitatelja susret Edmunda s Bijelom vješticom. Saznavši da je Adamov sin, a samim tim i prijetnja njezinu zlu kraljevanju nad Narnijom, ona ga zadobiva za sebe pripravljajući mu topli napitak i rahat-lokum. Obecava mu još¹⁷¹ ako joj dovede brata i sestre koji su joj također prijetnja.¹⁷² Drugom prilikom on dolazi u njezin dvorac s namjerom da dobije još rahat-lokuma, ali ga ona zarobljava s namjerom da ubije njega, a kasnije i njegovog brata i sestre.¹⁷³

U posljednjoj knjizi serijala *Kronike iz Narnije* vidimo kako se zlo poigrava s obmanom da su zlo i dobro jedno. Ukratko, u Narniji se na prijevaru pojavio lažni Aslan (drevni vladar Narnije) te se njega koristilo kako bi se druge pokoravalo i živjelo lagodno. Glavni neprijatelji Narnije u ovom nastavku serijala su Kalormenci koji štiju boga Tasha. Spletom okolnosti se lažnog Aslana preimenovalo u Tashlana tako spajajući predstavnika zla s predstavnikom dobra – u svrhu podčinjavanja i porobljavanja što većeg broja stanovnika Narnije.¹⁷⁴ Sam kraj knjige prikazuje dramatičnu transformaciju Narnije – ona stara nestaje u kataklizmičkim događajima, dok se stvara nova, bez zla u njoj. Kalormenski bog Tash, opisan kao nevjerojatno ružan i zastrašujuć, uzima svoje podanike i vodi ih sa sobom u propast.¹⁷⁵ Tako Lewis u priči opisuje veliku istinu: „A đavlovom je zavišću ušla smrt u svijet i nju će iskusiti oni koji njemu pripadaju.“ (Mudr 1, 24)

U nastavku *Srebrni stolac* dvoje djece, Eustace Clarence Scrubb i Jill Pole su dobili zadatak od Aslana da oslobode princa Riliana, sina Kaspijana X. Njihova se misija sastoji u tome da odu u Podzemlje gdje vlada Gospa od Zelenih Skuta, kraljica Podzemlja – zla vještica. Vještica u jednom trenutku zarobljuje Eustacea i Jill te ih želi začarati, staviti pod utjecaj svojih čarolija.¹⁷⁶ U pećinama podzemnog svijeta nam tako Lewis pokušava dočarati kako um (naročito onaj napredni i moderni) može biti začaran u svom vjerovanju da nema

¹⁷⁰ Usp. S. EYRE, *C.S. Lewis on Heaven and Hell*, 13. 07. 2018. URL: http://www.cslewisinstitute.org/CS_Lewis_on_Heaven_and_Hell_FullArticle (19. 02. 2019.)

¹⁷¹ „Demoni nikada ne ispunjavaju svoja obećanja.“ C. S. LEWIS, *Četiri ljubavi*, str. 32.

¹⁷² Usp. C. S. LEWIS, *Kronike iz Narnije. Lav, vještica i ormar*, Golden Marketing – Tehnička knjiga, Zagreb, 2002., str. 33.-40.

¹⁷³ Usp. Isto, str. 81.-91.

¹⁷⁴ Usp. C. S. LEWIS, *Posljednja bitka*, str. 97.-106.

¹⁷⁵ Usp. Isto, str. 121.-123.

¹⁷⁶ Usp. C. S. LEWIS, *Kronike iz Narnije. Srebrni stolac*, Golden Marketing – Tehnička knjiga, Zagreb, 2004., str. 150.-161.

nadnaravnoga, da nema drugoga svijeta osim ovoga. U priči vještica svira svoju mandolinu te melodičnim glasom govori svojim zarobljenicima da je njezin svijet jedini svijet, da nema drugoga svijeta, nema Narnije iz koje su upravo došli.

„Jill se nije mogla sjetiti imena stvari u našem svijetu. A sad joj više nije padalo na pamet da je začarana, jer je čarolija djelovala punom snagom; i, naravno, što ste više pod djelovanjem čarolije, tim ste sigurniji da uopće niste začarani. Čula je samu sebe kako govori (a u tom je trenu bilo pravo olakšanje to reći):

'Ne. Valjda je taj drugi svijet bio samo san.'

'Da. Taj svijet jest samo san', rekla je vještica i dalje prebirući po žicama.

'Da, samo san', rekla je Jill.

'Nikada nije bilo takvoga svijeta', rekla je vještica.

'Ne', rekoše i Jill i Scrubb. 'Nikada nije bilo takvoga svijeta.'

'Nikada nije bilo nijednoga svijeta osim mogega', rekla je vještica.

'Nikada nije bilo nijednoga svijeta osim tvojega', rekoše oni.¹⁷⁷

Navedeni kratki dijalog između vještice te Jill i Eustacea Scrubb naznačuje kako je jedan od ciljeva pakla da se svijet u kojemu živimo predstavi kao jedini koja postoji i koji će ikada postojati – što smo već naznačili u kontekstu govora o djelu *Pisma starijeg đavla mlađem*. Čini se da je veliki engleski književni kritičar Malcom Muggeridge ispravno upozorio: „Shvatio sam da je jedina ultimativna katastrofa koja nas može zadesiti, da se na zemlji osjećamo kao kod kuće.“¹⁷⁸

2.5. Završne misli o paklu

2.5.1. U skladu s naukom Crkve

Zaokružujući temu želimo predstaviti mišljenje kako je Lewisovo shvaćanje pakla u skladu s učenjem Crkve.¹⁷⁹ U Katekizmu Katoličke Crkve stoji da s Bogom ne možemo biti sjedinjeni ako teško griješimo protiv njega, bližnjega ili sebe samih. U pakao se dolazi samo-isključenjem iz zajedništva s Bogom i blaženicima.¹⁸⁰ Nadalje, za istaknuti je učenje Crkve da

¹⁷⁷ Isto, str. 154.-155.

¹⁷⁸ M. MUGGERIDGE, *Jesus rediscovered*, Doubleday, New York, 1979., str. 47.-48.

¹⁷⁹ Načelno se to može reći. Ostavljamo mogućnost da se u nekim stvarima Lewis možda stavlja različit naglasak na ovu ili onu stvar, ali princip slaganje ostaje isti te vjerujemo kako Lewisovo razmišljanje stoji na istom čvrstom tlu kao i učenje Crkve. Usp. C. S. LEWIS, *Pisma starijeg đavla mlađem*, str. 6.

¹⁸⁰ Usp. *Katekizam Katoličke Crkve*, br. 1033.

„Bog nikoga ne predodređuje za pakao; za to je potrebno svojevrijedno odvrćanje od Boga (smrtni grijeh) i ustrajanje u tome sve do kraja. U euharistijskom slavlju i u dnevnim molitvama vjernika Crkva zaziva milosrđe Boga, koji 'neće da itko propadne, nego hoće da svi prispiju k obraćenju' (2 Pt 3, 9): 'Molimo, Gospodine, blagohotno primi ovaj žrtveni prinos nas tvojih slugu i sve obitelji svoje: obdari naše dane svojim mirom, izbavi nas od vječne osude i ubroji nas među izabrane svoje.'“¹⁸¹

Ukratko, izlažući Lewisove misli o paklu, smatramo kako smo prikazali glavne misli, uz koje se da povući paralela s učenjem Crkve: čovjek je slobodno biće,¹⁸² njegova sloboda je stvarna, uz ozbiljne i žive posljedice svih nakupina izbora u životu¹⁸³. Pakao je stvarnost koja je zbog slobode moguća, ali protiv Božjega plana¹⁸⁴ i želje za čovjeka te je postojanje pakla hitan poziv na obraćenje.¹⁸⁵ Biti u paklu znači biti samo-protjeran iz čovječstva u vanjsku tamu i ništavilo.¹⁸⁶ Korijen buntovništva koje čovjeka dovodi u pakao jest oholost, odnosno stavljanje sebe ispred Boga.¹⁸⁷

2.5.2. Istovremeno nepodnošljiva i nužna opstojnost pakla

Za sam kraj poglavlja ipak moramo još jednom naglasiti da se teško nositi s doktrinom o paklu. Čini se da se sve u čovjeku opire takvoj stvarnosti. Ipak, kako smo već pokazali, ona je sasvim utemeljena. Uvijek će postojati prigovori poput onoga Bertranda Russella:

„Smatram da postoji veoma ozbiljna mana u Kristovom moralnom karakteru, a to je da je on vjerovao u pakao. Osobno smatram kako ni jedna osoba koja je stvarno duboko humana ne može vjerovati u vječnu kaznu.“¹⁸⁸

Lewis se nije povukao i nije ustuknuo pred ovakvim komentarima. Budući da njegovo mišljenje ne možemo izreći genijalno kao on, za kraj donosimo citat koji, unatoč tomu što se izrazito teško nositi s postojanjem pakla, ipak objašnjava da je on nužan te uopće Lewisovu namjeru pisanja o paklu:

¹⁸¹ Isto, br. 1037.

¹⁸² Usp. Isto, br. 1033: „Ne možemo biti s Bogom sjedinjeni ako se *slobodno* ne odlučimo da ga ljubimo.“

¹⁸³ Usp. C. S. LEWIS, *Kršćanstvo nije iluzija*, str. 96.

¹⁸⁴ Usp. C. S. LEWIS, *Problem boli*, str. 133.

¹⁸⁵ Usp. *Katekizam Katoličke Crkve*, br. 1036.

¹⁸⁶ Usp. C. S. LEWIS, *Problem boli*, str. 139.; *Katekizam Katoličke Crkve*, br. 1033.

¹⁸⁷ Usp. C. S. LEWIS, *Problem boli*, str. 83.

¹⁸⁸ B. RUSSELL, *Why I Am Not a Christian*, George Allen & Unwin, London, 1957., str. 12.

„Dugoročno gledajući, odgovor svima onima koji prigovaraju doktrini pakla i sam je pitanje: 'Što tražite da Bog učini?' Da izbriše njihove prošle grijehе, pod bilo koju cijenu, da im dade još jednu šansu, da ukloni sve teškoće i ponudi im svaku moguću čudesnu pomoć? Ali on je to učinio, na Kalvariji. Da im oprostи? Neće im biti oprošteno. Da ih ostavi na miru? Jao, bojim se da čini upravo to.

Na kraju, jedno upozorenje. U želji da pomognem modernim umovima u razumijevanju ovih problema u ovom sam se poglavlju poslužio slikom opaka čovjeka čiju opakost nije potrebno dokazivati. No nakon što je slika izvršila svoju zadaću, što je prije zaboravimo, to bolje. Kad god govorimo o paklu, moramo neprekidno imati pred očima moguće vječno prokletstvo, ne naših neprijatelja, ni naših prijatelja (jer oboje uznemiruje razum), već nas samih. U ovom poglavlju ne govorimo o vašoj supruzi ili sinu, ne govorimo ni o Neronu ni o Judi Iškariotskomu, govorimo o vama i meni.“¹⁸⁹

¹⁸⁹ C. S. LEWIS, *Problem boli*, str. 142.

3. O LEWISOVOM POIMANJU NEBA

"Ako želiš sagraditi brod, ne tjeraj ljude da sakupljaju drva i nemoj im zadavati poslove i zadatke, nego ih radije nauči da žude za beskrajnim prostranstvom mora."

Nepoznati autor¹⁹⁰

Nakon što smo govorili o radikalnom pročišćenju i transformaciji čovjeka u dijelu o čistilištu te o samouništenju, odnosno o samoprotjerivanju iz čovječstva u poglavlju o paklu, dolazimo do treće i završne teme našega rada – do neba. Govor o čistilištu možemo promatrati kao svojevrsan međukorak, prijelaz iz stanja zemaljskoga u nebeski život. Ono, dakle, nipošto nije svrha samo sebi, nego svoju svrhovitost dobiva tek kao preteča, odnosno u ispunjenju svoje zadaće, a to je sasvim pripremiti čovjeka za nebo. Tako je govor o čistilištu u određenom smislu samoostvarujuće proročanstvo i nagovještaj onoga što dolazi, koje za cilj ima dovesti čovjeka u vječno zajedništvo s Bogom. Taj savršeni život je „čovjekov krajnji cilj i ostvarenje njegovih najdubljih težnja, stanje najveće i konačne sreće.“¹⁹¹ S druge strane, u odnosu na pakao, ako tako uopće možemo govoriti, nebo se nalazi s onu stranu tvrdoglava zaključavanja u ništa drugo doli čisto sebe – u pakao.¹⁹²

3.1. Govor o nebu?

Prije bilo kakvog govora o nebu se možemo pitati dva pitanja. Prvo pitanje možemo sažeti u izjavu Ludwiga Wittgensteina iz Predgovora njegova djela *Tractatus Logico-Philosophicus*: „O čemu se ne može govoriti, o tome se mora šutjeti.“¹⁹³ „Nakon dvije tisuće godina čistog preobilja briljantnih kršćanskih misli i maštovitih kreacija, postoji li nešto novo i svježije što se može reći?“¹⁹⁴ pitanje je koje u kontekstu govora o nebu postavlja Colin Duriez, autor brojnih knjiga o Lewisu.

Na prvo pitanje odgovaramo s Lewisom:

¹⁹⁰ Iako se na više mjesta kao autor ove misli navodi Antoine de Saint Exupéry, čini se da misao ipak nije izvorno njegova. Iz toga smo razloga naveli da je autor nepoznat. Usp: *Talk: Antoine de Saint Exupéry*, URL: https://en.wikiquote.org/wiki/Talk:Antoine_de_Saint_Exup%C3%A9ry (1. 3. 2019.).

¹⁹¹ *Katekizam Katoličke Crkve*, br. 1024

¹⁹² J. McINNIS, *Shadows and chivalry: pain, suffering, evil and goodness in the works of George MacDonald and C.S. Lewis*, doktorska disertacija, str. 319. URL: <https://research-repository.st-andrews.ac.uk/handle/10023/2881> (1. 3. 2019.)

¹⁹³ L. WITTGENSTEIN, *Tractatus Logico-Philosophicus*, Harcourt, Brace & Company, INC., New York, 1992., str. 23.

¹⁹⁴ C. DURIEZ, *The Far Country: CS Lewis's Vision Of Heaven In The Chronicles Of Narnia*, str. 1. URL: https://www.biblesociety.org.uk/uploads/content/bible_in_transmission/files/2008_winter/Bit_Winter_2008_Duriez.pdf (1. 3. 2019.)

„S jedne strane, ako je Bog pametniji od nas, njegovo prosuđivanje mora se razlikovati od našega u mnoštvu stvari, napose u stvarima dobra i zla. Ono što se nama čini dobro u njegovim očima ne mora biti dobro, a što se nama čini zlo, ne mora biti zlo. S druge strane, ako se Božje prosuđivanje u pitanjima morala razlikuje od našega pa nešto što je nama 'crno' može u njegovim očima biti 'bijelo', kazati da je Bog dobar ne znači zapravo ništa; kazati, naime: 'Bog je dobar' i ustvrditi da je njegova dobrota potpuno drukčija od naše znači kazati samo: 'Bog je ne znamo što.'“¹⁹⁵

Kako bismo bolje razumjeli, navedimo još jedan citati:

„Na isti način moramo razmišljati o Sinu koji, da tako kažem, uvijek proizlazi iz Oca, kao što svjetlo dolazi iz svijeće, toplina iz vatre ili misli iz uma. On je Očev izražaj, ono što Otac želi reći, a Otac je oduvijek govorio. [...] Prirodno je da Bog sebe može opisati daleko bolje nego što bismo to mi učinili.“¹⁹⁶

Ono što želimo istaknuti navodeći oba citata jest sljedeće: Bog nam se objavio, ušao je u povijest čovječanstva, i sam se utjelovio, kako bi čovjek mogao nešto znati o njemu, kako bi mu povjerovao, započeo život prijateljstva s Bogom te, u konačnici, zauvijek bio u proslavljenju zajedništvu s njim. Netom naveden citat o Božjem prosuđivanju u pitanjima morala je paradigma: može, istina, biti da ne poimamo stvari transparentno i jasno kako ih poima Bog; kao i u pitanju naše nesavršenosti u odnosu na savršenost Boga, zasigurno *kaskamo* i za određenim mišljenjima i stavovima, čak i u moralu, u odnosu na Boga. Međutim, da je naše poimanje stvarnosti dijametralno suprotno od Božjeg, i to ne našom krivnjom, nego jednostavno zato što ne možemo vidjeti ispravno, o Bogu ne bismo mogli reći ništa te bi sav govor o njemu postao prazan, izlišan – „Bog je ne znamo što.“ Takav stav, dakako, ne stoji.¹⁹⁷ Naprotiv, Bog se izrazio, rekao što želi reći (!) u Sinu. Sin je, možemo to tako reći, Očev govor u kojemu opisuje sebe – „kakav otac, takav sin.“¹⁹⁸ Ovaj šturi prikaz nastoji biti odgovor na prvo pitanje: Bog je govorio, on je čovjeku progovorio prvi, zato i čovjek može govoriti o njemu. Posljedično, može govoriti i o eshatološkim stvarima, a u ovom kontekstu o nebu.

¹⁹⁵ C. S. LEWIS, *Problem boli*, str. 39.

¹⁹⁶ C. S. LEWIS, *Kršćanstvo nije iluzija*, str. 169.

¹⁹⁷ Odnosno ne stoji prema čitavoj katoličkoj teologiji. Lewis se s tim apsolutno slaže.

¹⁹⁸ S ovom narodnom izrekom, dakako, ne želimo biti blasfemični ili banalizirati božansku stvarnost svodeći ju na ljudske kategorije, nego samo nastojimo približiti koristeći, nažao, ništa više doli bijedne usporedbe.

Odgovor na drugo pitanje sam Duriez daje u svom članku: navodi kako je Lewis uspio te da je pokazao kako se i nakon dvije tisuće godina može svježe govoriti o Bogu. Lewis je to pokazao na brojne načine, između ostaloga, i napisavši serijal *Kronike iz Narnije*. Usto, Lewisova je zadaća bila prenositi „elementarno“ kršćanstvo, o njemu govoriti te nevjernicima pokušati približiti isto.¹⁹⁹ Pišući o brojnim temama, na više ili manje znanstveni način, nastojao je prenijeti poruku kršćanstva, ne brinući se hoće li neka misao biti posebno njegova i hoće li biti originalan. Upravo je stoga uspio u prenošenju kršćanstva biti originalan i o njemu govoriti sa zanosom.²⁰⁰

Nije na odmet postaviti pitanje o smislu govora o nebu uopće. Zašto ponovno govoriti o nebu? Toliko je toga napisano, propovijedano i rečeno, zašto opet? Jedan od razloga je već naveden, a to je razlog svježine, prericanja i novosti koja je, recimo to tako, prilagođena (ili barem prilagođenija) uhu suvremena slušatelja kojemu se prijašnji govor o nebu čini staromodan, neaktualan, a samim tim i nevrijedan, odnosno nevažan. Smatramo korisnim dodati sljedeće: André-Jean Voelke, doduše u sasvim drugom kontekstu, govori o Epikurovom poimanju filozofije kao one koja liječi dušu. Naime, prema Epikurovoj *Poslanici Menekeju* njena je zadaća da *pojašnjava* diskurs. Glagol koji se koristi za *pojašnjenje*, istodobno asocira i na *pročišćenje*. Tako pojašnjenje diskursa istodobno biva i pročišćenje duše koje vodi u ataraksiju.²⁰¹ Upravo se u ovome može pronaći ključ za smislenost govora o nebu: ono što pojasnimo, što pojašnjavanjem *približimo* sebi ili drugome, ako je uistinu pojašnjeno i približeno, vodi do pročišćenja slike ili mišljenja o nekoj stvarnosti. Govorom o nebu se čovjek potiče na ozbiljnije mišljenje, propitivanje, pročišćavanje koje onda vodi bliže samom nebu.

3.1.1. Negativan govor o nebu

Lewis se u svom djelu *Miracles* pita zašto, u ovom modernom svijetu, o nebu govorimo negativno? Negativno u smislu: ne-priopćiv, ne-tjelesan, ne-shvatljiv; mi smo tjelesni, Bog nije itd. Još je gore kad se pomisli: mi smo osobni (mi smo osobe), a on je neosoban. Ponašamo se kao da je nebo zapravo zemlja, ali bez stvari, u kojoj su stvari na neki način ukinute. Kao da je zemlja vrlo konkretno mjesto, dok je nebo neko nedefinirano

¹⁹⁹ C. S. LEWIS, *Kršćanstvo nije iluzija*, str. 6.-7.

²⁰⁰ C. DURIEZ, *The Far Country: CS Lewis's Vision Of Heaven In The Chronicles Of Narnia*, str. 1.

²⁰¹ A.-J. VOELKE, *Filozofija kao liječenje duše*, Sandorf&Mizantrop, Zagreb, 2017., str. 59.-60.

plinovito stanje.²⁰² Upravo suprotno je istina: nebo nije nešto *manje* ili *lošije* od zemlje; naprotiv, nebo je *više*, odnosno *bolje* od zemlje. Bog nadilazi naše poimanje materijalnosti, osobnosti te je on trans-materijalan i trans-personalan.²⁰³ Konačno: „Bog je temeljni fakt ili činjenica, izvor svega činjeničnoga.“²⁰⁴ Isto vrijedi i za nebo: nebo je toliko stvarno da proklete duše na izletu u pakao ne mogu stajati na nebeskoj travi, ona se ne savija pod njihovim nogama, ne mogu ubrati tratinčicu ili podići list,²⁰⁵ ne mogu pokupiti voće s poda.²⁰⁶ Štoviše, nebo je toliko stvarno da duhovi iz pakla čak mogu hodati po vodi. To, dakako, nije nikakvo čudo, nego su toliko prozirni, toliko su *ništa* da ne mogu niti potonuti u nebesku vodu.²⁰⁷ Dakle, nebo je u odnosu na naše stanje puno stvarnije te iz toga razloga

„Ništa, čak ni ono najbolje ni najplemenitije, ne može nastaviti kao da sada. Ništa, čak ni ono najniže i najbestijalnije, neće se uzdići iz groba ako podnese smrt. Zasijano je kao prirodno tijelo, uzdiže se iz groba kao duhovno tijelo. Put i krv ne mogu u planine [u nebo].“²⁰⁸

3.2. Neutaživa čežnja

„Ako postoje želje, tada mora postojati i način da se želje ispune. Dijete je gladno, ali postoji hrana. Pačić želi plivati, i tu je voda. Ljudi osjećaju spolnu želju, u redu, zato postoji i spolni čin. Međutim, ukoliko osjećam neku čežnju koju na ovome svijetu ne može zadovoljiti nijedno iskustvo, najvjerojatnije sam stvoren za drugi svijet. Ako je ne može zadovoljiti ni jedan ovozemaljski užitek, to ne znači da je svijet opsjena. Vjerojatno nije ni predviđeno da užitelji ovoga svijeta zadovolje takve želje, već da ih potaknu, da nas upute na ono pravo.“²⁰⁹

Upravo navedeni citat opis je iskustva (gotovo) svakog čovjeka. Vjerojatno je nemoguće pronaći stvarnost koja do kraja ispunja svu čovjekovu čežnju, one najzakučastije dijelove njegova bića. Jasno je da određene želje i čežnje mogu biti zadovoljene. Ovdje se, međutim,

²⁰² Usp. C. S. LEWIS, *Miracles. A Preliminary Study*, HarperColins Publishers Ltd., London, 2009., str. 71.

²⁰³ Ovdje govorimo s oprezom. Lewis tu ni u kom slučaju ne negira Božju personalnost, činjenicu da je Bog osoba, nego smatramo kako Boga poima puno većim od naših kategorija. Najbolje što možemo reći o njemu jest da je on osoba, ali on tu osobnost nadilazi, ne u smislu da je *manje* osoba, nego baš suprotno, on je u nekom smislu *nadosoba*.

²⁰⁴ Isto, str. 73.

²⁰⁵ Usp. C. S. LEWIS, *Velika rastava*, str. 30.-31.

²⁰⁶ Usp. Isto, str. 53.

²⁰⁷ Usp. Isto, str. 50.-51.

²⁰⁸ Isto, str. 106.

²⁰⁹ C. S. LEWIS, *Kršćanstvo nije iluzija*, str. 136.

radi o dubokoj, nutarnjoj čežnji koja se ne da iscrpiti i ukinuti nečim na zemlji dohvatljivim.²¹⁰ Sva ispunjenja manjih čežnja jesu pokazatelji da se čežnja uopće može ispuniti. Slijedeći tok misli, dolazimo do one čežnje koja će biti ispunjena tek u pravoj domovini, tek nakon smrti. Budući da smo na sliku Božju stvoreni, u nas je, recimo to tako, upisano nešto, kao da nam je ugrađen jedan dio koji jedino Tvorac može ispuniti, osmisлити i dati mu pravo značenje i zadovoljenje. Lewis nastavlja:

„Ako je tome tako, onda moram paziti da nikada ne prezrem ili da budem nezahvalan za takve zemaljske blagoslove, ali i da ih nikada ne prihvatim umjesto nečega drugog čega su oni samo kopija, odjek ili odraz. Moram u sebi održavati živu želju za pravom domovinom, koju neću naći sve do poslije smrti. Ne smijem nikako dopustiti da je snijeg prekrije, da postane nevažna. Glavna mi briga u životu mora biti ostvarenje te želje, kao i pomaganje drugima da to isto učine.“²¹¹

Na drugom mjestu iznosi dvojaku sumnju: postoje vremena u kojima se Lewis pitao žudimo li mi uopće za nebom. S druge strane, često se pita jesmo li, u dubini duše, ikada čeznuli za nečim drugim osim neba. Nastavlja kako u svojim životima možemo primijetiti da npr. naše omiljene knjige povezuje neka tajanstvena nit, koju ne znamo izraziti riječima. Na neki način shvaćamo i uočavamo, ali je teško izraziti o čemu se tu točno radi.²¹² Ista je stvar s određenim krajobrazom koji u sebi utjelovljuje ono što je čovjek tražio cijeloga života. Netko sa strane koji promatra isto, uopće ne shvaća dubinu doživljaja koji to ostavlja na prvog spomenutog čovjeka. Tako između ljudi zjapi ponor neshvaćanja tih dubokih, neizrecivih čežnja. Ovim ne želimo pisati pesimistički manifest, nego samo istaknuti nemogućnost da nas drugi ljudi do kraja shvate i proniknu, ali jednako tako i stanje svojevrsnog samoneshvaćanja.²¹³

Tomu je tako jer se tu radi o nečemu za čime čovjek žudi od rođenja, za čime, ispod naslaga drugih želja, u zatišjima između drugih bučnih žudnja, noć i dan, iz godine u godinu, od djetinjstva do starosti, čezne, okom traži, uhom osluškuje.²¹⁴ To *nešto* čovjek nikada nije

²¹⁰ Usp. C. S. LEWIS, *The Weight of Glory*, str. 4. Ovo je Lewisova propovijed iz crkve Sv. Marije Djevice, Oxford, koju je propovijedao 8. Lipnja 1942. godine. Budući da ju nismo našli otisnutu, prenosimo mrežnu adresu koju smo koristili. URL: <http://www.newcityindy.org/wp-content/uploads/2012/06/Lewis-Weight-of-Glory.pdf> (2. 3. 2019.)

²¹¹ C. S. LEWIS, *Kršćanstvo nije iluzija*, str. 136.

²¹² Usp. C. S. LEWIS, *The Weight of Glory*, str. 3.

²¹³ C. S. LEWIS, *Problem boli*, str. 162.

²¹⁴ Usp. Isto.

imao.²¹⁵ Sve što je iskusio, a da se koristiti kao prilično neuspjela paralela s tom čežnjom, samo je slab nagovještaj, iako draškav te očaravajuć; riječ je o nikada u potpunosti ispunjenim obećanjima (s obzirom na duboku čežnju), o odjecima koji zamiru čim su do uha stigli. Međutim, da na neki način uspijemo *uhvatiti* takvo iskustvo, da ono ispuni svoje obećanje te ne umre čim do nas dođe, bez tračka sumnje bismo mogli reći da je to ono zbog čega smo stvoreni.²¹⁶

„Vi i ja trebamo najmoćniju čaroliju koja postoji da nas probudi od zle začaranosti svjetovnošću koja je bačena na nas već skoro stotinu godina. Gotovo cijela naša edukacija jest usmjerena da utiša ovaj stidljivi, ustrajni, nutarnji glas; gotovo su sve moderne filozofije pomno smišljene kako bi nas uvjerile da se dobro čovjeka može pronaći na zemlji.“²¹⁷

Ta nesavladiva i neukrotiva čežnja jest zapravo nešto nepriopćivo. Govorimo o tajnom potpisu svake duše. Za tim smo čeznuli prije nego smo upoznali svoje prijatelje ili partnere, za čime ćemo čeznuti i na smrtnoj postelji.²¹⁸ Dok mi postojimo, postoji i taj tajni potpis duše, ta duboka čežnja. Stoga je gornji citat upozorenje: izgubimo li nju, izgubili smo sve. Bog poznaje svakoga *u dušu* te mu ništa ne promiče, ništa mu ne ostaje tajna. Jednog će se dana klupko razmotati pa neće više biti tajna ni nama. Ono što Lewis ovdje želi naglasiti je to da je ta čežnja zapravo odraz duše: duša je šupljina koja je stvorena da pristaje konkretnoj izbočini na beskonačnim obrisima božanske supstance. Naš dom u nebu činit će se izrađenim točno za nas i samo za nas jer smo stvoreni za njega – do u svaku pojedinost, baš kako rukavica pristaje ruci.²¹⁹ Tako iskustvo nedostatka koje se očituje u dubokoj želji, u neispunjavanju iste, ukazuje da smo stvoreni za nešto drugo, za nebo.

U ovom kontekstu ponovno nadodajemo još jednu zanimljivu misao. Voelke u već navedenoj knjizi donosi i drugu misao čiji je autor Diogen Learchije. On kaže: „Ne bismo tražili predmet naše potrage da ga već otprije ne poznajemo.“²²⁰ Ovdje ne želimo ići za Platonovom teorijom sjećanja duše, nego samo na još jedan način pokušati približiti ono gore rečeno: stvoreni smo kako bismo bili ispunjeni Bogom; naš je dom na nebesima stvoren za nas, jer smo mi stvoreni za njega. U tom kontekstu, iako možda pomalo „nategnuto“, možemo

²¹⁵ Usp. C. S. LEWIS, *Pisma starijeg đavla mlađem*, str. 89.

²¹⁶ Usp. C. S. LEWIS, *Problem boli*, str. 162.

²¹⁷ C. S. LEWIS, *The Weight of Glory*, str. 3.

²¹⁸ Usp. C. S. LEWIS, *Problem boli*, str. 162.

²¹⁹ Usp. C. S. LEWIS, *Problem boli*, str. 163.-164.

²²⁰ A.-J. VOELKE, *Filozofija kao liječenje duše*, str. 72.

govoriti o svojevrsnom poznavanju duše, poznavanju njena Tvorca. Upravo se u tom poznavanju, koje je istovremeno otkriveno i skriveno, može govoriti i o dubokoj čežnji ljudskog bića koje, recimo to tako, zna što želi, ali to ipak ostaje zastrto velom nerazumijevanja, nepriopćivosti i tajnovitosti. Stoga čezne, ali ta čežnja nikada do kraja ne biva ostvarena, nego uvijek samo kao nagovještaj nečega boljeg što dolazi. Upravo je to „nešto bolje“, koje se ne da ograničiti, niti *strpati* u bilo koje iskustvo nego ga uvijek nadilazi, gotovo je definicija onoga što Lewis želi opisati govoreći o nebu.²²¹

3.3. Tjelesnost u nebu?

Lewis je vjerovao u vječni život *čitavog* čovjeka u nebu. Dakle, uskrsnuće tijela svakako dolazi u obzir. Bog, ni u kom slučaju, nije protiv materije ili materijalnoga. Nije stvorio materiju da bi ju, na kraju vjekova, jednostavno uništio i odbacio.

„Nema nikakve koristi pokušavati biti duhovniji od Boga. Bog čovjeka nije zamislio samo kao duhovno biće. Zato Bog upotrebljava materijalne tvari poput kruha i vina kako bi u nas usadio novi život. Nekomu se to može učiniti prilično grubo i neduhovno, no Bog ne misli tako. On je stvorio jelo. On nema ništa protiv materije. On ju je i stvorio.“²²²

Slijedeći vrlo jednostavnu i jasnu logiku, prvenstveno upozorava na glavni grijeh, na oholost, navodeći kako ne treba ni pokušavati biti duhovniji od Boga. U Božjem smo naumu zamišljeni kao tjelesna bića; bez materije *ne postojimo* kao ljudi – barem s ovu stranu smrti. Naime, u *Katekizmu Katoličke Crkve* stoji:

„Ljudska osoba, stvorena na sliku Božju, biće je u isti mah tjelesno i duhovno. [...] Bog je dakle *htio* cijeloga čovjeka kao takvoga.“²²³

„To jedinstvo duše i tijela tako je duboko da se duša mora smatrati 'formom' tijela, tj. zahvaljujući duhovnoj duši tijelo sastavljeno od tvari jedno je i živo ljudsko tijelo. Duh i tvar u čovjeku nisu dvije združene naravi, nego njihova povezanost tvori jednu jedinu narav.“²²⁴

²²¹ Usp. C. S. LEWIS, *Problem boli*, str. 165.

²²² C. S. LEWIS, *Kršćanstvo nije iluzija*, str. 72.

²²³ *Katekizam Katoličke Crkve*, br. 362.

²²⁴ Isto, br. 365.

S ovim bi se stavom Lewis sasvim složio. To je, u konačnici, zagovarao u svojim djelima. Dakle, još jedno od bitnih obilježja neba jest da ćemo u njemu biti tjelesni. Ističe:

„Kršćanstvo je gotovo jedina od velikih religija koja u potpunosti priznaje tijelo, koja vjeruje da je materija dobra, da se i sam Bog jednom utjelovio, da ćemo i na drugome svijetu imati neku vrstu tijela i da će ono biti dio naše sreće, ljepote i snage“²²⁵

Stav je jasan, ali želimo naglasiti jednu „sitnicu“. Govoreći o tijelu u nebu, ne tvrdi da će tijelo ostati nepromijenjeno, *isto* kao i do sada, samo uskrsnulo. Naprotiv, tvrdi da ćemo i na drugome svijetu imati neku *vrstu* tijela. Odmah napominjemo da ovo mjesto može biti veoma sporno. Stav što ga se iz Lewisova opusa da iščitati je vrlo jasan: netom smo rekli da Bog ne mrzi tijelo, nego ga je stvorio i htio da ga imamo i na drugom svijetu, u nebo, u proslavljenom obliku. Kako bismo izbjegli kriva shvaćanja u vezi s proslavljenim tijelom, donosimo epizodu iz *Velike rastave*. Lewis je upravo vidio kako se ubijeni gušter s ramena nekog duha pretvara u pastuha, a duh u pravoga čovjeka²²⁶ (vidi I. poglavlje):

„No prvo je [gušter] bio ubijen. Nećeš zaboraviti taj dio priče?' 'Trudit ću se da ne zaboravim, Gospodine. Ali znači li to da sve, baš sve što je u nama može otići u planine [nebo]?' ' Ništa, čak ni ono najbolje ni najplemenitije, ne može nastaviti kao do sada. Ništa, čak ni ono najniže i najbestijalnije, neće se uzdići iz groba ako podnese smrt. Zasijano je kao prirodno tijelo, uzdiže se iz groba kao duhovno tijelo. Put i krv ne mogu u planine. Ne zato što su isuviše odbojni, nego zato što su isuviše slabi. Što je gušter u usporedbi s pastuhom? Požuda [gušter] je nešto jadno i slabo što cvili i šapuće u usporedbi s onim bogatstvom i snagom žudnje koja će se uzdići iz groba nakon što požuda bude ubijena.“²²⁷

Dakle, tjelesno i tjelesnost da, ali u promijenjenom obliku, jer su *isuviše slabi* za nebo. Neće se tu raditi o uništenju tjelesnosti, nego o transformaciji tjelesnosti, nešto vrlo slično transformaciji čovjekove *duše* o kojoj smo govorili u prvom poglavlju, samo što se ovdje radi o transformaciji, svojevrsnoj *nadogradnji*, usavršavanju i proslavljanju tjelesnosti. Jednak stav vidimo i u *Četiri ljubavi*:

„Možemo se nadati da uskrsnuće tijela znači i uskrsnuće onoga što bi se moglo nazvati našim 'višim tijelom', one opće strukture našega zemaljskog života s njegovim

²²⁵ C. S. LEWIS, *Kršćanstvo nije iluzija*, str. 102.

²²⁶ Usp. C. S. LEWIS, *Velika rastava*, str. 100.-105.

²²⁷ Isto, str. 106.

ljubavima i odnosima. Ali samo pod jednim uvjetom; ne pod uvjetom koji je Bog proizvoljno postavio, nego pod uvjetom koji je nužno prisutan u karakteru neba: tamo ne može doći ništa što ne može postati nebeskim. 'Tijelo i krv', puka narav, ne može baštiniti to Kraljevstvo. Čovjek može uzići na nebo samo zato što je Krist, koji je umro i uzišao na nebo, 'oblikovan u njemu'.²²⁸

3.3.1. Novo nebo

Iako bi se o Lewisovom poimanju zemlje kao novoga neba, odnosno transformaciju i gotovo *uskrснуće* zemlje, moglo govoriti puno, uz korištenje brojnih izvora, ograničit ćemo se na izvor iz *Kronika iz Narnije*, točnije na posljednju knjigu serijala *Posljednja bitka*. Radnja ove knjige se odvija u napetosti između Narnije i njenih stanovnika te stanovnika Kalormena, protivnika Narnije. Stvari se kompliciraju te Narnija na kraju biva uništena. Oni koji su bili na Aslanovoj strani su ušli zajedno s njim kroz neka vrata, u njima nepoznatu zemlju. Tu započinje zapanjujuće osvještavanje:

„Nisu li ona brda', upita Lucy, 'ona zgodna šumovita, i ona plava iza – jako nalik južnim granicama Narnije?'

'Nalik!' uzviknu Edmund nakon trenutka tišine. 'Pa, ona su potpuno jednaka. Gledajte, tamo je Mount Pire sa svojom rascijepljenom glavom, i prijevoj koji vodi u Rubnu Zemlju, i sve!'

'A ipak nije isto', rekla je Lucy. 'Ta su brda drukčija. Imaju više boje, i izgledaju udaljenije nego što su mi ostala u sjećanju i više su ... više ... oh, ne znam...'

'Izgledaju više kao prava', reče lord Digory blago.

Izenada orao Dalekovidni raširi krila, vinu se petnaestak-dvadeset metara uvis, zaokruži zrakom i opet se spusti na tlo.

'Kraljevi i kraljice!' uzviknu. 'Mi smo svi bili slijepi. Tek smo sad počeli shvaćati gdje smo. Odande gore sve sam vidio – Ettinovu vrištinu, Dabrovu branu, Veliku rijeku i Cair Paravel kako još uvijek sja na rubu Istočnog mora. Narnija nije mrtva. Ovo je Narnija.'²²⁹

Nastavak teksta je objašnjenje čitave situacije. Naime, svi su vidjeli kako Narnija biva uništena, kako je sve razoreno i kako je Sunce ugašeno. Iako tekst bajke za djecu, Lewis je u njega ugradio svoje viđenje nove Narnije, odnosno neba, na čelu s njenim kraljem Aslanom.

²²⁸ C. S. LEWIS, *Četiri ljubavi*, str. 168.

²²⁹ C. S. LEWIS, *Posljednja bitka*, str. 47.

Paralele su sasvim jasne te im ne treba detaljnija objašnjenja. Budući da je Lewis veličanstveno privodi serijal kraju, donosimo izvorni tekst koji govori sam za sebe:

„'Orao je u pravu' reče lord Digory. 'Slušaj, Peter! Kad je Aslan rekao da se nikad više nećeš vratiti u Narniju, mislio je na Narniju koju si ti poznavao. No to nije bila prava Narnija. To je imalo početak i kraj. Bila je to samo sjena ili kopija prave Narnije, koja postoji oduvijek i postojat će zauvijek; isto kao što je naš svijet, Engleska i sve ostalo, samo sjena ili kopija nečega u Aslanovu pravom svijetu. Ne trebaš žaliti za Narnijom, Lucy. Sve što je bilo važno u staroj Narniji, sva draga bića, prošla su kroz Vrata u pravu Narniju. I naravno da je drukčije; onoliko drukčije koliko je stvaran predmet različit od svoje sjene ili budan život od sna.'“²³⁰

Jednorog Dragulj sažima ono što su osjećali svi koji su se našli u novoj Narniji:

„Napokon sam stigao kući! Ovo je moja prava domovina! Ovamo pripadam! Ovo je zemlja koju sam tražio cijeloga života, premda to dosad nisam znao. Staru smo Narniju voljeli jer je ponekad bila pomalo nalik ovome.“²³¹

Budući da su glavni akteri radnje u daljinama nove Narnije vidjeli dom profesora Kirka, iz kojega su prvi put došli u Narniju,²³² postavlja se pitanje nije li ta kuća već srušena i kako to da ju vide i ovdje. Kuća profesora Kirka je uistinu bila srušena, ali se ovdje radi o gledanju unutra, unutar onoga pravoga, ili kako to Lewis piše, „Englesku unutar Engleske, stvarno Englesku, baš kao što je ovo stvarna Narnija. A u toj unutarnjoj Engleskoj nikad ne propada ništa što je dobro.“²³³ Stoga možemo zaključiti da Lewis nebo vidi kao ono koje neće biti sasvim novo, nego prije kombinacija novoga i preobraženog staroga. Premda se ovdje radi o priči te ne možemo sa sigurnošću tvrditi da će doslovna kuća u kojoj smo živjeli ili nešto slično ovoj *shemi* biti u nebu, možemo tvrditi da ćemo se u svojoj vječnoj radosti susretati s proslavljenim stvarima i pojavama iz ovoga života. Govorimo o misteriju te ne možemo biti apsolutno sigurni, ali se iz više Lewisovih stavova daje zaključiti na ovakvo mišljenje – na novu i proslavljenu staru stvarnost.

²³⁰ Isto.

²³¹ Isto, str. 49.

²³² Usp. C. S. LEWIS, *Lav, vještica i ormar*, str. 52.

²³³ C. S. LEWIS, *Posljednja bitka*, str. 57.

3.4. Nebo u djelu *Problem boli*

Prvi problem s kojim se Lewis razračunava u ovom djelu jest problem zaziranja od neba. U njegovo je vrijeme navedeni problem bio vrlo aktualan, a na aktualnosti nije izgubio ni danas. Problem se očituje u strahu kršćanina da će ga ljudi izrugivati uz komentar kako je nagrada na drugomu svijetu „na vrbi svirala“, prigovarajući pritom da se bježi od odgovornosti da ovaj svijet učinimo sretnijim, dok sanjamo o nekom drugom sretnom svijetu.²³⁴

„Ali nagrada na drugomu svijetu postoji ili ne postoji. Ako ne postoji, kršćanstvo je laž jer je nauk o nagradi sastavni dio kršćanske poruke. Ako postoji, s ovom smo se istinom, kao i s bilo kojom rugom, dužni suočiti neovisno o tome koristili nam ona na političkim skupovima ili ne. I opet, bojimo se da je nebesko blaženstvo mito i da ćemo, postavimo li ga sebi kao cilj, prestati biti nesebični. To jednostavno nije tako. Blaženstvo ne nudi ništa za čime bi potkupljiva duša žudjela.“²³⁵

Jedino oni čista srca žude Boga vidjeti, i jedino za njih možemo slobodno reći da će ga vidjeti. Radi se tu o nagradama koje ne kaljaju motive: isto vrijedi i za npr. ljubav muškarca prema ženi koja nije koristoljubiva zato što se želi njome oženiti. Jednako vrijedi i za ljubav prema poeziji ili sklonost prema fizičkomu naporu.²³⁶ „Ljubav, po definiciji, teži uživanju u predmetu svoje ljubavi.“²³⁷

3.4.1. Novo ime

Nadalje, čežnja o kojoj smo ranije govorili jest svojevrsan preduvjet za nebo. Budući da je pakao zatvaranje u sebe, samolišavanje svega što nije *ego*, o nebu bismo mogli govoriti kao svojevrsnoj suprotnosti.²³⁸ U nebu nema pokvarenog ega,²³⁹ niti vlasništva, barem ne u obliku kako ga mi poimamo u ovom životu. Usto je rečeno da će pobjedniku biti dodijeljen bijel kamen i na kamenu napisano novo ime koje zna samo onaj koji ga prima. (Otk 2, 17) U

²³⁴ Usp. C. S. LEWIS, *Problem boli*, str. 160.-161.

²³⁵ Isto, str. 161.

²³⁶ Usp. Isto.

²³⁷ Isto.

²³⁸ Ova suprotnost je više na jezičnoj razini nego na filozofijskoj. Naime, o tome je već bilo riječi, uspoređivati nebo i pakao bi, smatramo, bilo veoma slično usporedbi bitka i nebitka. S jedne strane sve što jest, a s druge sve što nije. Iako se na nekim razinama takve paralele daju povlačiti, ona temeljna razlika je u sadržanu u prostim izjavama: ovo jest, ono *nije*. Kako se to uopće može istinski uspoređivati?

²³⁹ Ne u smislu apersonalnog, razosobljenog bivanja, nego ega u smislu sebičnosti i vlasništva. U nebu ne postoji *meum* u svom izobličenom stanju. Usp. C. S. LEWIS, *Problem boli*, str. 89.

nebu čovjek dobiva novo ime koje, Lewis tvrdi, čak i u vječnosti ostaje tajna između Boga i njega samoga.²⁴⁰ Što se tiče imena, Ivica Raguž tvrdi da naša vlastita imena, koliko god ta imena bila posebna, ipak ne izriču ono što jesmo u potpunosti. Ime smo dobili od roditelja prije nego su nas uopće poznavali. Stoga svako ime u sebi nosi općenitost, a time neuspjelost i nedovršenost. Promjena imena označava svojevrsnu novinu u vlastitom životu. Primjerice, ulaskom u novicijat, redovnici mijenjaju svoje ime, time označavajući početak novoga odnosa s Bogom. Iz ovoga se da zaključiti o Božjoj namjeri da nam u nebu daje novo ime: Bog nas jedini poznaje te će nam on dati takvo ime koje će nas izreći do kraja. Ime koje će nas izreći do kraja, u kojemu ćemo sami sebe prepoznati!²⁴¹ To će biti jedno od ostvarenja one neutažive čežnje.

Lewis događaj dodjele novoga imena promatra pod vidom osobnog i unikatnog poznavanja i hvaljenja jednog vida ljepote Božje, više nego što bi to moglo bilo koje drugo stvorenje. Pojedinci su stvoreni radi toga da Bog, koji neizmjerljivo ljubi svakog pojedinca, može drukčije ljubiti svakoga od njih. Takvo različito promatranje Boga rezultira tim da će svatko od nas imati drugim ljudima reći nešto novo, i uvijek iznova novo, o „mojemu Bogu“ kojega pojedinac pronalazi u Onome koga svi zajedno slave kao „našega Boga.“ U tome se očituje jedna od svrha za koju je pojedinac stvoren: da neprekidno uspješno, ali nikada dovršeno nastoji priopćiti svoju jedinstvenu viziju Boga svima drugima.²⁴²

3.4.2. Blaženo sebedarje

Jedinstvo duše s Bogom je, *per definitionem*, neprekidno samopredanje – otvaranje, otkrivanje i predanje sebe. Čovjek u nebu je nešto slično kalupu koji sve radosnije prima blistavu kovinu koja se izlijeva na njega. Lewis također zastupa ideju da će potreba za nečim što možemo usporediti s pobjedom nad sobom, postojati u nebu. Tim se želi reći da će svojevrsno vječno umiranje postojati u nebu, odnosno da može postojati nešto ne sasvim neslično boli u nebu. Ono što se ovdje želi reći je to da je nebo nešto dinamično, nešto u čemu se neprekidno raste.

„Jer u sebedarju, ako igdje, dodirujemo puls ne samo svega stvorenja, već svega bitka. Jer Vječna Riječ također žrtvom razdaje sebe, i to ne samo na Kalvariji. Naime, kada je On raspet na križu, 'učinio je za nevremena u svojim udaljenim provincijama isto

²⁴⁰ Usp. Isto, str. 166.

²⁴¹ I. RAGUŽ, *Vršcima prstiju na zemlji. O molitvi Gospodnjoj*, Panni, Đakovo, 2014., str. 43.-45.

²⁴² Usp. C. S. LEWIS, *Problem boli*, str. 166.-167.

ono što je ranije učinio kod kuće u slavi i radosti'. Još prije nastanka svijeta, On, rođeno Božanstvo, poslušno se predaje natrag Božanstvu koje rađa. I kao što Sin proslavlja Oca, tako i Otac proslavlja Sina.²⁴³

To je paradigma. Činom samopredanja se otvaramo Bogu i proslavljamo ga, a samim tim, na neki način, Bog tako proslavlja i nas, u nekoj analogiji odnosa između Oca i Sina.

Naše ljudsko „ja“, bilo ono najotmjerenije ili najpriprostije, postoji da bismo ga se odrekli. Čudesno je što se u tom odricanju to ja zapravo ne gubi, nego sve više postaje naše autentično ja, da bismo ga se potom ponovno odrekli, i tako neprestano. U samoodricanju sve više postajemo ono što jesmo. Taj proces traje jer bivajući u nebu, u zajedništvu s Bogom, participiramo i na njegovoj beskonačnosti u koju se uključujemo samopredanjem. Ono pak što ostaje van takva sebedarja jest naprosto i isključivo pakao.²⁴⁴

3.4.3. Vječni ples

Kulminaciju Lewisova opisa neba nalazimo na kraju poglavlja o paklu u *Problem boli*. Započinje koristeći mit o zlatnoj jabuci koju je među bogove bacila razljućena božica nesloge Erinija, jer nije bila pozvana na svadbu Tetide i Peleja. Bacila ju je među njih pritom dodavši: „Najljepšoj boginji.“ Rasplet je očekivan: božice su se oštro posvađale te se među njih uvukao razdor.²⁴⁵ Temeljni problem jest u kršenju pravila igre: čim sudionik u igri dodirne loptu, odmah je mora predati drugom igraču. Ukoliko to ne ispoštuje, čini prekršaj; ne preda li se lopta drugom igraču, umire se. Ali kada lopta kruži od jednoga do drugoga igrača, a veličanstvenu zabavu predvodi Sam veliki majstor, darujući se vječno svojim stvorenjima u rađanju, i natrag sebi u žrtvi Riječi, ovo postaje pravi ples.²⁴⁶ U usporedbi s njim, sve ovozemaljske patnje i užitci su samo upoznavanje s prvim pokretima toga plesa. Što više svladavamo njegov nestvoreni ritam, patnje i užici sve više blijede. Ovo je ples radosti, ali ne postoji zbog radosti; čak ne postoji ni radi dobra, ni radi ljubavi. Ovaj ples je Ljubav sama, Bog sam. Ples ne postoji radi nas – nego mi radi njega. On je blještavo svjetlo apsolutne stvarnosti koja je bila, jest i koja će biti, koja nikada nije mogla biti drugačija, kojoj ništa nije

²⁴³ Isto, str. 168.

²⁴⁴ Usp. Isto, str. 169.

²⁴⁵ *Afrodita i zlatna jabuka*, URL: <http://www.osang-kc.hr/index.php/edukacija/povijest/download-povijest/337-mitovi-staregrcke?showall=&start=6> (2. 3. 2019.)

²⁴⁶ Usp. C. S. LEWIS, *Kršćanstvo nije iluzija*, str. 170.-171.

oprečno. Sva radost stvorenog čovjeka jest u pozitivnom odgovoru na velikodušni poziv da se pridruži netom opisanom plesu.²⁴⁷

3.5. *The Weight of Glory*

U svojoj poznatoj propovijedi Lewis tvrdi da je nebo, po definiciji, izvan iskustva, ali da su svi inteligibilni opisi neba bitno unutar iskustva. Ne možemo opisivati pojmovima koji su iskustvu nedohvatljivi. Stoga su biblijski opisi neba simbolični jer ih naša bespomoćna mašta proizvodi za sebe. Nebo nije puno dragulja ili štogod drugo. Međutim, biblijska imaginacija neba ima autoritet. Bibliju su pisali autori koji su bili bliže Bogu nego mi te su ti zapisi prošli određena iskušenja kroz brojna kršćanska stoljeća i – opstali.²⁴⁸

„Glazbala se spominju zato što glazba većini ljudi (ne svima) snažno dočarava zanos i beskonačnost. Krune se spominju zato što se želi kazati da oni koji su s Bogom sjedinjeni u vječnosti imaju udjela u njegovu sjaju, moći i radosti. Zlato služi kao slika nebeske vječnosti i dragocjenosti (zlato ne hrđa). Oni koji ove simbole shvaćaju doslovno, jamačno misle da je Krist, govoreći kako trebamo biti poput golubova, time htio reći da bismo trebali i nijeti jaja.“²⁴⁹

Biblijska obećanja Lewis svrstava u 5 kategorija. Obećano nam je: prvo, da ćemo biti s Kristom; drugo, da ćemo biti poput Njega; treće, da ćemo biti proslavljeni; četvrto, da ćemo, na neki način biti nahranjeni, ugošćeni na gozbi ili zabavljani; i konačno, da ćemo imati neku službenu poziciju u svemiru – upravljanje gradovima, suđenje anđelima, ili bivanje stupovima u Božjem hramu.²⁵⁰ Sva obećanja, izuzevši prvo, počivaju na konceptu inteligibilnosti opisa neba. Kako razumijemo stvari unutar iskustva, reći samo da ćemo biti s Kristom može biti podložno manipulacijama koje, u najboljem slučaju, mogu rezultirati mišljenjem da će nam biti dosadno. Kako su nam odnosi na zemlji bitno narušeni grijehom, ne možemo raditi apsolutne analogije s odnosom s Bogom u nebu. Stoga su ostala obećanja slike koje bolje nastoje približiti stvarnost odnosa s Bogom u nebu.

Proslava, odnosno slava bića u nebu, vrlo lako može biti pogrešno shvaćena. Ako govorimo o slavi u modernom smislu, ona je ukazatelj da je netko poznatiji nego drugi ljudi –

²⁴⁷ Usp. C. S. LEWIS, *Problem boli*, str. 169.-170.

²⁴⁸ Usp. C. S. LEWIS, *The Weight of Glory*, str. 4.

²⁴⁹ C. S. LEWIS, *Kršćanstvo nije iluzija*, str. 137.

²⁵⁰ Posebno zadnja slika, naime bivanje stupom u Božjem hramu, može izazvati svojevrсни antagonizam prema takvoj ideji. Međutim, u kontekstu govora o nebu i ranije spomenutim slikama koje samo upućuju na stvarnost veću od njih samih, ne možemo govoriti da ćemo *doslovno* stajati i biti stupovi.

što upućuje na oholost. Drugo, slavu možemo poimati kao sjaj – a tko bi želio provesti vječnost sjajeći poput žarulje?²⁵¹ Lewis, naprotiv, ističe kako je i sam imao problema s tim dok se nije susreo s boljim objašnjenjima slave u djelima raznih autora. Ništa ne može srušiti božansku pohvalu: „Valjaš, slugo dobri i vjerni!“ (Mt 25, 21); a u raj se ulazi jedino kao dijete. Ništa nije tako očito, ne u pokvarenu, nego u dobru djetetu, kao njegovo veliko i neskriveno uživanje u pohvali. Naše će spašene duše jednostavno uživati u slavljenju onoga koji ih je stvorio, ali istovremeno uživajući u tome što ih sam Tvorac hvali. Tu neće biti mjesta ni za kakvu taštinu, nego ćemo nevino uživati u onome za što smo stvoreni – da budemo oni u kojima Bog uživa i koje hvali.²⁵²

„Ugoditi Bogu...biti stvarni *sastojak* u božanskoj radosti...biti od Boga ljubljen, ne iz pukoga sažaljenja, nego iz uživanja koje je kao uživanje umjetnika u svom djelu, ili oca u sinu – čini se nemoguće, to je teret ili breme slave koje naše misli teško mogu podnositi. Ali je tako.“²⁵³

Na to je čovjek pozvan! Možda je ovo mjesto gdje se može istaknuti da se upravo zbog netom navedena citata sav govor o čistilištu tek sada zaokružuje. Čitava transformacija bića, koja nužno uključuje neku vrstu boli i patnje,²⁵⁴ ima smisla zbog ovoga. Ne samo da ćemo, kako smo ranije rekli, biti sasvim ispunjeni Bogom, nego će u tom ispunjavanju nas i On sam uživati u nama. To je smisao neba. Ne da se riječima izraziti, čak ni zamisliti sve što ćemo tamo doživljavati, ali će biti nešto na tragu ovoga. Vrata na koja smo kucali čitav život se konačno – otvaraju! Čitav će novi čovjek piti radost s izvora radosti!²⁵⁵

3.6. Viđenje neba u *Miracles*

U svom djelu *Miracles* Lewis govori o nekoliko načina poimanja neba. Prvi je bezuvjetan božanski život koji nadilazi svake riječi. Drugi je blagoslovljena participacija u tom životu. Zatim slijedi shvaćanje neba kao čitave prirode ili sistema u kojem se nalazi otkupljeni ljudski duh, koji ostaje čovjek, ne raz-čovječuje se te potpuno i zauvijek uživa u nebu. Lewis tvrdi da je to nebo koje nam je Krist otišao „pripremiti“. Posljednji vid neba je nebo kao fizičko mjesto, nebasa, odnosno mjesto u koje zemlja ulazi.²⁵⁶

²⁵¹ Usp. C. S. LEWIS, *The Weight of Glory*, str. 5.

²⁵² Usp. Isto, str. 5.-6.

²⁵³ Isto, str. 6.

²⁵⁴ Usp. C. S. LEWIS, *Letters to Malcom. Chiefly on Prayer*, str. 108.-109.

²⁵⁵ Usp. C. S. LEWIS, *The Weight of Glory*, str. 7.-9.

²⁵⁶ Usp. C. S. LEWIS, *Miracles. A Preliminary Study*, str. 118.

Prvi primjer koji smo naveli je o nebu kakvoga Bog poznaje – on je potpuno neshvatljiv ljudskom umu; neprostran je i bezvremenski; nadilazi našu maštu te nam ne daje nikakav temelj za predočavanje bilo kakvih slika ili zamišljaja. U ovom smislu možemo promatrati njegovu izjavu:

„Ono što sam naučio od idealista (i još uvijek čvrsto držim da je tako) je ova maksima: važnije je da nebo postoji nego da itko od nas uspije dohvatiti.“²⁵⁷

Iz svega do sada rečenog se daje zaključiti da ova izjava nije plod nekog okrutnog i devijantno nehumanog teocentrizma, nego izraz nužnosti neba u smislu da mi, istina, jesmo za njega stvoreni, ali ga nikako ne možemo uvjetovati, nego nas nadilazi. Nebo je, dakle, čista stvarnost, stvarnost sama.²⁵⁸ Promatrano strogo iz ovoga konteksta, manjkavo je o nebu govoriti kao o mjestu: tim samo izražavamo svoju nemogućnost suočavanja, nošenja sa stvarnošću koja je potpuno van domašaja naših koncepcija; nebo je „gdje“ Bog jest, ali se to ne odnosi na mjesto. Tako za stvarnost samu možemo reći da je nebo i da je Bog stvarnost sama. Kontradikcije koje se ovdje daju naslutiti svoje utemeljenje imaju u našim netom opisanim nemogućnostima poimanja, ograničenostima na prostor i vrijeme.²⁵⁹

Drugo značenje neba je „bلاžena participacija u tom Životu“ što označava bivanje u prisutnosti božanskoga. Kao što smo rekli i za prvo značenje, ovo je jednako neshvatljivo našim ograničenim umovima. Bog je sveprisutan – potpuno prisutan u svako vrijeme na svakom mjestu – ali biti s Bogom nije ograničeno na, recimo to tako, samo jednu *lokaciju*. Za Lewisa je nebo „zajedništvo, unija s Bogom“, jednako kao što je pakao „odvojenost, separacija od Njega.“²⁶⁰ Takvo zajedništvo mora biti neprostrano, u smislu da nije ograničeno prostorom, bez obzira na to što naša riječ *prisutnost* nužno implicira mjesto. Iako do kraja ne možemo shvatiti, a još teže objasniti, Lewis inzistira na ovom stavu te u čovjeku i ovim predočavanjem želi probuditi želju za takvim zajedništvom, za nebeskom domovinom.²⁶¹

Treći način govora o nebu je o cijeloj prirodi ili sustavu uvjeta u kojemu otkupljeni ljudski duh uživa u Bogu potpuno i zauvijek. Ovdje bismo mogli govoriti o novoj prirodi te uz to i o novoj tjelesnosti. Priroda će biti obnovljena:

²⁵⁷ C. S. LEWIS, *Surprised by Joy*, str. 210.-211.

²⁵⁸ Usp. C. S. LEWIS, *Velika rastava*, str. 71.

²⁵⁹ Usp. P. SCHAKEL, *Heaven and Hell as Idea and Image in C. S. Lewis*, 7. 5. 2010. URL: <http://www.cslewis.com/heaven-and-hell-as-idea-and-image-in-c-s-lewis/> (8. 3. 2019.)

²⁶⁰ C. S. LEWIS, *Reflections on the Psalms*, str. 41.

²⁶¹ Usp. C. S. LEWIS, *Kršćanstvo nije iluzija*, str. 136

„To je slika – ne uništavanja, nego preuređenja. Stara polja prostora, vremena, materije i osjetila će se iskopati, iskorijeniti i posijati za novu žetvu. Mi smo možda umorni od toga starog polja; Bog nije.“²⁶²

O tjelesnosti u nebu smo već govorili te se daje zaključiti da Lewis smatra da sve ide svojemu novom stvaranju, kako čovjek, tako i priroda. Posljednji vid neba smo obradili pod naslovom *Novo nebo*.

3.7. *Velika rastava*

Misli koje smo do sada nastojali prenijeti se mogu vidjeti i u djelu *Velika rastava*. Budući da smo djelo već više puta spominjali uz brojne naznake i slutnje o nebu, iznosimo samo kratko još pokoju misao. Kada u djelu Lewis prvi put stupa na tlo predgrađa raja, osjeća se preplavljen svježinom koja je nalik onoj za ljetnoga jutra; prostor kao da je širi, gotovo kao da se radi o drugoj vrsti prostora. Izašao je iz omnibusa u prosto koji je bilo toliko „vani“ da se čak i Sunčev sustav doimao kao nešto zatvoreno u usporedbi s ovim. Budući da je nebo stvarnost sama, oni koji iz pakla dolaze na izlet, ne mogu podići list ili ubrati vlat trave: sve u raju je toliko stvarno da netko tko nije nebom prožet, ne može niti ubrati tratinčicu nebesku!²⁶³ Oni koji su dočekivali duhove iz pakla, s namjerom da im pomognu da se odluče za nebo, su blještavi, zemlja podrhtava pod njima te se oko njih širi miomirisani vonj. Neki su goli, drugi odjeveni, ali nitko ne izgleda manje ili više urešen; svi su bezvremeni te im se ne može odrediti godine.²⁶⁴

„Lice tjelesne duše – bijaše to jedna od onih koje su nosile odjeću – natjera me da poželim zaplesati; bijaše tako veselo, tako nepomućeno u svojoj mladolikosti.“²⁶⁵

Stanovnici neba su jednostavno divni, lijepi, neuhvatljivo čudesni. U razgovoru s duhovima iz pakla su uvijek blagi, ali stameni u svojim mišljenjima i stavovima. Izrazito je zanimljivo da Lewis nije stavio niti jedan direktan imperativ u usta stanovnika neba kad su razgovarali s prokletim duhovima. Sve je bilo blago izrečeno, ali ipak snažno i jasno; milozvučno i pozivajuće, ali bez ikakve primisli na prisilu. Priroda je, nadalje, u nebu vesela, gotovo živa; čitava je stvarnost otkupljenja i sve sudjeluje u radosti božanskoga života. Buka vodopada je poput

²⁶² C. S. LEWIS, *Miracles. A Preliminary Study*, str. 113.

²⁶³ Usp. C. S. LEWIS, *Velika rastava*, str. 29.-30.; 46.

²⁶⁴ Usp. Isto, str. 32.-33.

²⁶⁵ Isto, str. 35.

„glasna smijeha mnoštva divova, poput bučna slavlja cijeloga zbora divova koji se zajedno smiju, plešu, pjevaju i grohotom se smiju svojim raskošnim djelima.“²⁶⁶

Konačno, nebo je toliko radosno, dobro i blaženo da pakao jednostavno nema pravo uložiti veto na nebesku radost. Nedopustivo je da pakao ima takvo pravo. Nebo je čista radost i sve u nebu poziva na ostanak i nezamislivu radost bivanja u nebu²⁶⁷ te oni koji takvu radost iz bilo kojeg razloga ne žele, nemaju pravo zahtijevati da uništavaju sreću drugih koju oni sami ne žele.²⁶⁸

3.8. Zaključno o nebu

Na kraju poglavlja par završnih riječi. Govor o nebu je, kako smo nastojali prikazati, moguć i nužan te se Lewisov opus može promatrati kao govor o Bogu, odnosno zajedništvu s Bogom – u nebu. Kao što je sam Lewis rekao da knjige koje volimo povezuje neka tajanstvena nit,²⁶⁹ tako i njegova djela krasi suptilan, ali opet raznolik, govor o dubokoj čežnji koju svako ljudsko biće nosi u sebi i koju nikako ne uspijeva do kraja, konačno ostvariti, ispuniti i biti u potpunom, nepomućenom miru i zadovoljstvu. Ta se želja niti ne može ostvariti s ove strane smrti, nego tek u vječnom i proslavljenom zajedništvu s Bogom – opet u nebu. Taj vječni ples besmrtnih ljudi u zajedništvu s Bogom smo nastojali prikazati iznoseći pojedine misli iz Lewisovih djela. Budući da je tema specifična, uvjerenja smo da ni sam Lewis nije do kraja uspio izraziti sve što je mislio i osjećao u vezi s ovom temom; naš je trud oko prenošenja njegovih misli uz ovu temu još *okrnjeniji*. Međutim, to i mora biti tako. Ne može se do kraja izraziti stvarnost koja nas nadilazi. Samo poglavlje želimo završiti koristeći veličanstvenu misao kojom sam Lewis završava svoje *Kronike iz Narnije*:

„I dok je to govorio, [Aslan] više im nije izgledao poput Lava; no, ono što se nakon toga počelo događati, bilo je toliko sjajno i prekrasno da o tome ne mogu pisati. Za nas je ovo kraj svih priča i možemo uistinu reći da su od tada zauvijek sretno živjeli. No, za njih je to tek početak prave priče. Sav njihov život na ovome svijetu i svi doživljaji u Narniji bijahu tek korice i naslovna stranica; sada je za njih napokon otpočelo prvo poglavlje Velike Priče koju nitko na zemlji nije pročitao; koja se nastavlja zauvijek; u kojoj je svako poglavlje bolje od prethodnog.“²⁷⁰

²⁶⁶ Isto. str. 52.

²⁶⁷ Usp. Isto, str. 116.

²⁶⁸ Usp. Isto, str. 124.-125.

²⁶⁹ Usp. C. S. LEWIS, *Problem boli*, str. 161.-162.

²⁷⁰ C. S. LEWIS, *Posljednja bitka*, str. 112.

Zaključak

Glavni zadatak ovoga rada je bio predstaviti Lewisovu misao u vezi određenih eshatoloških pitanja. Budući da se radi o pitanjima koja se kreću unutar vjere, možemo ih promatrati kao više ili manje usklađene s određenim naucima, ili samostalno, u smislu prericanja, predočavanja i eventualne evaluacije. Rad se uglavnom bazirao na drugu mogućnost uz pokoju paralelu s naukom Katoličke Crkve. Kako smo već istaknuli, a i čitavog teksta postaje razvidno, Lewis je pisao o brojnim temama. Međutim, napraviti sažetak čitave misli određenog autora smatramo iznimno kompleksnim zadatkom koji nadilazi granice ovoga rada. Ovdje smo nastojali prenijeti srž u nadi da će čitatelj rada moći dobiti pregled glavnih ideja te da će tim biti potaknut na daljnje istraživanje i bolje upoznavanje s obrađenim temama.

Lewisov govor o čistilištu se, ovisno o autorima, različito promatra. Protestantski autori mu predbacuju kako se previše približio katoličanstvu, dok se katolički vesele istom tom približavanju. Bilo kako bilo, Lewis je zagovarao ideju čistilišta iz više razloga, a iste smo nastojali objasniti u prvom poglavlju. Poimanje čistilišta je današnjem čovjeku prilično nejasna doktrina koja uključuje neodređenu čovjekovu grešnost naspram, opet neodređene, svetosti Boga koji zahtjeva bol, odnosno patnju da bi se došlo do radosti. Takvo shvaćanje valjda postoji otkako postoji kršćanstva koje nije dovoljno promišljeno i obrazloženo. Lewis je uvidio takav letalan stav moderna čovjeka te je nastojao razjasniti nutarnju logiku doktrine *purgatoriuma*. Naime, čovjek je od Boga stvoreno i željeno biće, štoviše stvoren na Njegovu sliku, ali je bitno kontaminiran grijehom. Čovjek je, dakle, palo biće, koje nije sasvim izgubljeno nego je i u svom palom stanju pozvano na savršeno i nepomućeno sveto zajedništvo s Bogom. No čovjek mora biti pročišćen kako bi sasvim mogao pristupiti tom zajedništvu, ne zato što je to nepotrebno izmišljeni uvjet, nego jer se radi o savršenom zajedništvu koje zahtijeva Savršenog i usavršenog ili posavršenog čovjeka. Tako je čistilište stvarnost koja čovjeka priprema za savršeno jedinstvo s Bogom, koje ga pročišćava i koje zato intrinzično uključuje patnju. Takva patnja, međutim, nije otegotna okolnost, nego okolnost koja niti ne igra veliku ulogu, upravo zbog krajnjeg cilja koji je takve naravi da ni jedna cijena nije prevelika – samo da ga se dostigne i dohvati.

Čovjeku vjerojatno najproblematičnije eshatološko pitanje jer o stvarno mogućoj propasti vječnoga bića; jednom riječju – pitanje pakla. Pokušavajući predstaviti određene Lewisove pretpostavke koje nužno utemeljuju pakao, smatramo kako doktrina postaje na neki

način prihvatljivija – ili barem intelektualno prihvatljivija. Kaže se da je sloboda *za* najveći dar koji je Bog dao čovjeku. Objasnili smo kako istinska sloboda uključuje stvaran izbor *za* dobro *ili* zlo. Alternative nema, nema srednjeg puta; izabire se *ili – ili*, a nikako *i – i*. Sloboda je, dakle, rizik koji je Bog odlučio prihvatiti, koliko god nama to bio misterij. Rekli smo: ne možemo mi znati bolje, a Bog lošije. Slobodan se čovjek može odlučiti za čisto zatvaranje u sebe, u svoj mali svijet koji sve više, čak i u ovom životu, postaje nalik paklu. Nakon smrti taj mali svijet postaje *isključivo* pakao. Lewis zagovara ideju da je i pokajanje nakon smrti moguće, ali je uistinu pitanje koliko bi se prokletih duhova odlučilo na pokajanje, jer ono uključuje nutarnju promjenu, i to apsolutnu promjenu, privikavanje na sasvim drugačija „pravila“ koja su često puta prokletima neprihvatljiva. Rekli smo: bolje je vladati u paklu, nego služiti u raj. Takav stav prokletih duhova, prema Lewisu, vodi do totalne autodestrukcije, čak do toga da se u pakao „ne baca“ čovjek, nego puki ostaci onoga što je nekada bio čovjek – hrpa divljih i raznolikih strasti koje bezglavno iznutra uništavaju onoga koga nastanjuju. Pakao je, dakle, protjerivanje iz čovještva; pakao nije napravljen *za* ljude, nego čisto ništavilo gdje nema ničega ljudskoga. U paklu se gubi svaka ljudskost.

Kao posljednju smo temu obrađivali *Veliku priču* koja je pripravljena onima koji se odluče ne živjeti samo za sebe, proketo samo u sebi, nego su se spremni otvoriti drugome i Drugome. Za Lewisa je čistilište samo svojevrsno „međustanje“ ili „međukorak“ prema nebu. Nebo je konačan cilj čovjeka. Ako se može reći da nešto u ovom radu nije dovoljno obrađeno, onda je to upravo poglavlje o nebu. Stvarnost je to koja je nedohvatljiva čistom intelektu, ali nadilazi i čitava čovjeka. Lewis je toga bio svjestan, ali je nastojao nepriopćivo priopćiti koliko je moguće. Umješnost koju je on posjedovao bitno nadilazi umješnost autora ovoga teksta te će on uvijek biti manjkav, tim više što se radi o veličanstvenoj stvarnosti. Biti s Bogom je biti u nebu; gdje je Bog ondje je i nebo. Tako se konačna sudbina čovjekova „dovršava“ ili „ispunja“ u nebu. Ne može se u izraze *strpati* ono što je Bog pripremio onima koji ga ljube; tako je iznimno nezgodno konačnim riječima priopćiti beskrajno. Lewis je dovitljivo proniknuo u duboku čežnju koja kola čovjekom čitava života i koja nikada nije ispunjena. Upravo je to jedan od Lewisovih najsnažnijih putokaza prema nebu. Tu smo želju nastojali predstaviti te smatramo da se glavna misao može razumjeti ako se shvati želja *za nečim* što naš autor tumači kao želju za dubokim i neizrecivim zajedništvom s Bogom. Čitav će zemaljski život dobiti sasvim drugačiju dimenziju kada postanemo dio toga Vječnog plesa; lica će nam sjati nepomučenom i nezamislivom radošću. U nebu ćemo moći reći da je upravo

to zajedništvo ono što smo cijeloga života tražili. *To je to! Oduvijek sam čeznuo za tim, a sada živim ono za čim sam neutješno žudio! Za to sam odvijeka stvoren!*

Bibliografija

Afrodita i zlatna jabuka, URL: <http://www.osang-kc.hr/index.php/edukacija/povijest/download-povijest/337-mitovi-stare-grcke?showall=&start=6> (2. 3. 2019.)

BACON, Candace, *Symbolism and the Identity of Aslan in the Chronicles of Narnia*, 18. 4. 2016. URL: <https://hobbylark.com/fandoms/TheIdentityofAslanSymbolismin theChroniclesof Narnia> (22. 11. 2018.);

BLAKE, Daniel, *C. S. Lewis Letter Testifies Narnia's Lion as Christ*, 7. 12. 2005. URL: <https://www.christiantoday.com/article/c.s.lewis.letter.testifies.narnia.lion.as.christ/4724.htm> (22. 11. 2018.).

BLAKE, William, *Vjenčanje raja i pakla*, Centar za društvene djelatnosti omladine, Zagreb, 1972.

BONTA, Steve, *Chronicles of Narnia: Masterpiece of Christian Allegory*, 10. 12. 2010. URL: <https://www.thenewamerican.com/reviews/books/item/6439-chronicles-of-narnia-masterpiece-of-christian-allegory> (22. 11. 2018.);

DURIEZ, Colin, *C. S. Lewis. Biografija prijateljstva*, KS, Zagreb, 2016.

DURIEZ, Colin, *The Far Country: CS Lewis's Vision Of Heaven In The Chronicles Of Narnia*, URL: https://www.biblesociety.org.uk/uploads/content/bible_in_transmission/files/2008_winter/BiT_Winter_2008_Duriez.pdf (1. 3. 2019.)

ENSS, Elisabet, *Refrigerium*, u: KASPER, Walter, i dr. (ur.), *Lexikon für Theologie und Kirche. Achter Band*, Herder, Freiburg, 2006., str. 960.

EYRE, Stephen, *C.S. Lewis on Heaven and Hell*, 13. 07. 2018. URL: http://www.cslewisinstitute.org/CS_Lewis_on_Heaven_and_Hell_FullArticle (19. 02. 2019.)

GRESHAM, Douglas, *Lenten Lands. My Childhood with Joy Davidman and C. S. Lewis*, Collins, London, 1989.

GUARDINI, Romano, *Posljednje stvari*, KS, Zagreb, 2002.

HONNEFELDER, Ludger, *Transzendental*, u: KASPER, Walter, i dr. (ur.), *Lexikon für Theologie und Kirche. Zehnter Band*, Herder, Freiburg, 2006., str. 182.-187.

HOPPER, Walter i GREEN, Roger Lancelyn, *C. S. Lewis: A Biography*, HarperCollins Entertainment, San Francisco, 2011.

JACOBS, Alan, *The Narnian*, London, SPCK, 2005.

Katekizam Katoličke Crkve, Hrvatska biskupska konferencija – Glas koncila, Zagreb, 1994.

LEWIS, Clive Staples, *A Grief Observed*, Harper, San Francisco, 2001.

LEWIS, Clive Staples, *Četiri ljubavi*, Verbum, Split, 2012.

LEWIS, Clive Staples, *Kronike iz Narnije. Lav, vještica i ormar*, Golden Marketing – Tehnička knjiga, Zagreb, 2002.

LEWIS, Clive Staples, *Kronike iz Narnije. Posljednja bitka*, Golden Marketing – Tehnička knjiga, Zagreb, 2002.

LEWIS, Clive Staples, *Kronike iz Narnije. Srebrni stolac*, Golden Marketing – Tehnička knjiga, Zagreb, 2004.

LEWIS, Clive Staples, *Kršćanstvo nije iluzija*, Verbum, Split, 2009.

LEWIS, Clive Staples, *Letters to Malcom. Chiefly on Prayer*, San Diego, Harcourt Brace Jovanovich, 1964.

LEWIS, Clive Staples, *Miracles. A Preliminary Study*, HarperColins Publishers Ltd., London, 2009.

LEWIS, Clive Staples, *Pisma starijeg đavla mlađem*, Biblioteka družbe katoličkog apostolata, Zagreb, 1983.

LEWIS, Clive Staples, *Problem boli*, Verbum, Split, 2015.

LEWIS, Clive Staples, *Reflection on the Psalms*, Fontana Books, Glasgow, 1961.

LEWIS, Clive Staples, *Surprised by Joy: The Shape of My Early Life*, Harcourt, Brace&World, INC., New York, 1955.

LEWIS, Clive Staples, *The Abolition of Man. Reflections on Education with Special Reference to the Teaching of English in the Upper Forms of Schools*, Oxford University Press, London, 1943.

LEWIS, Clive Staples, *The Weight of Glory*, URL: <http://www.newcityindy.org/wp-content/uploads/2012/06/Lewis-Weight-of-Glory.pdf> (2. 3. 2019.)

LEWIS, Clive Staples, *Velika rastava*, Verbum, Split, 2011.

Luther's Small Catechism: With Explanation, Concordia Publishing House, Missouri, 1991.

MCGRATH, Alister, *The religious symbolism behind the Chronicles of Narnia*, 21. 11. 2013. URL: <http://www.bbc.co.uk/religion/0/24865379> (22. 11. 2018.)

McINNIS, Jeff, *Shadows and chivalry: pain, suffering, evil and goodness in the works of George MacDonald and C.S. Lewis*, URL: <https://research-repository.st-andrews.ac.uk/handle/10023/2881> (1. 3. 2019.)

MILTON, John, *Izgubljeni raj*, Školska knjiga, Zagreb, 2013.

MUGGERIDGE, Malcolm, *Jesus rediscovered*, Doubleday, New York, 1979.

NEWMAN, John Henry, *The Dream of Gerontius*, Alba House, New York, 2001.

- RAGUŽ, Ivica, *Vršcima prstiju na zemlji. O molitvi Gospodnjoj*, Panni, Đakovo, 2014.
- RATZINGER, Joseph, *Eshatologija. Smrt i vječni život*, Verbum, Split, 2016.
- Refrigerium*. URL: <https://en.oxforddictionaries.com/definition/refrigerium> (4. 12. 2018.)
- RUSSEL, Bertrand, *Why I Am Not a Christian*, George Allen & Unwin, London, 1957.
- SAYER, George, *Jack. C. S. Lewis and His Times*, Macmillan, London, 1988.
- SCHAKEL, Peter, *Heaven and Hell as Idea and Image in C. S. Lewis*, 7. 5. 2010. URL: <http://www.cslewis.com/heaven-and-hell-as-idea-and-image-in-c-s-lewis/> (8. 3. 2019.)
- Talk: Antoine de Saint Exupéry*, URL: https://en.wikiquote.org/wiki/Talk:Antoine_de_Saint_Exup%C3%A9ry (1. 3. 2019.)
- TAMARUT, Anton, Novo lice posljednjih stvari, u: *Riječki teološki časopis* 5 (1997.) 1, str. 61.-84.
- VOELKE, Andre-Jean, *Filozofija kao liječenje duše*, Sandorf&Mizantrop, Zagreb, 2017.
- VULIĆ, Boris, Spasonosna kirurgija duše, u: *Vjesnik Đakovačko-osječke nadbiskupije i Srijemske biskupije* 146 (2018.) 10, str. 1.
- WALLS, Jerry L., *Purgatory for Everyone*, travanj 2018. URL: <https://www.firstthings.com/article/2002/04/purgatory-for-everyone> (22. 11. 2018.)
- WALLS, Jerry L., *Purgatory. The Logic of Total Transformation*, Oxford University Press, New York, 2012.
- WILSON, Andrew Norman, *C. S. Lewis: A Biography*, W. W. Norton & Company, New York, 2002.
- WITTGENSTEIN, Ludwig, *Tractatus Logico-Philosophicus*, Harcourt, Brace & Company, INC., New York, 1992.

Sadržaj

Sažetak	1
Summary	2
Uvod	3
1. C. S. LEWIS O ČISTILIŠTU	6
1.1. Biografija	6
1.2. Lewisov stil pisanja	8
1.3. Poimanje spasenja	10
1.3.1. Totalna transformacija	11
1.3.2. Radikalno pokajanje	12
1.3.3. Poimanje pravednosti	13
1.4. Čistilište	14
1.4.1. Lewisova vjera u čistilište	15
1.4.2. Poimanje doktrine čistilišta	17
1.4.3. Čistilište u djelu <i>Velika rastava</i>	19
1.5. Zaključno o čistilištu	23
2. O LEWISOVOM POIMANJU PAKLA	25
2.1. Slobodna volja i njezine implikacije	25
2.1.1. Božji rizik	26
2.1.2. Stalnost slobode i njezinih <i>nuspojave</i>	27
2.2. Protjerivanje iz čovječstva	28
2.2.1. Opako samoljublje	30
2.2.2. Pakao <i>ad intra</i> – čovjek u paklu?	31
2.2.3. Konačnost pakla	32
2.3. O paklu u djelu <i>Velika rastava</i>	33
2.3.1. <i>Non serviamus!</i>	34
2.3.2. Tvrdokorni <i>modus vivendi</i>	36
2.3.3. Devijantne vrline	37
2.3.4. Kaniti se tvrdoglavosti – ili radije biti nesretan	39
2.3.5. Narav pakla	41
2.4. Pakao u ostalim Lewisovim djelima	43

2.4.1. Politika pakla.....	43
2.4.2. Kronike iz Narnije	45
2.5. Završne misli o paklu	46
2.5.1. U skladu s naukom Crkve	46
2.5.2. Istovremeno nepodnošljiva i nužna opstojnost pakla.....	47
3. O LEWISOVOM POIMANJU NEBA	49
3.1. Govor o nebu?	49
3.1.1. Negativan govor o nebu	51
3.2. Neutaživa čežnja	52
3.3. Tjelesnost u nebu?	55
3.3.1. Novo nebo	57
3.4. Nebo u djelu <i>Problem boli</i>	59
3.4.1. Novo ime	59
3.4.2. Blaženo sebedarje.....	60
3.4.3. Vječni ples.....	61
3.5. <i>The Weight of Glory</i>	62
3.6. Viđenje neba u <i>Miracles</i>	63
3.7. <i>Velika rastava</i>	65
3.8. Zaključno o nebu.....	66
Zaključak	67
Bibliografija	70
Sadržaj	73